

99750

Dr METOD MIKUŽ

PREGLED RAZVOJA
NOB U SLOVENIJI

I

VOJNO DELO



IZ RATNE PROŠLOSTI NAŠIH NARODA

KNJIGA DVANAESTA

VOJNOIZDAVAČKI ZAVOD JNA - BEOGRAD 1956

UREĐUJE ODBOR

**Odgovorni urednik
pukovnik
Milisav Perović**

CENTRALNA BIBLIOTEKA JNA

Beograd

Inv. Br.: 99.750

Sign.:

Dr METOD MIKUŽ

PREGLED RAZVOJA
NOB U SLOVENIJI

I



U V O D

Najpre treba podvući da ovaj rad, *Pregled razvoja NOB u Sloveniji*, ni u kom pogledu nema nameru da negira ili osporava jednu od najvažnijih karakteristika istorije Narodnooslobodilačke borbe (NOB), kao jedan od oblika Narodne revolucije jugoslovenskih naroda — njen jedinstvo i nedeljivost. Istoriska je činjenica da je Narodnooslobodilačka borba, Narodna revolucija jugoslovenskih naroda, jedinstvena celina. Narodne mase svih jugoslovenskih naroda, pod jedinstvenim rukovodstvom Komunističke partije Jugoslavije (KPJ), sa drugom Titom na čelu, počele su i pobedonosno završile jedno od najvećih razdoblja svoje istorije, period 1941—1945. Tada su jugoslovenski narodi prvi put u svojoj istoriji zajedničkim naporima, krvlju i žrtvama, ostvarili međusobno bratstvo i jedinstvo i izvojevali nacionalno i socijalno oslobođenje i nezavisnost svoje zemlje.

Kao istoričar odlučio sam se za kratak pregled razvoja NOB u Sloveniji iz više razloga. Prvi je onaj na koji ukazuje drug Tito rečima: »Zbivanja u toku oslobodilačkog rata i rezultati tih zbivanja toliko su komplikovani i bogati po svojoj sadržini, po izvesnoj originalnosti — da je potrebna duboka analiza i naučna obrada da bi se mogli pravilno i svestrano osvijetliti«.¹ Mada je NOB jugoslovenskih naroda jedinstvena, ipak borba pojedinih naših naroda ima toliko i takvih osobenosti da je posebna obrada njihove istorije iz razdoblja 1941—1945 sasvim opravdana. Takva će obrada doprineti i pripremama za

¹ Komunist 1, 1946, 1.

buduću izradu jedinstvenog pregleda razvoja NOB svih jugoslovenskih naroda kao celine.

Ovaj moj rad, koji mislim da objavljujem po delovima, pretstavlja samo pokušaj da se prikaže kratak pregled NOB u Sloveniji u razdoblju 1941—1945. Period april 1941 — maj 1942 pretstavlja njegov *prvi* deo. To je rezultat sedmogodišnjeg rada u prvom redu na arhivskoj građi — na njenom sakupljanju i proučavanju. Može se doći na pomisao, pa i prigovor, da se ovo delo pojavljuje zapravo sa zakašnjenjem i da su naš u tome pretekli drugi narodi, među njima, naprimjer, Norvežani sa upravo monumentalnim radom *Norges Krig 1940—1945* (Oslo, I knjiga 1947, II 1948, III 1950). No, istorija jugoslovenskih naroda u razdoblju 1941—1945 besumnje je neuporedivo teža i složenija od sličnih ratnih razdoblja drugih naroda. Ako izuzmemmo kvislinške formacije, a njihovu suštinu nije teško sagledati, kod drugih se naroda radi samo o oslobodilačkoj borbi u običnom smislu reči — koja ni u jednom slučaju ne pokazuje istovremeno i obeležja narodne revolucije. Istina, sa objavljinjem ovog rada moglo se početi još pre jedne ili dve godine, ali su me od toga odvraćali čisto praktični razlozi. Citati i pozivanja na arhivsku građu koja još nije sredjena za naučni rad uvek su dosta problematičan posao. Trebalo je sačekati da u *Zborniku dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, koji je uspešno počeo da izdaje Vojnoistoriski institut JNA, iziđu 1 i 2 knjiga VI toma, u kojima je sakupljena i arhivska građa za Sloveniju, za period koji je obuhvaćen u ovom prvom delu moga rada.

Odlučio sam se za *pregled razdoblja 1941—1945*, a ne za njegovu *istoriju*. Konačan sud daće tek generacije istoričara posle nas, a time, naravno, nije kazano da se već sada ne bi mogao dati više ili manje tačan pregled o razvoju NOB niti da se, naročito o nekim periodima, već sada ne mogu dati takve ocene koje ne bi isle u raskorak sa istoriskom objektivnošću. Kao što svako pisanje istorije, pa i pregleda određenog istoriskog razdoblja mora imati svoj cilj, služiti nečemu, tako i pisanje istorije NOB mora da služi širokim slojevima naših naroda kao jedno

od pomoćnih sredstava pri daljem razvoju naše sadašnje revolucije.

Kao istoričar svestan sam u punoj meri nedostataka ovog rada. To je tek prvi pokušaj da se stvori sistematski pregled jednog od najsloženijih razdoblja u čitavoj našoj istoriji. Zato on i nosi obeležja svih nedostataka i nepotpunosti koje prate te prve pokušaje. U njemu želim, zapravo, da prikažem samo dvoje: spoljni razvoj NOB u Sloveniji i intenzitet učešća slovenačkog naroda u borbi u kvantitativnom i kvalitativnom pogledu. U tome, kao i u ukazivanju da je Partija, tvorac Osvobodilne fronte (OF) slovenačkog naroda, bila u toku čitave borbe njen jedini i neosporni vođa, možda sam i uspeo.

Ostaje samo još pitanje podele NOB u Sloveniji na pojedine periode. Pridržavam se uglavnom podele koju je dao prvi istoričar NOB u Sloveniji, drug Boris Kidrič, ne samo iz pijeteta prema njemu, već i zbog njene osvedočene pravilnosti. Prvu podelu izvršio je drug Kidrič u reviji *Osvobodilna fronta* (I, 1, sredinom novembra 1941), drugi put u brošuri *Dve leti Osvobodilne fronte* (1943), treći put u brošuri *Tretje leto Osvobodilne fronte* (izdanje Izvršnog odbora Osvobodilne fronte — IOOF — 1944) i četvrti put u opsežnom radu *Kratek oris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija* (rukopis u arhivi Centralnog komiteta Zveze komunistov Slovenije — CK ZKS).

Ako spojimo ove Kidričeve deobe, dobićemo sledeće periode NOB u Sloveniji:

1. period postanka oslobođilačkog pokreta (od 27 aprila do 22 juna 1941);
2. period OF i njenog klasičnog poleta (od 22 juna 1941 do ranog proleća 1942);
3. period prve slobodne teritorije (od maja do kraja avgusta 1942);
4. period belogardističke i mihailovićevske vojne i političke ofanzive (od kraja avgusta 1942 do ranog proleća 1943);
5. period ponovnog poleta OF i partizanska protivofanziva (od ranog proleća do Zbora aktivista OF 27 aprila 1943);

6. period učvršćivanja jedinstva OF (od 27 aprila do kapitulacije Italije 8 septembra 1943);

7. period Kočevskog zbora pretstavnika slovenačkog naroda (od 8 septembra do 29 novembra 1943);

8. period Drugog zasedanja Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ) i zasedanja Slovenskog narodnooslobodilačkog šaveta — SNOS (od 29 novembra 1943 do sredine februara 1944);

9. period izgradnje slovenačke državnosti u okviru Demokratske Federativne Jugoslavije i vojničke pobjede (od sredine februara 1944 do završetka Drugog svetskog rata).

O IZVORIMA I LITERATURI ZA ISTORIJU NOB U SLOVENIJI

Ista ona načela koja važe za svaki naučni rad iz oblasti istorije važe i za izvore i literaturu za period NOB. Za taj period pretstavlja *izvor* svako neposredno svedočanstvo, dokument, akt, listić hartije, kao i svaka živa ličnost koja može kao neposredni svedok da nam nešto kaže o događajima iz tog perioda. *Literaturu*, međutim, pretstavljaju sva ona naučna dela koja su stvorena na osnovu izvora i naučnim metodom.

Kod istorije NOB imamo, s jedne strane, posla sa razdobljem koje je vremenski još vrlo blizu, a sa druge, sa razdobljem koje kao narodna revolucija još nije okončano. I pored svega toga, zadatak je istoriske nauke da period 1941—1945 prikaže onakvim kakav je stvarno bio bez obzira na to što bi istoričar mogao naići na niz poteskoća već pri samom skupljanju i proceni vrednosti i verodostojnosti izvora. Sa objektivnim, tj. sa pisanim izvorima svih vrsta, ukoliko se sa njima raspolaže, neće biti naročitih teškoća; one nastaju svakako kod subjektivnih izvora, kod živih svedoka i to onda kad za određeni događaj iz NOB nema nikakvog pisanih izvora. Najidealniji je, svakako, slučaj kad za određeni događaj raspolažemo objektivnim i subjektivnim izvorima. Objektivni izvor, dokumenat, daje događaju veran i solidan kostur, a živi mu svedoci mogu dodati svu onu živu i dinamičnu spoljnu i unutarnju sliku kakvu je i imao. Evo jednog primera: jednom od najvećih pobeda u Sloveniji nad italijanskim okupatorom smatra se čuvena borba u Jelenovom Žlebu 26 marta 1943 godine. O tom

događaju raspolažemo kako partizanskim tako i italijanskim dokumentima. Pa ipak, bez dopuna iz iskaza ljudi koji su učestvovali u ovoj borbi ne bismo imali pravu sliku o upravo neverovatnoj katastrofi koja je tog dana zadesila Italijane.²

Jedna od najznačajnijih karakteristika istoriografije NOB jeste ta da istoričar može objektivne izvore dopunjavati subjektivnim, tj. živim svedocima. Druga se karakteristika sastoji u tome što raspolažemo relativno mnogim objektivnim i subjektivnim izvorima, ali ne i literaturom. Možda bi se smatralo karakteristikom i to što istoriju NOB može da piše i istoričar koji je u njoj učestvovao, a to znači da će on često moći da bude sam sebi izvor. Moglo bi se, čak, reći da istoričar koji nije učestvovao u NOB, i pored obilja izvora, ne može da pruži objektivnu i istinitu sliku iz tog razdoblja. Ne radi se tu o monopolu niti uбеђenju da isključivo istoričar koji je taj period proživeo može da dâ o tom razdoblju vernu sliku. Ovde se radi ne samo o uбеђenju da istorija NOB — i to čak prvenstveno ona — kao i svaka druga istorija, mora da služi narodnim masama za nastavljanje revolucije započete 1941 g., nego i o saznanju da je revolucionarna intenzivnost i ekstenzivnost razdoblja NOB nekad tako zamršena, da bi objektivan sud o događajima mogao pružiti samo istoričar-očevidac. I njemu mora pri obradi ovog razdoblja biti osnovni kriterijum objektivna istina. Ništa ga ne može oslobođiti od toga da period 1941—1945 g. prikaže onakvim kakav je ustvari i bio. Samo verna slika tog razdoblja, uključujući tu i greške, može pokazati svu veličinu napora i pobeda naših naroda.

1. Izvori i literatura

Prvu podelu izvora možemo izvršiti s obzirom na to od koga potiču. Tako imamo izvore rukovodećih organa NOB (Centralni komitet Komunističke partije Slovenije — CK KPS, organi OF i Glavno poveljstvo slovenskih

² Upor. članak *Jelenov Žleb*, Slovenski poročevalec 26 IV 1951 (citiram: Slov. por. 26 IV 1951).

partizanskih čet, odnosno kasniji Glavni štab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Slovenije — GŠ NOV i POS) i izvore partizanskih jedinica, od komandi četa do štabova najvećih jedinica. Međutim, tom podelom nisu obuhvaćeni svi izvori. Poznato je da je u izvesnim odlukama rukovodećeg organa NOB zapravo samo konstatovan i kodificiran borbeni revolucionarni oblik i aktivnost koji su se na terenu pojavili još pre donošenja tih odluka. Ti revolucionarni oblici i ta aktivnost bili su utočište jači ukoliko je bilo veće i šire (kvantitativno i kvalitativno) revolucionarno učešće najširih narodnih masa, jedinstveno povezanih u OF pod rukovodstvom Komunističke partije (KP).

Sve su te revolucionarne pojave, delatnosti i oblici aktivnosti registrovani u odlukama rukovodećih organa, ali samo u najopštijim oblicima. To znači: ako bismo danas ili bilokad pisali ili pokušavali da rekonstruišemo pravu sliku NOB samo pomoću izvora njenih rukovodećih organa, ona ne bi bila potpuna. U Sloveniji imamo, naprimjer, poznatu odluku Slovenskog narodnooslobodilačkog odbora (SNOO) u jesen 1941. g. o kažnjavanju narodnih izdajnika. Iz ove odluke možemo zaključiti samo to da je NOB u Sloveniji imala vrlo rano oblik prave narodne revolucije i da se slovenački narod, pored borbe sa okupatorom, nužno morao sukobiti i sa kontrarevolucijom. Ali se iz odluke nipošto ne može razabrati sva ona dinamična i revolucionarna aktivnost Zaštitno-obaveštajne službe (Varnostno-obveščevalna služba — VOS) na osnovu koje i zbog koje je ta odluka donesena. Baš pri ovakvoj podeli izvora neminovno se nameće potreba da se, pored izvora, traže i izjave što brojnijih svedoka događaja, akcija i načina njihovog izvršenja o kojima nije u ono vreme ništa zabeleženo.

Ako znamo pod kakvim se uslovima (revolucija, ilegalnost itd.) stvarala, rasla i razvijala NOB, moramo shvatiti da arhivi bilokojih njenih organa nisu nastajali niti su imali istu sudbinu kao arhivi mirnodopskih ustanova i ostalih ratujućih država. Nova Jugoslavia i svi njeni državni i vojni organi stvarani su tek u ratu i revoluciji. Zbog toga je razumljivo što se mnogi dokumenti, iako napisani, nisu sačuvali i što mnogi drugi koji bi

ustvari trebali biti napisani, nisu bili pismeno oformljeni. Na ovu činjenicu, a pogotovu na to da je masa dokumenata iz Narodnooslobodilačkog rata (NOR) izgubljena, dobro ukazuje predgovor VI tomu (1 knjiga) *Zbornika dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (Beograd 1952, str. VI—VII). Definitivno izgubljenim moramo danas smatrati arhiv CK KPS i Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet iz 1941 g. koji je u maju 1942 bio zakonspirisan, ali su agenti slovenačke kontrarevolucije poubijali sve one koji bi mogli danas navesti gde je arhiv zakopan.³ Isto tako je za vreme italijanske ofanzive 1942 delimično uništen deo arhiva CK KPS, IOOF i Glavnega poveljstva od maja do sredine avgusta 1942 g. Ovaj je arhiv bio neposredno pred ofanzivu zakonspirisan na Kočevskom Rogu,⁴ ali su ga Italijani otkrili i delimično spalili, dok su neke dokumente sačuvali i preveli, među ostalim i zapisnik sa partiske konferencije održane početkom jula 1942 g. na Kočevskom Rogu.⁵

Mada je 1941 godine partizanskim jedinicama i partiskim organizacijama u Sloveniji bilo, zbog neophodne konspirativnosti, zabranjeno da se arhiv čuva, Glavni štab (GŠ) je ovu zabranu početkom aprila 1942 g. ipak povukao. U naredbi od 7 aprila 1942 on piše štabu III grupe odreda, pored ostalog: »... Bilo bi dobro da ubuduće svu svoju prepisku označavate rednim brojevima i da sačuvate kopiju bar od najvažnijih pisama. Arhivu koja će vam se na taj način nagomilati, na zgodnim mestima dobro spremite (zakopajte). Ne treba posebice naglasiti kakvu dragocenost pretstavlja ta arhiva, koja će da bude verna slika slavnih i junačkih dana oslobodilačke borbe slovenačkog naroda...«⁶

Kao što je CK KPS bio svestan značaja i dragocenosti arhiva, isto tako su toga bili svesni i niži partiski forumi. U propratnom pismu uz arhiv štaba I grupe odre-

³ Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda VI/1, str. V. (Stranice Zbornika odnose se na izdanie na srpskohrvatskom jeziku sem gde je posebno naglašeno da se radi o slovenačkom tekstu. — (Nap. red.).

⁴ Kocbek, Tovarišija, Ljubljana 1949, 112.

⁵ Danas u Arhivu CK ZKS.

⁶ Zbornik VI/2 109, dok. 46.

da, koji je stalno nosio sa sobom poznati gorenjski narodni heroj Gregorčič, pisao je Maks Krmelj uime Oblasnog komiteta KPS za Gorenjsko sledeće: »Naša patrola našla je ranac koji je izgubio smrtno ranjeni drug Jože Gregorčič u jesen 1942. g. na Jelovici. U tom je rancu bilo više stvari, koje su se već pokvarile. U njemu je bio i u veš zavijen arhiv štaba I grupe odreda, koji je delimično sačuvan. Pošto nam se čini da će istoričari u kasnijim godinama upotrebiti svaki komadić hartije napisan u vezi Narodnooslobodilačkog pokreta ili partizanstva, šaljemo vam ove dokumente.⁷

Dokumenti rukovodećih kao i vojnih organa NOB čuvali su se na taj način što su zakopavani i kasnije ponovo vađeni. Međutim, ima slučajeva da je arhiv još i danas u zemlji, jer su poginuli svi oni koji su za njega znali. Još i danas postoji problem potpunosti dokumentarne građe za istoriju NOB u Sloveniji za period 1941 — 1942, zatim od proleća 1943, kada su se CK KPS i ostali rukovodeći organi ponovo nastanili na Kočevskom Rogu, do jula 1943 g. Kakva soubina može zadesiti partizanski dokument ukratko sam već spomenuo u slučaju sa stenogramom sa zasedanja Zbora pretstavnika slovenačkog naroda u Kočevju prvih dana oktobra 1943 g.⁸ Stenogram je čuvala komisija agitpropa CK KPS i u velikoj oktobarskoj nemačkoj ofanzivi 1943 nosila ga sobom. Zbog kritične situacije na opkoljenoj Illovoj Gori, članovi agitpropa su ovaj dokument zakonspirisali. Posle svestranog saslušavanja i traganja, tek 30. jula 1947 podigao ga je tadašnji vršilac dužnosti direktora Instituta narodnog oslobođenja u Ljubljani, dr France Škerl. Šta sve nije izgubljeno i uništeno 1947 i 1948 godine, pa čak i kasnije, ne bih želeo na ovom mestu da spominjem.

Ako uzmemu u obzir činjenicu da je NOB jedan od oblika narodne revolucije sa učešćem najširih narodnih masa, onda se vrednost i značaj izvora za njenu istoriju ne može meriti po tome da li je dokument rukovodećih organa dragoceniji od, naprimjer, dokumenta nižih, Fron-tinih, oblasnih ili vojnih organa. Ono što daje i dopunjuje

⁷ Arhiv Muzeja narodne osvoboditve (AMNO).

⁸ Zgodovinski časopis, 1951, 408.

pravu sliku NOB kao veran i neposredan svedok za istoriju je *primarni izvor*.

U prvu grupu tih primarnih izvora treba ubrojiti svu dokumentarnu građu koja je nastala za vreme NOB (odluke, naredbe, dnevne zapovesti, izjave, pisma, listiće hartije itd.).

U drugu bih grupu ubrojio izvore koje sam nazvao *dnevnići*. To su kraći ili duži zapisi, koje su uzgred pisali najraznovrsniji učesnici NOB. Oni danas predstavljaju vrlo dragocene izvore. Takvih dnevnika ima u Sloveniji više. Na ovom bih mestu ukazao samo na neke koji u znatnoj meri pomažu pri opisivanju određenih razdoblja, događaja, akcija itd., a koje su pisali borci sami za sebe, a ne kao funkcioneri jedinice niti u vidu dnevnika dotične jedinice. (Klasičan je primer zvanični dnevnik 4 čete 5 bataljona Notranjskog odreda koji je danas sačuvan i u italijanskom prevodu kao prilog aktu br. 5126-I italijanske divizije »Granatieri di Sardenja« (Granatieri di Sardegna). On obuhvata period od 9 maja do 21 jula 1942 godine).⁹

Na prvo mesto ličnih dnevnika ubrojio bih dnevnik političkog komesara Kamniškog bataljona, koji obuhvata period od 17 avgusta do 20 septembra 1941 godine,¹⁰ dakle, od formiranja tog bataljona do dolaska Radomeljske (po s. Radomlje) čete na Podmolnik. Drugi je dnevnik jednog štajerskog partizana koji opisuje razdoblje od 20 oktobra 1941 do 27 maja 1942 godine. Dnevnik, koji je vrlo važan naročito za tzv. Brežiški pohod I štajerskog bataljona, pao je u ruke Nemaca koji su ga brižljivo preveli.¹¹ Za razvoj partizanstva u rano proleće 1942 važan je Smelijev dnevnik¹² (dnevnik komandira, a kasnije komandanta bataljona zvanog »Smeli«). Važan izvor je i savesno pisani dnevnik Toneta Vidmara — Luke Suhadolca, koji obuhvata razdoblje od ranog proleća 1942 pa sve do 1945 godine.¹³ Sudbinu svoje vrste doživeo je dnevnik prvog komandanta Tomšičeve brigade Ćire Zasavca. I ovaj je dnevnik pao u ruke okupatora i Italijani su ga brižljivo

⁹ AMNO

¹⁰ Zbornik VI/1 81—84, dok. 32.

¹¹ Arhiv Muzeja u Mariboru (AMM).

¹² AMNO

¹³ Prepis u AMNO.

preveli, a obaveštajna služba divizije »Kaćatori dele Alpi« (Cacciatori delle Alpi) dostavila ga obaveštajnom centru XI armiskog korpusa.¹⁴ Dnevnik sadrži važne podatke za jedno od najtežih razdoblja u Sloveniji, od septembra do novembra 1942 godine. Dragocene podatke pružaju zapisi Aleša Beblera, koji nisu pisani u obliku dnevnika, a obuhvataju razdoblja od proleća 1942 do jeseni 1943 godine.¹⁵ Važni su izvori još: dnevnik Niku Šiliha (od početka septembra 1942 do kraja jula 1943 g.), zatim notesni zapisi Viktora Avbelja i Jožeta Borštnara, koji obuhvataju isti period, dok nešto kasniji period obuhvata dnevnik Henrika Bratoža.¹⁶ Značajan izvor je (neka vrsta dnevnika) i pisano delo komandanta I operativne zone Milovana Šaranovića, *Operacije u Dolenjskoj*, koje obuhvata razdoblje od borbe za Ajdovec do borbi na Čatežu (12 decembra 1942 do 12 aprila 1943 g.).¹⁷

U treću grupu izvora treba ubrojiti sve što obuhvata partiski i partizanski izraz »literatura«, tj. periodičnu i neperiodičnu štampu od 1941 do 1945 godine. Obimnost i porast ovih izvora donekle su prikazani u do danas najboljoj bibliografiji Jože Udovča, koja je izašla u *Slovenskom zborniku* 1945 godine u Ljubljani, na str. 659—696, a docnije je i posebno otštampana. Viktor Smolej, u raspravi *Naše šolstvo v dobi narodnoosvobodilne vojne*,¹⁸ deli narodnooslobodilačku štampu u tri razdoblja: prvo, koje obuhvata 1941 godinu kada svu literaturu pišu, uređuju i izdaju isključivo rukovodioci CK KPS, IOOF i Glavnog poveljstva i to u Ljubljani; drugo (1942 godina do kapitulacije Italije), kada se štampa odlaskom rukovodstva NOB prebacuje iz Ljubljane na Dolenjsko, gde se razvija samostalna centralna štampa, a u Ljubljani još uvek ostaju ilegalne štamparije, grafika i ciklostilna tehnika (centralna štampa je ostala na Dolenjskom do oslo-

¹⁴ AMNO. Važniji delovi objavljeni u Borecu 1, 1949, 10—12.

¹⁵ AMNO

¹⁶ Prepisi u AMNO.

¹⁷ AMNO

¹⁸ Pogovori o jeziku in slovstvu, Maribor 1955, 27—53. Na str. 37 oslanja se na Dušana Moravca (uvod u brošuru Ceneta Kranjca — *Gradivo za bibliografijo slovenskega osvobodilnega tiska I*, Periodični tisk 1945, 3—10).

bođenja); i treće razdoblje (od kapitulacije Italije do maja 1945 godine), koje je period najvećeg razvijanja literature i štampe po čitavoj Sloveniji. Pored toga, treba napomenuti da se vrlo rano, još u početku 1942 godine, počela razvijati samostalna literatura i po partizanskim jedinicama.

Među najvažnije centralne organe pa, prema tome, i izvore za NOB ubrajaju se: *Slovenski poročevalec*, službeni organ OF čiji je prvi broj II godište (I godište je izašlo u dva broja povodom decembarskih izbora 1938) izišao posle 10 maja, a pre 8 juna 1941.¹⁹ »Slovenski poročevalec« je izlazio sve četiri godine NOB, a izlazi i danas.²⁰ Avgusta 1941 izašao je štampani organ CK KPS *Delo*. Ono je izlazilo i 1942 godine, a imalo je svega 5 brojeva. Drugi organ CK KPS *Ljudska pravica* izašao je prvi put za vreme rata januara 1943, a izlazi i danas. Organ Glavnog poveljstva je bio *Slovenski partizan* čiji je prvi broj izašao oktobra 1941, a drugi i treći posle juna 1942. Godine 1944 promenio je ime u *Naša vojska*.²¹

Prve partizanske novine koje su izišle u partizanskoj jedinici bio je najverovatnije *Partizanski vesnik* koji je izdavao početkom 1942 godine Krimski (Šercerov, Kožlješki, III partizanski) bataljon u zimskom logoru na Kožljeku.²²

Omladina je imala svoje glasilo *Mlada Slovenija*, koja je počela da izlazi kao prilog »Slovenskog poročevalca« novembra 1941 g., a sa prvim januarom 1943 menja naziv u *Omladina* koja izlazi i danas. U OF organizovano sindikalno radništvo dobija 1942 svoje glasilo *Delavska entnost* koja takođe izlazi i danas. Kao centralna revija OF smatrana je revija *Osvobodilna fronta* koja prvi put otštampana izlazi novembra 1941, a zatim i 1942 g. Maja 1942 izlazi i *Slovenski zbornik*.²³

¹⁹ Fr. Škerl, *Slovenski poročevalec* 1938 i 1941, Ljubljana 1951, 16 (cit. Škerl, 16).

²⁰ O značaju Slovenskog poročevalca vidi članak: *Slovenski poročevalec, glasnik in ogledalo naše narodnoosvobodilne borbe in ljudske revolucije*, Slov. por. 29 XI 1949.

²¹ V. Smolej, loc. cit., 37 s.

²² Isto, 38.

²³ Isto

Prema Udovčevoj bibliografiji izišlo je za vreme NOB u Sloveniji približno 380 jedinica periodične štampe. Muzej Narodnog oslobođenja imao je, međutim, u početku 1954 g. prikupljenih već više od 500 revija, časopisa i novina. Od neperiodičnih publikacija izdato je po Udovču oko 620 jedinica. Muzej je već početkom 1954 godine imao registrovane 1.133 razne brošure, knjige i ostale štampe.²⁴

Ovom bi kategorizacijom primarni izvori, tj. oni koji su nastali i stvarali se u periodu 1941—45, bili za istoriju NOB u Sloveniji zaključeni. Već je spomenuto da nam je taj period još vrlo blizak tako da je još u životu veliki broj svedoka koji su na razne načine sarađivali u NOB i zajedno sa našim narodima pisali nove stranice naše istorije. Svedočanstva ovih učesnika čija su dela, sastavi, knjige, uspomene itd. izlazili i izlaze i posle 1945 godine, dragoceno su pomoćno sredstvo i sekundarni izvori za istoriju NOB, iako čovek može u svojim uspomenama da ponekad i pogreši. U vezi sa primarnim izvorima, ovi pre-stavljaju važne dopune i događaju, utvrđenom po primer-nim izvorima, daju pravu živost i značaj.

Ovu vrstu izvora ubrojio bih u grupu *uspomene na partizanske godine*. Ovaj termin koristim zbog toga što je u Sloveniji zaista izlazila zbirka partizanskih uspomena (I knjiga 1946, II 1948, III 1949 i IV 1950) ali je, nažalost, prestala da izlazi. U tu kategoriju treba ubrojiti i ogroman broj najraznovrsnijih pismenih sastava učesnika NOB, koji su izlazili razasuti po novinama, revijama i u drugoj štampi, a opisuju najraznovrsnije događaje iz NOB. Ukoliko ovi sastavi imaju vrednost i značaj za istoriju NOB, prilično uspešno ih je prikupio i sudio dr France Škerl u opširnoj bibliografiji o narodnooslobodi-lačkoj borbi Slovenaca i štampao u *Zgodovinskem časopisu*: za period od 1945 do 1949 g. — 1950 (IV), str. 278—316; za 1950-tu — 1951 (V), str. 492—500; a za 1951 do 1954 — 1956 (VII), str. 353—428. Naročito mnogo i vrlo značajnih članaka i sastava izišlo je povodom različitih godišnjica, naročito za 27 april, 22 jul i godišnjice značaj-nijih događaja, borbi, formiranja brigada, većih akcija itd.

²⁴ Borec, 1954. 81.

U vrstu pravih izvora pa, svakako, i u kategoriju *uspomene na partizanske godine* treba ubrojiti dnevnik svoje vrste Edvarda Kocbek — *Tovarišja*, Ljubljana 1949, koji obuhvata razdoblje od 17 maja 1942 do 1 maja 1943.²⁵

Iz oblasti publikacija izvora za istoriju NOB u Sloveniji potrebno je, ako se pridržavamo vremenskog redosleda, spomenuti na prvom mestu zbirku prof. dr Maksa Šnuderla *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji*, Ljubljana 1949.²⁶ Mada zbirka nije potpuna, ona je ipak vrlo koristan priručnik najvažnijih odluka vrhovnog organa NOB, objavljenih pre svega u »Slovenskom poročevalcu«, čiji su originali teško pristupačni. Dosad najbolja, mada malo previše usmerena na prikaz NOB samo kao borbe protiv okupatora, su široko zasnovana izdanja dokumenata koje je počeo da izdaje Vojnoistoriski institut JNA u Beogradu 1949 godine pod naslovom *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Ovo veliko delo koje se sve više upotpunjuje u svakom pogledu, izlazi tako da svaki tom sadrži dokumente jedne od jugoslovenskih republika, osim II toma u kome su preštampani bilteni Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije (VŠ NOV i POJ) iz godine 1941—1945. Tako I tom zahvata i zahvatiće dokumente NOB Srbije, tom III Crne Gore, tom IV Bosne i Hercegovine, tom V Hrvatske, tom VI Slovenije i tom VII Makedonije. U tomu VI izišle su: knjiga 1 (Beograd 1952, na srpskohrvatskom i slovenačkom), koja obuhvata godinu 1941; knjiga 2 (Beograd 1953, na slovenačkom — Ljubljana 1953 g.), koja obuhvata razdoblje od januara do maja 1942; knj. 3 (Beograd 1954 g.), koja obuhvata godinu 1942 (od maja do avgusta) i knj. 4 (Beograd 1955), koja obuhvata ostale mesece 1942 godine.

²⁵ Upor. napomene Fr. Škerla u Zgodovinskem časopisu, 1950, 264—268.

²⁶ Upor. primedbe na knjigu *Dokumenti o razvoju ljudske oblasti v Sloveniji* (Borec, 1950, 181—184, 205—207, 229—232 i Fr. Škerl, Zgodovinski časopis, 1951, 415—419).

U posebnom izdanju izišli su dokumenti Zbora predstavnika slovenačkog naroda od 1 do 3 oktobra 1943 g.²⁷ Preštampavanje »Slovenskog poročevalca« iz 1938 i 1941 priredio je i opremio sa primedbama dr Fr. Škerl.²⁸ Preštampani su takođe »Delo«,²⁹ »Ljudska pravica«,³⁰ »Omladina«,³¹ »Delavska enotnost«.³²

U štampane izvore, nastale posle rata, treba ubrojiti izdanja dokumenata partiskih kongresa, naročito Petog kongresa KPJ i Drugog kongresa KPS.³³ Značajna su izdanja govora i članaka rukovodećih drugova iz NOB.³⁴

Potrebno je još spomenuti mesta gde se danas čuvaju izvori i dokumenti za istoriju NOB u Sloveniji. To su, pre svega, arhivi CK ZKS i CK SKJ, arhiv Muzeja narodnog oslobođenja u Ljubljani, arhiv Vojnoistoriskog instituta u Beogradu i arhiv Državnog sekretarijata za unutrašnje poslove u Ljubljani i Beogradu. Čuvanje arhiva za istoriju NOB i u Sloveniji i u Beogradu uslovljeno je činjenicom da je NOB u Sloveniji sastavni deo NOB ostalih naroda Jugoslavije, pod jedinstvenim voćstvom, i činjenicom da je NOB bila istovremeno i narodna revolucija. Dragocene dokumente čuvaju i mnogi sreski i mesni muzeji i arhivi u Sloveniji. U pogledu arhiva okupatorskih vojnih formacija, važnih za istoriju NOB, potrebno je napomenuti da su italijanski arhivi vrlo dobro sačuvani, a nemački i mađarski mnogo slabije.

²⁷ Zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, Ljubljana 1953.

²⁸ Upor. Zgodovinski časopis, 1951, 412—415.

²⁹ Delo, glasilo CK KPS 1941—1942, Ljubljana 1947.

³⁰ Ljudska pravica, organ KPS Ljubljana 1947 (nedostaje tekst jednog broja). — Vidi Smolej, 10 o. cit. 51, nap. 13.

³¹ Mlada Slovenija — Mladina 1941—1943, Ljubljana 1946.

³² Delavska enotnost 1942—1944, Ljubljana 1953 (napomene i objašnjenja napisao Tone Fajfar, uvodnu reč napisao Edvard Kardelj).

³³ V Kongres Komunistične partije Jugoslavije. Ljubljana 1948 (upor. Zgodovinski časopis, 1951, 402—403). — II Kongres Komunistične partije Slovenije, Ljubljana 1949 (upor. Zgodovinski časopis, 1951, 403—407).

³⁴ Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije, Ljubljana 1946 (upor. Zgodovinski časopis, 1951, 407—410). — Boris Ziherl, Članki in razprave, Ljubljana 1948.

Za prikupljanje, čuvanje i sređivanje arhivske građe zaslužan je Muzej narodnog oslobođenja u Ljubljani, čiji počeci datiraju još od perioda NOB. Odlukom IOOF od 12 januara 1944 godine bio je osnovan Naučni institut pri IOOF sa zadatkom da »priprema naučni materijal i vrši naučna istraživanja, koja su potrebna Narodno-oslobodilačkoj borbi sada i docnije za obnovu posle oslobođenja, i da naučnim putem prenosi uticaje iskustava iz NOB na samu nauku«.³⁵ Ova je ustanova, za koju njen prvi direktor dr Fr. Cviter (Zwitter) sasvim pravilno kaže da nema sličnog primera u NOB ostalih jugoslovenskih naroda i oslobodilačkoj borbi evropskih naroda za vreme Drugog svetskog rata,³⁶ imala znatno veći delokrug nego samo prikupljanje dokumentarne građe. Međutim, ona nije zanemarila ni ovaj te su baš ove njene zbirke (naprimer, italijanski arhiv iz Novog Mesta) i biblioteka kojoj su se, prema odluci IOOF od 12 marta 1944, morala dostavljati po dva obavezna primerka celokupne narodnooslobodilačke štampe, pretstavljalje prvu osnovu celokupnog kasnijeg prikupljanja dokumentarne građe. Odmah posle oslobođenja Naučni institut promenio je naziv u Institut narodnog oslobođenja pri Prezidiju vlade LRS (Ljudska Republika Slovenija) sa glavnim zadatkom prikupljanja građe za istoriju NOB. Odlukom od 7 februara 1948 ovaj je Institut rasformiran, a osnovan je Muzej narodnog oslobođenja. Danas se u tom Muzeju nalazi dragocena zbirka najraznovrsnije dokumentarne građe: 425 fascikli partizanske vojne arhive, 600 fascikli arhive političkih i oblasnih organizacija OF, 1.300 fascikli italijanske arhive, 1.500 fascikli nemačke i 300 fascikli belogardističke arhive. Osim toga, Muzej ima dragocenu biblioteku (nacistička i fašistička literatura) koja raspolaže sa 19.661 knjigom, novinama i drugom štampom od čega za razdoblje 1941—45 periodične štampe ima 549 jedinica, a neperiodične 1.138. Potrebno je još napomenuti važnu fotografsku zbirku u Muzeju koja sa-

³⁵ Šnuderl, *Dokumenti*, 119 s.

³⁶ Ob deseti obletnici partizanskega Znanstvenega instituta, Naši razgledi 23 I 1954.

drži 38.000 dokumentarnih fotografija raznih vrsta, 3.468 negativa na pločama i 52.470 snimaka na filmu.³⁷

Mada istorija NOB u Sloveniji još nije obrađena u celini, ipak već možemo govoriti o literaturi za istoriju NOB, tj. o delima koja naučno (pomoću izvora i naučnog metoda) obrađuju pojedina razdoblja, područja, događaje itd. Dela ove vrste nabraja i spomenuta Škerlova bibliografija.

2. O istoriografiji

Od završetka Drugog svetskog rata i NOB prošlo je tek 10 godina pa je stoga i razumljivo što istoriografije NOB u pravom smislu reči još nema. I ovo delo još uvek nosi značaj i oblik samo *pregleda* mada unekoliko proširenog. Ono nema ni ambicije ni namere da donese definitivan i konačan sud o NOB za razdoblje 1941—45 i to iz prostog razloga što narodna revolucija, započeta u 1941 godini, još uvek nije završena.

Na ovom bih mestu hteo da skrenem pažnju na interesantnu činjenicu, a ta je da se NOB u Sloveniji počela naučno analizirati i deliti u razdoblja i faze vrlo rano — još u toku borbe. Ova naučna analiza i deoba NOB je rad sekretara OF i jednog od rukovodećih funkcionera NOB Slovenije, pokojnog druga Borisa Kidriča kome pripada opravdana titula prvog istorografa NOB u Sloveniji. Već u reviji *Osvobodilna fronta* koja je izašla novembra 1941 g. drug Boris Kidrič je podelio šestomesečno razdoblje NOB u Sloveniji u dva dela: u razdoblje od sloma stare Jugoslavije do nemačkog napada na Sovjetski Savez i to razdoblje naziva periodom raščićavanja pojmove, dizanja pogažene narodne svesti, dizanja borbenog jezgra u OF i organizacionih i vojnih priprema. Drugo razdoblje obuhvata vreme od napada na Sovjetski Savez do početka novembra 1941, a drug Kidrič naziva ga periodom masovnog poleta OF, neposredne akcije i borbe.

Druga, vrlo rana deoba nije Kidričeva, već najverovatnije Beblerova. U naredbi štabu III grupe odreda od 30. maja 1942 godine on je, kao njen politički komesar,

³⁷ Ljubljanski dnevnik 19 IV 1955.

podelio NOB, sa gledišta razvoja partizanske vojske Slovenije, u tri razdoblja a to su: počeci partizanstva do učvršćenja osnovnih partizanskih jedinica, period priprema za prolećnu ofanzivu 1942 g. i period prolećnog rasploštanja i prve oslobođene teritorije.³⁸

Treću deobu i vrlo detaljnu naučnu analizu izveo je opet drug Kidrič u brošurici *Dve leti OF* (istorijat), u kojoj je razdoblje od početka NOB do italijanske kapitulacije analizirao i podelio u pet faza: 1) period OF od sloma stare Jugoslavije do nemačkog napada na Sovjetski Savez; 2) period izrazitog masovnog poleta OF i oružane akcije slovenačkog partizanstva; 3) period oslobođenja najvećeg dela tzv. Ljubljanske pokrajine; 4) period borbe protiv spoljnog i unutrašnjeg neprijatelja koji je »valjalo izdržati i pod najtežim uslovima spremati novi polet« i 5) period opštег poleta oslobođilačkog pokreta.

U brošuri *Tretje leto OF* (izdanje IOOF 1944 g.) drug Kidrič deli i analizira razdoblje od aprila 1943 g. do posle Drugog zasedanja AVNOJ-a. Ovaj period drug Kidrič deli na: 1) vreme od aprilskog zbora aktivista OF do kapitulacije Italije (od 27 aprila do 8 septembra 1943 g.); 2) period velike nemačke ofanzive (oktobar-novembar 1943 g.); 3) period Zbora pretstavnika slovenačkog naroda u Kočevju; 4) period posle Drugog zasedanja AVNOJ-a; 5) period izgradnje narodne vlasti i mobilizacije svih narodnih snaga (novembar 1943 — mart 1944 g.).

Poslednju deobu još za vreme NOB izveo je drug Kidrič u još neobjavljenom rukopisu koji se čuva u arhivu CK ZKS. Ovu vanredno zanimljivu i važnu analizu i deobu NOB završio je drug Kidrič oktobra 1944 g., najverovatnije još pre postavljanja za političkog komesara Glavnog štaba NOV i POS. U toj deobi je ukratko dodirnuo i predistoriju OF i NOB i zato ovo svoje delo koje naziva *Kratek oris razvoja Osvobodilne fronte in sedanja politična situacija v Sloveniji*, deli na: 1) Akcijsko jedinstvo i Društvo prijatelja Sovjetskog Saveza pre okupacije; 2) protivimperialistički front slovenačkog naroda (razdoblje od aprilskog sloma Jugoslavije do nemačkog napada na Sovjetski Savez); 3) od nemačkog napada na

³⁸ AMNO

Sovjetski Savez do prvog oslobođenja većeg dela slovenačke teritorije; 4) prva slovenačka oslobođena teritorija; 5) razdoblje belogardističko-mihailovićevske vojničke i političke ofanzivnosti; 6) od aprilskog zbora aktivista OF 1943 g. do italijanske kapitulacije; 7) period kočevskog Zbora izaslanika slovenačkog naroda; 8) nemačka ofanziva; 9) od nemačke ofanzive 1943 g. do Prvog zasedanja Slovenskog narodnooslobodilačkog saveta (SNOS); 10) od Prvog zasedanja SNOS do Drugog zbora aktivista OF (početkom septembra 1944 g.); 11) sadašnja situacija u Sloveniji (oktobar 1944).

Pošto, pored ovih iscrpnih Kidričevih analiza i deoba NOB u razdoblju, imamo i dosta solidnih izdanja izvora, to će se istoriografija NOB moći uspešnije razvijati. Pošto ovog mog rada koji će obuhvatiti celu NOB u Sloveniji, osećaju se dosta žive pripreme za izdavanje raznih većih monografija iz NOB. Tako je u pripremi opširan Zbornik o NOB u Ljubljani i opširna monografija o štampi i štampanju za vreme NOB. Na tim monografijama radiće se kolektivno, a one će se, pored običnih izvora, oslanjati i na sistematska saslušanja svedoka i učesnika. Neophodno bi bilo početi sa sistematskim prikupljanjem građe i za druga vrlo važna područja iz istorije NOB: o partizanskoj vojsci u Sloveniji, o narodnoj vlasti, o partizanskom sanitetu, o terenskim vezama i kuririma, o partizanskom sudstvu i zakonodavstvu, o partizanskoj prosvetnoj i kulturnoj aktivnosti.

Vredi spomenuti i *Belogardizem*, samostalan rad Frančeka Saje o razvoju i aktivnosti slovenačke kontrarevolucije, koji je izašao u Ljubljani 1951 godine (1952 izašlo je drugo izdanje).

PRVI ODELJAK

OKUPACIJA I PODELA SLOVENIJE

1. 27 mart 1941

Kao dan početka NOB jugoslovenskih naroda možemo smatrati 27 mart 1941.³⁹ Već prilikom njegove prve godišnjice drug Kardelj podvlači da 27 mart znači prvu veliku pobedu narodnih masa nad fašizmom, petom kolonom i kapitulantima i da to nije samo puč šake oficira nego i posledica dugogodišnjih priprema i borbi KPJ.⁴⁰

Događaji oko 27 marta 1941 odvijali su se ovako: 25 marta je (kao zadnja u sklopu balkanskih buržoazija) Trojnom paktu pristupila i profašistički usmerena jugoslovenska vlada Cvetković—Maček—Krek. Tim pristupanjem, koje je potpisano u Beču, jedan je deo jugoslovenske buržoazije priznao novo uređenje sveta po zamisli fašističkog Trojnog pakta koji je bio sklopljen 27 septembra 1940 između Nemačke, Italije i Japana. Pristupanjem Jugoslavije Trojnom paktu njena je buržoazija stekla na prvi pogled izvesne koristi: Nemačka joj posle pobeđe nad zapadnom demokratskom koalicijom garantuje deo ratnog plena u Evropi, obećava joj poštovanje državne granice za vreme rata i da u toku grčko-italijan-

³⁹ Upor. Josip Broz-Tito: Borba za osvoboditev Jugoslavije, Beograd 1945 (slov. tekst), 185, 244, 250, 427; Graditev nove Jugoslavije, Ljubljana 1951, 215; Borba za socijalistično demokracijo V, Ljubljana 1954, 543. — Edvard Kardelj, Pot nove Jugoslavije, Ljubljana 1946, 10—12, 26, 38, 70.

⁴⁰ Pot nove Jugoslavije, 255 s.

skog rata neće prevoziti svoje trupe preko jugoslovenske teritorije. Najzad, u tajnoj klauzuli Bečkog sporazuma Jugoslaviji se obećava izlazak na Egejsko More (Solun).⁴¹ Ali čim se u Jugoslaviji saznalo da je vlada pristupila Trojnom paktu, celu je zemlju zahvatio talas velikog nezadovoljstva narodnih masa koji je dostigao vrhunac 27 marta. Edvard Kardelj kaže: »Samo u atmosferi ovakvog raspoloženja masa protiv vlade Cvetković—Maček i njenog pakta s Hitlerom, bio je moguć prevrat (puč) 27 marta 1941. Našoj Partiji je uspelo da mobiliše ogromne mase koje su u demonstracijama zajedno s vojnicima zahtevale poništenje pakta s Nemačkom, odbranu nacionalne nezavisnosti i unutrašnju demokratizaciju države. Te su demonstracije faktički početak velikog narodnooslobodilačkog pokreta sa Komunističkom partijom na čelu.⁴²

Iz pomenutog Kardeljevog citata jasan je i sadržaj 27 marta 1941: nezadovoljstvo narodnih masa zbog profašističke politike Cvetkovićeve vlade i njenog pristupanja Trojnom paktu preraslo je pod rukovodstvom KPJ u velike demonstracije. Time je data puna podrška grupi oficira koja je u noći 26/27 marta zbacila Cvetkovićevu vladu, mlađeletnog kralja proglašila za punoletnog, protegala kneza Pavla i obrazovala vladu »narodne slove« sa generalom Simovićem na čelu. Tako je puč od 27 marta 1941 izvršen pod uticajem i pomoću *pritiska odozdo* koji se jasno odražavao u demonstracijama koje je već 25 marta organizovala KP u Beogradu, Splitu, Kragujevcu, Nišu, Leskovcu, Ljubljani i drugim mestima. Te su demonstracije dostigle vrhunac 27 marta posle izvršenog puča u kojima je Partija potpuno vladala situacijom i posle 20 godina stroge ilegalnosti ponovo stupila na videlo kao rukovodeća sila. Pored poznatih parola »bolje rat nego pakt«, »bolje grob nego rob« narodne mase, pod rukovodstvom KP, zahtevale su u tim demonstracijama od nove vlade da učini sve za ojačanje odbrambene moći države i vojske, da se država odmah demokratizuje, da narod dobije demokratska prava, da se vojska i državni

⁴¹ Procès des grands criminels de guerre... Nuremberg, Tom XXIX, str. 81 (citiram: Procès XXIX 81).

⁴² Pot nove Jugoslavije, 7.

aparat očiste od petokolonaša i drugih izdajnika, da se raspuste koncentracioni logori i puste iz zatvora osuđeni revolucionari, da se raskine pakt sa fašističkim državama i da se država nasloni na protivhitlerovske snage.⁴³ Suština 27 marta 1941 nije, dakle, u vojničkom puču koji su posle toga narodne mase oduševljeno pozdravile i to svoje oduševljenje razvile do velikih demonstracija pod rukovodstvom KP. Puč, dakle, nije izazvao demonstracije nego je nastao kao njihova posledica, tj. kao posledica demonstracija protiv režima i Bećkog sporazuma⁴⁴ ali, kao što kaže A. Ranković u već citiranom govoru direktno, 27 marta je narod srušio vladu Cvetković—Maček. Još manje je, prema tome, 27 mart nekakav spontan i neorganizovan pokret narodnih masa.

O značaju 27 marta došlo je do polemike između Save Kosanovića, Živana Mitrovića i Bogdana Pešića.⁴⁵ Sava Kosanović tvrdi da je 27 mart bio »vulkanska erupcija sa neproračunatim efektima, jedna od velikih prekretnica, kad narod progovara. To je srušilo stanje abnormalnog političkog života aleksandrovske diktature od 12 godina«.⁴⁶ Pogrešnost te tvrdnje iz koje bi se moglo zaključiti da je do demonstracija došlo nekako spontano, jasna je. Narodne mase nikada se ne bi podigle i demonstrirale da neko nije pozivao na te demonstracije i u njima vodio. A to je uradila jedino KP. O tome, pak, kakvu su ulogu u tim demonstracijama igrali i drugi demokratski elementi, naprimjer, pristalice nekadašnje Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke (SDS), govori E. Kardelj u dosada najboljoj analizi suštine 27 marta gde kaže da, ako bismo događaje od 27 marta gledali samo po njih-

⁴³ Upor. govor Aleksandra Rankovića na beogradskom radiju (Borba 27 III 1951).

⁴⁴ Svetozar Vukmanović, 27 mart i naša narodna revolucija, Borba 27 III 1951.

⁴⁵ Sava Kosanović, Povodom članka »Pre deset godina«, Politika 12 IV 1951 (Primedbe Kosanovića na članak Ž. M. u Politici 12 IV 1951). — Mitrović Živan, Nekoliko objašnjenja na primedbe Save Kosanovića povodom članka »Pre deset godina«, Politika 15 IV 1951. — Sava Kosanović, Zašto umanjivati istoriski značaj 27 marta? Politika 25 i 26 IV 1951. — Pešić Bogdan, Ko umanjuje istoriski značaj 27 marta? Politika 27 IV 1951.

⁴⁶ Politika 26 IV 1951.

vom spoljnom obliku, izgledalo bi da se ovde radi samo o puču u vrhovima stare Jugoslavije. Ali ako celu stvar pogledamo malo dublje, kaže Kardelj, videćemo da je do puča došlo pod uslovima ogromne unutrašnje revolucionarne napetosti kakva je u to vreme vladala u Jugoslaviji. I u toj revolucionarnoj napetosti, kaže Kardelj dalje, došle su do izražaja razne snage: direktni uticaji međunarodnih faktora, špekulacije domaćih političkih i vojnih grupa i dinastičkih klika, pritisak odozdo, a isto tako i iskreni patriotski otpor pojedinaca iz političkih vrhova. Sve je to odražavalo veliku političku krizu u tadašnjoj Jugoslaviji. Istovremeno je u narodnim masama sve više vrilo; rasla je svest o tome da dolazi vreme obračuna sa protivnarodnom buržoazijom, a KP je sve više postajala jedina politička snaga koja je povezivala jugoslovenske narode u demokratskoj borbi i osposobljava ih za veliku borbu u budućnosti, Kardelj nastavlja: »U takvim uslovima puč od 27 marta, razume se, nije mogao da ostane u okvirima koje su mu nametali njegovi začetnici... Velike demonstracije koje su izbile 27 marta u Beogradu i drugde po Jugoslaviji nisu bile samo podrška obračunu sa politikom Cvetković—Maček, nego su ujedno pokazale da politički aktivne narodne mase, u svojoj velikoj većini, više ne idu za parolama ove ili one frakcije starih političkih vrhova, nego da je kod njih već počela preovlađivati politička linija za koju se borila Komunistička partija Jugoslavije. *27 marta je i poslednjem političkom slepcu moralo biti jasno da je u Jugoslaviji prošla era buržoazije i da je rukovodeća uloga prešla na radničku klasu i njen najsvesniji deo — na Komunističku partiju.*⁴⁷ U istom referatu Kardelj postavlja 27 mart i kao datum početka narodne revolucije u Jugoslaviji, kad kaže: »S pravom možemo reći da velike demonstracije 27 marta predstavljaju prvog glasnika i prvi korak u revolucionarnom procesu koji je promenio karakter Jugoslavije.«

Ostaje još pitanje koje su snage 27 marta 1941, podržane od demonstracija narodnih masa, izvršile puč? Nema

⁴⁷ E. Kardelj, Deset let ljudske revolucije (Referat na III kongresu OF), Novi svet, Ljubljana 1951, 403 s. i Komunist 2—3, 1951, 56 s. (Izdanje na srpskohrvatskom str. 60 s. — Nap. red.).

nikakve sumnje da su izvršioci puča bile najrazličitije buržoasko-demokratske frakcije i sa njima povezani krug mlađih oficira. Dublje i vodeće snage tih eksponenata moramo svakako tražiti u onom delu srpske i jugoslovenske buržoazije koji svoj kapital nije htio da veže za nacistički i fašistički kapital, kao što je to učinio profašistički deo velikosrpske, odnosno, jugoslovenske buržoazije. Činjenica da je jugoslovenska buržoazija bila pocepana na dva velika logora — na profašistički i logor koji je simpatisao sa takozvanim zapadnim demokratijama; zatim da fašistički kapital sve više prodire u Jugoslaviju gde podriva naročito angloamerički kapital i da se sve to odražava u buržoasko-političkoj strukturi stare Jugoslavije. Sve to ima svoje duboke ekonomске uzroke i korene koji su vrlo malo istraženi i razjašnjeni. U tom je pravcu sa prilično uspeha počeo da istražuje Danilo Lekić u svojoj velikoj raspravi o početku oružanog ustanka u Jugoslaviji.⁴⁸

U Ljubljani su demonstracije započele već 25 marta te su se nastavljale sve do 27-og. Inicijatori tih demonstracija bili su, po direktivama Partije, članovi marksističkog *Slovenskog kluba* na Ljubljanskem univerzitetu i skojevci. Tim su se demonstrantima sve više priključivale ostale mase demonstranata koje su tražile odbranu Jugoslavije od fašističke opasnosti.⁴⁹

Da narodne mase, pod voćstvom Partije, nisu 27 martu dale pravi sadržaj odmah čim je u Beogradu izvršen buržoaski puč i time, zapravo, već otpočele narodnooslobodilačku borbu, 27 mart bi se sveo samo na obaranje fašističke vlade i prelaz Jugoslavije u tabor zapadnih demokratija. Time bi se sudbina Jugoslavije, kakvu joj je Hitler već toga dana bio namenio, najverovatnije svela na sudbinu drugih okupiranih država koje su do fašističkog napada zadržale prijateljstvo sa državama zapadnih demokratija.

Hitler se još 27 marta odlučio da napadne Jugoslaviju jer je tada drugi put, i to na veoma vidan način,

⁴⁸ Komunist 4—5, 1951, 26—123, osobito 48—56. (Izdanje na srpskohrvatskom, str. 50—130. — Nap. red.)

⁴⁹ Podaci u neobjavljenom rukopisu J. Šiške.

doživeo neuspeh na svom pobedonosnom pohodu po Evropi. Po njegovim rečima, Jugoslavija je državnim udarom od 27 marta postala nesiguran faktor u njegovim namerama da okonča neuspeli italijanski poduhvat u Grčkoj i preduzme napad na Sovjetski Savez za koji je odluka već bila donesena i pripreme izvršene. Pritom je naglasio da Srbi i Slovenci nikad nisu bili naklonjeni Nemcima, usled čega je odlučio da razbije Jugoslaviju i kao državu i kao vojnu silu, čim se obezbede potrebna sredstva i vojsku. Svom Generalštabu je naredio da radi brzo i za napad na Jugoslaviju da traži vojnu pomoć od Italije, Mađarske, a delom i od Bugarske. Jugoslaviji treba zadati brutalan udar bez sažaljenja jer je to, prema njegovim rečima, politički veoma značajno: razbijanje države postići munjevitim dejstvom. Može se računati da će Hrvatska (Pavelić) stati na stranu Nemačke. Zbog napada na Jugoslaviju plan »Barbarosa« (napad na Sovjetski Savez) mora se odgoditi za četiri sedmice.⁵⁰

Istog dana (27 marta) Hitler piše *Uput br. 25* (Weisung Nr 25), u kome naređuje da se Jugoslavija napadne sa prostora Rijeka — Grac i sa prostora oko Sofije, da se oba udara usmere prema Beogradu i južnije, uništi jugoslovenska oružana sila, odvoji krajnji južni deo Jugoslavije od ostale njene teritorije i pretvorи u bazu za preduzimanje italijansko-nemačke ofanzive na Grčku.⁵¹

Već 28 marta Nemci izrađuju predlog sadejstva sa Italijanima za operacije prema Jugoslaviji. Nemci će formirati udarnu grupu južno od Sofije za udar na Skoplje i dalje prema jugu, da bi se rasteretio italijanski front u Albaniji, i udarnu grupu na prostoru Grac — Južna Mađarska za udar na Beograd i zapadne predele Jugoslavije. Zadatak Italijana je da nastupanjem što jačih snaga ka liniji Split — Jajce zaštite desni bok nemačke udarne grupe koja će prodirati od Graca, — da pređu u odbranu na grčko-albanskom frontu, — i da obrazuju udarnu grupu za dejstvo iz Albanije preko Kosmeta radi spajanja sa nemačkom udarnom grupom koja će operi-

⁵⁰ Procès XVIII 21—26. — Zbornik II/2 465—472.

⁵¹ Procès XVIII 21—29. — Zbornik II/2 472—476.

sati južno od Skoplja. Dalji zadatak Italijana je da neutrališu jugoslovensku ratnu mornaricu i, docnije, da ponovo preduzmu ofanzivu u Albaniji.⁵²

Radi pridobijanja Musolinija za svoj poduhvat Hitler mu 28 marta u 0.50 časova upućuje naročito pismo, u kome navodi da je čitavo vreme od početka italijansko-grčkog rata gledao na Jugoslaviju kao na najopasnije mesto, ali je ipak mnogo nastojao da tu zemlju privede u interesnu sferu Trojnog pakta. Događaji od 27 marta koji, doduše, nisu katastrofalni, doveli su do preokreta u odnosima Nemačke prema Jugoslaviji i radi toga je preduzeo sve potrebno za vojne operacije. »Zato Vas molim, Duće, od sveg srca, da u sledećim danima ne preduzimate nikakve vojne operacije u Albaniji« (u to vreme se grčko-italijanski front nalazio u Albaniji i malo je falilo da Grci bace Italijane u more). »Smatram za neophodno da bilo kakvim raspoloživim vojnim snagama obezbedite i posednete sve značajnije prelaze iz Jugoslavije za Albaniju«. Hitler dalje traži od Musolinija da najhitnije ojača italijanske snage na jugoslovensko-italijanskoj granici i da » o svemu što sada radimo i određujemo, sačuva potpunu tajnu i da o tome saznaju samo ona lica koja moraju bezuslovno nešto o tome da saznaju«.⁵³ Pismo je uručeno Musoliniju 28 marta u 2.00 izjutra. Musolini je odmah odgovorio da ga događaji u Jugoslaviji nisu iznenadili i da je ubeden da je puč bio odlučen još pre Beča (25 marta 1941), i to u sporazumu sa knezom Pavlom. Odmah će narediti generalu Kavaleru (Cavallero) da se odloži ofanziva u Albaniji, koja je bila predviđena za 31 mart. Italijanska vojska će u Severnoj Albaniji zatvoriti tri puta prema Jugoslaviji, a na Alpiski front će odmah uputiti još sedam divizija (dotada je na tom frontu bilo šest divizija i 15.000 graničara i posadnih jedinica). Musolini ovako završava pismo: »Osim bugarskog i mađarskog učešća, treba imati u vidu i separatističke tendencije Hrvata koje pretstavlja dr Pavelić koji se nalazi nedaleko od Rima« — a koga je Musolini pozvao

⁵² Isto, XVIII 33 s.

⁵³ Isto, 565—567.

da mu se javi ujutru, kako napominje nemački poslanik u Rimu fon Makenzen.⁵⁴

Vrhovna komanda kopnene vojske (Oberkommando des Heeres — OKH) u rekordnom vremenu izrađuje, 30 marta, uput iz početnog operaciskog plana za »Poduhvat 25« kao i dopunski uput za »Maritu« (»Aufmarschanweisung für »Unternehmen 25«, sowie ergänzende Weisung für »Marita«).⁵⁵ Hitler se, dakle, odlučuje za napad na dve države. Prema ovom uputu, OKH namerava da prema Jugoslaviji izvede koncentričnu operaciju, sa prostora Celovec — Grac — Nova Kanjiža (2 armijom) i sa prostora oko Sofije (12 armijom), opštim pravcem ka Beogradu i južno, sa ciljem da uništi jugoslovensku oružanu silu i što pre zauzme južni deo Jugoslavije radi uspostavljanja veze sa italijanskim grupom armija u Albaniji i stvaranja osnovica za produženje nemačko-italijanske ofanzive prema Grčkoj.

Italijanska 2 armija, raspoređena oko Trsta, ima da veže neprijatelja koji se bude nalazio pred njom, a zatim, čim ovaj bude pokoleban, da se priključi nastupanju 2 armije (nemačke) koja će dejstvovati opštim pravcem ka jugoistoku. Rečeno je da će granica dejstva ovih armija biti određena docnije. Italijani će na grčko-albanskom frontu ostati u odbrani, zatvoriti i braniti prolaze za Jugoslaviju kod Skadra, Kukeša, Debra i Struge. Zadaci Madara: sadejstvovati u napadu i nadirati u oblast severno od linije Sava — Dunav do ušća Tise. Učešće Rumuna se ne predviđa. Na slučaj učešća Bugarske, njena će vojska biti pod komandom štaba nemačke 12 armije.⁵⁶

Osnovne snage za izvršenje napada su, dakle, nemačke. Uloga Italijana je podređena (obezbeđenje juliske granice, preko nje sadejstvo sa nemačkom 2 armijom, a u Albaniji navedeni zadaci; jedini aktivni zadatak bio je neutralisanje jugoslovenske ratne mornarice), a uloga Madara još podređenija.

⁵⁴ Isto, 568. — Zbornik II/2 494—505.

⁵⁵ »Unternehmen 25« je šifra za napad na Jugoslaviju, a »Marita« za napad na Grčku.

⁵⁶ Procès XXXVIII 251—254.

Hitler je za napad na Jugoslaviju odredio veoma jake snage. To je razumljivo, jer mu se žurilo sa napadom na Sovjetski Savez, koji je morao da odgodi za četiri sedmice. Kao što smo videli, za napad na Jugoslaviju određene su dve armije. 2 armija sastojala se delom iz novoprispelih jedinica, a delom iz jedinica koje su bile već pripremljene za napad na Sovjetski Savez. 12 armija je već 1 marta 1941 počela da pristiže u Bugarsku. Sastav 2 armije — generalpukovnik fon Vajks (von Weichs): dve tenkovske divizije (8, 14), jedna motorizovana (16), šest streljačkih (79, 125, 132, 169, 183, 197) i jedna brdska (1). Sastav 12 armije (generalfeldmaršal fon List): pet tenkovskih divizija (2, 5, 9, 11, 16), dve motorizovane (60, SS »R«), osam streljačkih (46, 50, 72, 73, 76, 164, 198, 294), tri brdske divizije (4, 5, 6) i četiri samostalna puka »Gros Dojčland« (Gross Deutschland), »SS Adolf Hitler«, 125, Gering (Göring).⁵⁷

Italijani su na Alpiskom frontu grupisali 2 armiju — general Ambrozio (Ambrosio) — sastava: V, VI, XI, Brzi i Motorizovani armiski korpus sa divizijama »Friuli«, »Asijeta« (Assietta), »Ravena« (Ravenna), »Sasari« (Sassari), »Lombardija« (Lombardija), »Bergamo«, »Re«, »Izonco« (Isonzo), a osim toga, i divizije »Pasubio« (Pasubio), »Torino« i »Litorio« (Littorio), tri divizije Brzog korpusa (I, II, III), 3 grupa alpina sa bataljonima »Val Peliće« (Val Pellice), »Val Čeniša« (Val Cenischia) i »Val Toće« (Val Toce), i alpiska artiljerija »Val d' Adiće« (Val d' Adige).⁵⁸ Na jugoslovensko-albanskoj granici Italijani su grupisali pet streljačkih divizija: »Pulje« (Puglie), »Kunenze« (Cunense), »Firence« (Firenze), »Mesina« (Messina), »Marke« (Marche), tenkovsku diviziju »Centauro« (Centauro), dva konjička puka (»Aosta« i »Milano«) i dve grupe crnih košulja »Dijamanti« (Diamanti) i »Agostino«.⁵⁹

Fon Brauhič (von Brauchitsch) je predviđeo kao pomoć još šesnaest mađarskih brigada.⁶⁰ Svim ovim sna-

⁵⁷ Isto, 254.

⁵⁸ Arhiv Vojnoistoriskog instituta JNA (AVI), fasc. 1A.

⁵⁹ General-lajtnant M. Zelenika, O operacijama u Jugoslaviji aprila 1941 godine, Vojnoistoriski glasnik 4, Beograd 1951, 206.

⁶⁰ Procès XXXVIII 253.

gama treba dodati još vazdušne snage, naročito nemačke — generali Ler (Löhr) i Rihthofen (Richthofen) — koje su se nalazile pod ličnom komandom Geringa.⁶¹ Jedan od prvih njihovih zadatka bio je da poruše Beograd, koji je 27 marta bio središte otpora protiv Hitlera, i jugoslovenske aerodrome.

Šta je učinila jugoslovenska buržoazija posle puča od 27 marta da se odbrani od ovih jakih neprijateljskih snaga? Prvo treba imati na umu činjenicu da je i anglo-filski deo jugoslovenske buržoazije želeo da ostane »neutralan«. Preko svog novog ministra spoljnih poslova, starog Ninčića, u više mahova je izjavljivao da se Jugoslavija nije odrekla Bečkog sporazuma. U to vreme je postojao ratni plan jugoslovenskog Generalštaba »R-41«⁶² koji je imao niz slabosti. OKH bila je, svakako, upoznata sa ovim planom i zato je žurila sa svojim armijama kako bi što pre razbila i potpuno dezorganizovala svaku jedinstveno vođenu jugoslovensku odbranu. Jugoslovenska vlada, da bi pokazala svoju neutralnost, pa i zbog delovanja fašistički orientisanog generala Nedića, nije ni posle 27 marta žurila sa mobilizacijom. Pre 27 marta Jugoslavija je imala pod oružjem 200—250.000 ljudi u vojsci i mornarici. 28 marta pozvano je »na vežbu« još 500.000, a 30 marta naređeno je »aktiviranje« svih oružanih snaga, stim da prvi dan aktiviranja bude 3 aprila. Stvarna opšta mobilizacija naređena je tek 7 aprila, kad je Jugoslavija već bila napadnuta.⁶³

U okviru ovog razmatranja biće govora samo o italijanskom i nemačkom napadu na Sloveniju, dakle, o napadu italijanske 2 armije, odnosno njenog XI i V armiskog korpusa, i nemačke 2 armije. Arhiva italijanske 2 armije gotovo je u potpunosti sačuvana, dok nedostaju arhive nemačkih jedinica. Po pitanju nemačkog prodora u Sloveniju možemo se osloniti na veoma oskudne podatke. No, već na ovom mestu možemo tvrditi da je taj prodor bio upočetku samo prolaznog značaja. Nemci su žurili da prođu što dublje u jugoslovensku teritoriju da bi što pre razbili i dezorganizovali jugoslovensku vojsku.

⁶¹ Archiv der Gegenwart 1941, 5005.

⁶² Zelenika, loc. cit., 207.

⁶³ Isto, 210 s.

2. Italijanski i nemački upad u Sloveniju i njena okupacija

Zadatak italijanske 2 armije, koja je u početku posela liniju s. Kokova (na putu Podklošter — Trbiž) — Matulje, bio je, kao što je već kazano, dvojak: vezati jugoslovenske snage i potrebnim ofanzivnim dejstvima štititi desni bok nemačke 2 armije. Njen osnovni zadatak, dakle, nije bila ofanziva; nju su Nemci zadržali samo za sebe. Radi toga je italijanska 2 armija nastupala preko jugoslovensko-italijanske granice veoma sporo i oprezno sve do 11 aprila kad je, zbog sloma jugoslovenskog fronta u Sloveniji i brzog prodora nemačke 2 armije, sa njenim odobrenjem prešla u nastupanje i otpočela da zaposeda Sloveniju.

Front italijanske 2 armije, koja se nalazila u pripravnosti pred jugoslovensko-italijanskom granicom, bio je podeljen na dva sektora, severni i južni. Severni sektor: linija s. Kokova — Debeli Vrh (tt 1299) — Sv. Trojica (tt 690), poseo je XI armiski korpus (divizije: »Re«, »Izonco«, »Asijeta« i »Ravena«, 3 alpiska grupe — III Gruppo Alpini — XVI i XVII posadni sektor sa topovima kal. 169/35 i LXV sa topovima kal. 152/13). Južni sektor, na liniji od s. Senožeča do bivše jugoslovensko-italijanske granice i granicom do s. Matulja, poseo je V armiski korpus (divizije »Sasari«, »Lombardija« i »Bergamo«, 7 i 107 mitraljeski bataljon, artiljerija posadnih sektora: XII, XVIII, XXIII, XXIV kal. 169/35, LXVI, LXVII kal. 152/13 i LII kal. 152/37). U armiskoj rezervi nalazio se VI armiski korpus, raspoređen na prostoriji Vipava — s. Razdrto i divizija »Friuli« u rejonu Divače. Na dan početka neprijateljstva, 6 aprila, u rezervi 2 armije nalazio se Motorizovani armiski korpus sa štabom u Opčinama (divizija »Pasubio« u s. Knežak, »Torino« u s. Šapjane, »Litorio« u s. Hrpelje i Kozina) i armiski Brzi korpus: 1 brza divizija na prostoru Branik (Rihemberg) — Zali Hrib (Dornberg) — Sv. Križ — Ajdovščina — Gora (Mala), 2 i 3 brza divizija oko Trbiža.⁶⁴

⁶⁴ AVI, fasc. 1A.

U pitanju je još datum napada na Jugoslaviju. Njega su, prirodno, odredili glavni napadači, Nemci, odnosno sam Hitler. On je još pre 31 marta odredio 5 april kao dan: napada na Grčku, udara od Sofije ka Skoplju, bombardovanja Beograda i bombardovanja jugoslovenskih aerodroma, — 8 april za udar prema Nišu i 12 april za udar 2 armije sa prostorije Celovec — Grac — Nova Kanjiža.⁶⁵

Hitlerova odluka o defanzivnoj ulozi 2 italijanske armije nije nikako odgovarala Italijanima, starim interesentima za Balkan, naročito za Sloveniju, Dalmaciju i Podunavlje. A ipak je italijanski Generalstab usvojio Hitlerove datume i odlučio da 2 armija pređe 15 aprila iz odbrane u napad. Komandant 2 armije, general Ambrozio, saopštava 2 aprila potčinjenim komandantima korpusa da će sile Osovine otpočeti neprijateljstva prema Jugoslaviji 5 aprila i da se taj dan ima računati kao početak neprijateljstava i na italijanskoj granici — bez obzira na to što ona tu neće odmah otpočeti.⁶⁶

Musolini naređuje 2 aprila da se sve italijanske jedinice, izuzev graničara i policije, povuku iz Rijeke ka Matulju,⁶⁷ a 5 aprila da se na licu mesta strelja svaki vojnik ili oficir koji bi se od početka neprijateljstava povukao bez naređenja.⁶⁸

Kao što je poznato, Nemačka je napala Jugoslaviju u ranim jutarnjim časovima 6 aprila, jer 5 aprila vremenske prilike nisu dopuštale izvođenje uspešnih vazdušnih operacija — bombardovanje Beograda.

Razmotrimo najpre nastupanje italijanskog XI armiskog korpusa u Sloveniju. Komandant tog korpusa, general Roboti (Robotti), podnosi, 25 maja 1941, detaljan izveštaj o operacijama svojih jedinica, u kome tok operacija u Sloveniji deli na tri faze: prvu od 27 marta do 5 aprila — odbrana, drugu od 6 do 11 aprila — ofanzivna

⁶⁵ Procès, XXVIII 42—48.

⁶⁶ AVI, fasc. 1B.

⁶⁷ AVI, fasc. 1G.

⁶⁸ AVI, fasc. 1A.

delatnost u pograničnoj zoni — i treću od 11 do 23 aprila — ofanzivne operacije i iskorišćenje uspeha.⁶⁹

Prva faza. U njoj je general Roboti izneo da je, usled jugoslovenske politike koja se odrazila u državnom udaru od 27 marta, rat postao neizbežan. Zato je komanda 2 armije naredila 27 marta da se posedne jugoslovensko-italijanska granica. XI korpusu je određena linija Kokova — Debeli Vrh (tt 1299). Nju su posele divizije »Re« i »Izonco« i 3 grupa alpina kao zaštita posadnih i graničnih delova. 28 marta korpus je imao sledeći raspored: štab korpusa u Videmu (Udine), divizija »Re« u Ajdovščini, divizija »Izonco« u Postojni, 3 grupa alpina u Bovecu i grupa alpske artiljerije u Tolminu. Posadne jedinice bile su raspoređene: 3 samostalni bataljon crnih košulja na liniji Trbiž — Na Logu — Cerkno, 1 mitraljeska četa u s. Kalce, 11 artiljeriski puk na Bukovju, 3 artiljeriski puk na Črnom Vrhu više Idrije i pionirske jedinice sa štabom u Videmu. Jedinice XI korpusa održavaju vezu levo sa Nemcima na liniji Peč (k 1509) — Kamnati Vrh (tt 1656), a desno graničari održavaju vezu sa V korpusom.

Po podacima italijanskog Generalštaba od 5 aprila, Jugoslavija bi imala prema XI korpusu: na otseku Peč (k 1509) — Podbrdo oko 19.000 planinaca sa artiljerijom (štab u s. Ovsiše); na otseku Podbrdo — Idrija 16—18.000 planinaca (štab u s. Poljane); na otseku Idrija — Planina, Dravsku diviziju (20—25.000 ljudi, štab u Ljubljani), na otseku Planina — Snežnik (tt 1796), jednu diviziju 20—25.000 ljudi, štab u s. Ribnici; rezerva — jedna divizija između Kranja i Škofje Loke (20.000 ljudi, štab u Škofjoj Loki) i jedna divizija (20.000 ljudi, Litija).

U navedenom rasporedu i sa prilično tačnom procenom jačine svog protivnika dočekao je XI korpus 6 aprila, kad su u 6 časova izjutra otpočela neprijateljstva. Korpus je odmah primio zadatak: braniti granicu na liniji Kokova — Debeli Vrh (tt 1299) i otpočeti patrolnu delatnost u zahvatu Trbiža, Tolmina, Godoviča i Postojne. General Roboti je izdao 6 aprila sledeću dnevnu zapovest:

⁶⁹ Relazione circa le operazioni compiute alla frontiera orientale nel periodo 27. III — 23. IV (XIX), AVI, fasc. 21A i AMNO fasc. XI. C.d.A. operazioni 1941/42.

U ovom momentu korpus ima samo jednu dužnost: ne napustiti nijednu stopu zemlje! Na svaki neprijateljski napad, pa bio on ma kako neznatan, ima odmah da odgovori kako pojedinac tako i jedinica. Neprijatelj koji stoji pred nama mrzi nas, našu otadžbinu i naše saveznike. Zato ga treba mrzeti i odgovarati mu sa još većom oštrinom od njegove. Stojimo na granici naše otadžbine, na pragu svoje kuće!

Druga faza. Roboti navodi da se neprijatelj držao pasivno, i korpus je otpočeo da vrši patrolne akcije preko granice da bi otkrio neprijateljske namere. U jednoj takvoj akciji italijanski graničari su uz pomoć nemačkih graničara zauzeli već 6 aprila Peč (k 1509), a 7 aprila Petelinjek (k 1546) i s. Rateče. Akcije na južnom delu fronta korpusa ometalo je rđavo vreme. 8 aprila su Italijani zauzeli i Podkoren i s. Kranjsku Goru, gde su stvorili snažno uporište, a preko Vršiča (k 1661) su dovozili brdsku artiljeriju. Patrole, upućene prema zaseoku Ravniku i s. Grčarevcu, nisu naišle ni na kakav otpor, pa se Roboti pita nije li možda sve to samo jugoslovenska taktika da bi se Italijani namamili u zasedu? Dosada su jugoslovenske jedinice davale otpor samo kod Blegoša (tt 1562) — 7 i 8 aprila. Jugoslovenski graničari su 8 aprila napali preko granice na s. Cerkno i odbacili Italijane do s. Zakriža, ali su se opet povukli.

Na prvi ozbiljniji otpor naleteli su Italijani (bataljon alpina »Val Toće«) 9 aprila, kad su uz pomoć Nemaca zauzeli s. Gozd Martuljak i odatle pokušali da prodrudalje. Borba, u kojoj je došlo i do bacanja ručnih bombi, trajala je čitavo popodne i završila se tek noću, uprkos intervenciji italijanske artiljerije. Italijani priznaju da su u toj borbi imali 4 mrtva i 7 ranjenih.

Pošto je savladala taj otpor, italijanska 2 armija odlučila je 9 aprila da pripremi ofanzivu koja bi trebala da počne 15 aprila. Za to je XI korpus još 9 aprila obrazovao tri napadne kolone za nastupanje u Sloveniju: levu (3 grupa alpina) dolinom Save, srednju (divizija »Re«) i desnú (divizija »Izonco«).

Međutim, 10 aprila Italijani su saznali za čitav nerед koji je tog dana nastao u jugoslovenskoj vojsci u Sloveniji. Roboti piše: »Stigli su podaci da Slovenci bacaju

oružje i odlaze kući, a Srbi pokušavaju da to spreče. To je, dakle, prvi znak rastrojstva, ali se još ne zna kako će se držati utvrđenja koja zatvaraju puteve prema Ljubljani. Da li će popustiti velika utvrđenja na Žirovskom Vrhu, kod Sv. Tri Kralja, na Gradišču, na Strmici, na Ljubljanskem Vrhu i na Slivnici». (Roboti je, dakle, dobro poznavao osnovna jugoslovenska utvrđenja koja su se protezala pored same tadašnje jugoslovensko-italijanske granice pravcem: Blegoš — Logatec — Ljubljanski Vrh — Cerknica.) Osim toga, 10 aprila je iskrsnuo jedan nov momenat — brz prođor nemačke 2 armije, a osnovni zadatak XI korpusa je bio da joj obezbeđuje desni bok. Zato je komanda italijanske 2 armije odlučila 10 aprila da već 11 aprila u 12 časova pređe u ofanzivu.

Komandant 2 armije ojačao je XI korpus sa 1 divizijom Brzog korpusa i 11 bersaljerskim pukom, naredivši mu da sa ranije pomenute tri napadne kolone otpočne nastupanje 11 aprila u 12 časova. *Leva* kolona je imala da nastupa dolinom Save prema Kranju i dolinama Sore i Selščice u pravcu Škofje Loke. Tako će ova kolona štititi desni bok nemačkog nastupanja preko Ljubelja, a onda će se spojiti i nastupati zajedno prema Ljubljani. *Srednja* kolona je imala da prodire pravcem Žiri — Žirovski Vrh — Lučne — Horjul — Dobrova — Št. Vid nad Ljubljanom — Ježica, a *desna* kolona pravcem Kalce — Logatec — Vrhnika — Ljubljana.

Treća faza. Nastupanje XI korpusa počelo je 11 aprila u 12 časova kao što je bilo naređeno. Pošto korpus nije naišao nigde više na otpor, komandant 2 armije odlučio je da zauzme Ljubljani pre nego bi je prema planu mogla zauzeti desna kolona. Zato je od 1 divizije Brzog korpusa i 11 bersaljerskog puka obrazovao pokretnu grupu koju je uputio pravcem Podkraj — Logatec sa zadatkom da, prestižući italijanske jedinice, izbije pravo u Ljubljani. Ona je zaista izbila u Ljubljani 11 aprila u 17.30 časova bez ikakvog otpora, skinula sa Ljubljanskog Grada belu zastavu i razvila italijansku.

Zauzimanje Ljubljane, glavnog grada Slovenije, vojskom, bilo je za Italijane značajan politički događaj. Granicu zone dejstva između nemačke 2 armije i italijanske 2 armije Nemci su prvi put odredili 11 aprila linijom k

2203 (severno od Grintovca) — Litija (nemačka) — Novo Mesto (nemačko) — Vinica — Slunj — Bihać — Jablanica. Nemci su ovu granicu kasnije svojevoljno premeštali, ali uvek na štetu Italijana. Vrlo je verovatno da je komanda italijanske 2 armije dobro poznavala ovakvo nemačko savezništvo i upravo zato pohitala sa zauzimanjem Ljubljane, u čemu je i prestigla Nemce.

XI korpus zauzeo je 11 aprila: levom kolonom u 16.30 časova Jesenice i s. Zali Log, srednjom Žiri i zaustavio se uveče između s. Št. Jošt i s. Lučne, a desnom Logatec i divizijom »Re« stigao u 20 časova u već zauzetu Ljubljano. 13 aprila je leva kolona zauzela Škofju Loku i Šenčur pri Kranju, srednja istočnu okolinu Ljubljane, a desna južnu okolinu Ljubljane i rejon Turjak — Velike Lašće; štab XI korpusa se premestio iz Kanala u Vrhniku; Nemci su odredili novu granicu zona linijom: Celovec — Novo Mesto — Črnomelj — Vinica — Slunj.

Ukupni gubici italijanske 2 armije u vremenu od 6 do 13 aprila iznose u mrtvima: 3-oficira i 20 podoficira i vojnika; ranjeno je 6 oficira i 48 podoficira i vojnika, a 22 lica su nestala.

Na dan 14 aprila leva je kolona ostala u mestima koja je zauzela 13 aprila, srednja se (divizija »Re«) nalazila u Ljubljani i na mostovima preko Save, a desna (»Izonco«) na Turjaku i u Velikim Laščama. 18 aprila je štab XI korpusa bio u Ribnici; divizija »Izonco« u Kočevju, »Ravena« u Loškom Potoku i »Re« u Ljubljani. 3 grupa alpina morala je već da se povlači iz Gorenjskog, jer su Nemci tog dana odredili novu demarkacionu liniju: Možič (tt 1602) — Ratitovec (tt 1666) — Kranj (nemački) — Kamnik (nemački) — Litija — Novo Mesto — Karlovac — Bihać — Bos. Petrovac — Livno — Mostar — Gacko — Kolašin. Ovom su linijom Italijani bili oštećeni u velikoj meri i hitno su se morali povući iz krajeva koje su već poseli.⁷⁰

Ranije je rečeno da samovoljno pomeranje demarkacione linije od strane Nemaca jasno ukazuje na to kakav je odnos bio u savezu Italija — Nemačka. Do kraja aprila dešavalo se u Sloveniji da pojedina mesta u blizini granične linije danju posednu Italijani i preplave ih lecima

⁷⁰ AVI, fasc. 1E.

sa natpisom »Territorio Italiano«, a noću ih posednu Nemci i pocepaju te letke. I sami Slovenci su pomerali ovu granicu, uvek u korist Nemaca, i to usled uspeha hitlerovske pete kolone u Sloveniji koja je imala veliki uticaj pre svega na seljačku sirotinju u pasivnim krajevima Dolenjskog i Notranjskog.

Štab korpusa je ostao 19 aprila u Ribnici, divizija »Izonco« u Kočevju, »Ravena« u Loškom Potoku, a 3 grupa alpina je bila na Turjaku. Prema rasporedu italijanskog Generalštaba od 20 aprila, štab XI korpusa trebalo je da se premesti u Ljubljani, divizija »Re« i 1 puk divizije »Granatijeri di Sardenja« (Granatieri di Sardegna) na prostoriju Logatec — Ljubljana — Trebnje — Velike Lašče — Cerknica, a divizija »Izonco« na prostoriju Čabar — Lož — Novo Mesto — Črnomelj — Novi Lazi.

23 aprila Nemci su potvrdili istu demarkacionu liniju kakva je bila 18 aprila.⁷¹

U Sloveniji su se 26 aprila nalazile sledeće italijanske jedinice: divizije »Re« i »Izonco«, 1 puk divizije »Granatijeri di Sardenja«, tri posadna bataljona crnih košulja (144, 146, 162) i tri bataljona crnih košulja (3, 4, 38).

Prema Robotijevom izveštaju, komanda 2 armije odredila je 23 april kao dan završetka operacije i početka okupacije. Od tog dana su se na teritoriji 2 armije morale na svim zgradama istaći italijanske zastave, koje su Italijani besplatno podelili stanovništvu.⁷²

Kao što je već izneto, XI korpus, koji je upočetku bio u rasporedu za odbranu, a od 11 aprila u rasporedu za napad, počeo je prodirati u Sloveniju u više pravaca: iz Trente preko Vršiča dolinom gornje Save i dolinama obeju Sora prema Ljubljani, sve dok Nemci nisu proterali 3 grupu alpina koja je nastupala dolinom Gornje Save, a sa dve ostale kolone preko Žirija i Logateca prema Ljubljani. Divizija »Ravena«, iz sastava V korpusa, nastupala je preko Snežnika u dolinu Loža i odatle prema Loškom Potoku. Premeštanje granične linije vršilo se sve do 29 aprila, kada je konačno povučena demarkaciona linija koja

⁷¹ Isto

⁷² AMNO, fasc. XI C.d.A. operazioni 1941/42.

je, uglavnom, služila kao baza pri kasnijem određivanju italijansko-nemačke granice u Sloveniji.

Granicu između Nemačke i Italije u Sloveniji odredio je lično Hitler. Ovom se granicom Italiji, doduše, ostavljala Ljubljana, ali ne i zasavski ugljeni reviri, niti desna obala Save od Črnuča do Zaloga (desna obala Save je bila nemačka). Da ju je odredio Hitler lično vidi se iz njegovih uputstava od 12 aprila — »Prethodne smernice za podelu Jugoslavije« (Vorläufige Richtlinien für die Aufteilung Jugoslawiens), pa iz odgovora koji je bivši ban Dravske banovine Natlačen uputio na traženje dr Kreka iz Londona. U tom odgovoru Natlačen izjavljuje da mu je Čano, kada se 25 aprila sastao u Ljubljani sa Pavelićem, »sa otvorenošću koja me iznenadila« kazao kako je njemu (Čanu) pokazao Ribentrop 22 aprila geografsku kartu u kojoj je već bila ucertana italijansko-nemačka granica preko Slovenije. Kad je Čano pokušao da stavi na tu granicu svoje primedbe, Ribentrop je odgovorio: »Firer je već odlučio«. Ovakva Hitlerova samovolja ne iznenaduje. Čitav poznati Čanov dnevnik pun je primera kako Musolini, besan u većoj ili manjoj meri, iznosi da je Hitler preduzimao mnoge stvari, a da o tome nije uopšte obaveštavao svog saveznika.

Kako je teklo nemačko zauzimanje Slovenije ne može se zasada detaljnije izneti jer mi još nisu poznati arhivi nemačkih jedinica. Prema izveštajima o nastupanju nemačke 2 armije, koji su u veoma malom broju sačuvani, može se kazati sledeće:

— XLIX korpus (1 brdska i 79 streljačka divizija) koncentrisao se u okolini Celoveca sa zadatkom da glavnim snagama nastupa pravcem Dravograd — Celje — Novo Mesto — Karlovac, a slabijim preko Podkorena i Ljubelja u Gorenjsko gde su nastupali Italijani;

— LI korpus (132 i 183 streljačka divizija) koncentrisao se u okolini Graca sa zadatkom da nastupa pravcem Maribor — Krapina — Zagreb;

— LII korpus (125 streljačka, 101 (?) laka divizija) imao je zadatak da iz okoline Graca nastupa duž reke Mure na Ptuj i dalje preko Varaždina za Zagreb.⁷³

⁷³ Zelenika, loc. cit., 205—207.

Tako su Nemci nastupali kroz Sloveniju u tri osnovna pravca: preko Dravograda, Maribora i Ptuja. Maribor su zauzeli već 9 aprila.⁷⁴ 1 brdska divizija zauzela je 10 aprila Celje, nastupajući u dve kolone. LI korpus zadržao se tog dana na liniji Slovenska Bistrica — Majšperk 16 km j-z od Ptuja, a 14 tenkovska divizija, koja je bila neposredno pod komandom 2 armije, zauzela je u 19.30 časova Zagreb.⁷⁵ Ni XLIX korpus, koji je sa glavninom bio već 16 aprila u okolini Slunja, a sa 1 brdskom divizijom još uvek u okolini Celja, pa ni LI korpus, nisu bili toga dana nigde u dodiru sa jugoslovenskim jedinicama.⁷⁶ 17 aprila je 1 brdska divizija otpočela pokret iz okoline Celja, LI korpus je bio na liniji Bosanska Krupa — Glina, a LII korpus u okolini Ptuja.⁷⁷ 19 aprila je 1 brdska divizija posela Kranj⁷⁸ i otpočela potiskivati Italijane iz Gorenjskog.

To je, svakako, bio »Blitzkrieg«. Kad je jugoslovenska vojska 17 aprila kapitulirala, a 18 aprila u 12 časova njena kapitulacija stupila na snagu, Slovenija je već nedelju dana bila okupirana.

3. Rad Komunističke partije Slovenije od 27 marta do 27 aprila 1941

Delatnost KPS u tom vremenu bila je potpuno u duhu direktiva Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ).

Pravi sadržaj 27 marta nalazio se, uprkos puča i svrgavanja fašističke vlade, ipak izražen u partiskim parolama »bolje rat nego pakt« i »bolje grob nego rob«. Isto kao i KPJ, i KPS je u punoj meri bila svesna da je napad na Jugoslaviju neizbežan. Kad već deo jugoslovenske buržoazije koji se oslanjao na logor zapadnih demokratija (a taj je deo srušio Cvetkovićevu vladu) nije preuzeo ništa za odbranu otadžbine, — to je uradila Partija, i to u

⁷⁴ Tagespost 13 IV 1941.

⁷⁵ AVI, Lagebericht OKH 11 IV 1941, dep. 918/41.

⁷⁶ Isto, dep. 8031/41.

⁷⁷ Isto, dep. 8036/41.

onako kratkom vremenu. Ona je učinila sve što je u datim uslovima bilo mogućno. Od 27 marta do napada na Jugoslaviju Partija je svim snagama radila na tome da ubedi narodne mase da je odbrana otadžbine nužna i neodložna patriotska dužnost. Posle pada Cvetkovićeve vlade istupio je CK KPS iz ilegalnosti i poslao delegaciju (drugove Borisa Kidriča i Aleša Beblera) komandi Dravske divizije u Ljubljani da uime Partije predloži saradnju u odbrani domovine. Kidrič i Bebler su komandantu Dravske diviziske oblasti stavili uime CK KPS sledeće zahteve: 1. da se iz vojnih magacina izda oružje za dobrovoljce koje će, odnosno, koje je već počela da mobiliše Partija, naročito među studentima u Ljubljani i radnicima u rudarskim revirima; 2. da se Partiji dozvoli javno nastupanje u štampi i na radiju preko koga bi pozvala narod u dobrovoljce i uopšte na otpor i odbranu domovine. Komandant je delegate ljubazno primio i, između ostalog, rekao im da je očekivao da će se komunisti pokazati kao pravi patrioti kao što je to bio, naprimjer, Tucović 1914 u Srbiji. Ali je rekao da ne može ništa preduzeti bez dozvole Generalštaba te im je poručio da dodu kroz dva dana. Na dan početka rata CK KPS objavio je mobilizaciju svih komunista sa zadatkom da odmah stupe u vojsku kao dobrovoljci, a 8 aprila je ponova tražio od komande Dravske diviziske oblasti da se naoružaju radnici u Jesenicama koji su se kao dobrovoljci prijavili za odbranu severne granice.⁷⁹ Kad su Kidrič i Bebler došli sa tim predlogom u štab Dravske diviziske oblasti, komandanta nije više bilo u Ljubljani, a jedan je niži oficir, Slovenac, naredio da se aretiraju i odvedu u policiju gde su zadržani nekoliko sati, odakle su pušteni tek na ponovne proteste i zahteve.⁸⁰

Na savetovanju KPJ u Zagrebu u drugoj polovini aprila 1941, akcija KPS za sakupljanje dobrovoljaca kritikovana je kao pogrešna, jer je to značilo: 1. »izolaciju komunista od osnovne mase vojnika u koju su komunisti morali ući i raditi«; 2. »izlagati partiske kadrove uništenju« i 3. »napuštanje terena rada u pozadini i slabljenje partiskih organizacija, čiji je zadatak bio da rukovode

⁷⁹ Borec, 1953, 171.

⁸⁰ Po podacima Aleša Beblera.

borbom na terenu«. Na tom je savetovanju KPS dobila sledeće zadatke: 1. okupljati za borbu protiv okupatora sav slovenački narod, pa čak i onaj deo koji je posle Prvog svetskog rata bio otcepljen od matične zemlje; 2. dati slovenačkom narodu jasnu perspektivu u njegovoj oslobodilačkoj borbi; 3. raskrinkati izdajničku reakcionarnu buržoaziju koja je u službi okupatora, kao i onu koja se stavlja pod okrilje engleskih imperialista; 4. komunisti moraju postati ona veza koja će udružiti borbu slovenačkog naroda sa borbom ostalih jugoslovenskih naroda za njihovo nacionalno i socijalno oslobođenje.⁸¹

U to vreme je Slovenija bila vojnički već slomljena, a 10 aprila, kad je proglašena »Nezavisna Država Hrvatska« (NDH), bila je razbijena čitava Jugoslavija. Došao je čas u kome su slovenačka i jugoslovenska buržoazija zaboravile na sve, na narod, otadžbinu i njenu odbranu, i počele da spasavaju same sebe i svoje interese (bekstvo jugoslovenske vlade na Bliski Istok, pogađanja Natlačena sa Nemcima u Celju itd.). S pravom je rekao drug Marinko na Drugom kongresu KPS: »U poslednjim danima stare Jugoslavije KPS se ponovo pokazala kao jedina snaga narodne odbrane na slovenačkoj zemlji«.⁸² Na dan 12 aprila, jedan dan posle zauzimanja Ljubljane, održana je kod Trebnja kratka sednica većine članova CK KPS, vojnih dobrovoljaca, na kojoj je odlučeno da se otpočne sa prikupljanjem oružja, da se raskrinkavaju političari i generali koji su izdali otadžbinu i da otpočne politička akcija protiv fašizma.⁸³ To je, svakako, značajna sednica CK KPS i po sadržaju slična sednici CK KPJ, održanoj na dan upada nemačkih tenkova u Zagreb (10 aprila), na kojoj je odlučena borba s okupatorom i obrazovan Vojni komitet sa drugom Titom na čelu.⁸⁴

Na strani buržoazije — samo pokušaji spasavanja svojih sopstvenih interesa, a kod narodnih masa koje su hteli da braňe otadžbinu — velika zabuna i bezglavost.

⁸¹ Zbornik II/2 13 s., 19, dok. 1.

⁸² II Kongres Komunističke partije Slovenije, Ljubljana 1949, 60.

⁸³ Borec, 1953, 117.

⁸⁴ V Kongres Komunističke partije Jugoslavije, Ljubljana 1948, 58.

Jedino je Partija (ne samo prva, već i jedina) odlučila da se produži borba s okupatorom pred kojim je u to vreme drhtao čitav svet.

4. Nacionalni savet (Narodni svet) u Ljubljani

Iznenadni napad na Jugoslaviju, koji su fašisti izvršili bez prethodne objave rata, zatekao je jugoslovensku buržoaziju i njenu vojsku potpuno nespremne. Posle strašnog bombardovanja Beograda 6 aprila izjutra, Slovenija je bila praktično otsečena od svog centra i prvi akt tadanjeg bana Dravske banovine dr Marka Natlačena bio je da uspostavi vezu sa pretstavnicima slovenačkih političkih partija. Tako je 6 aprila u 16 časova u Banskoj palati održana sednica pretstavnika klerikalne Slovenske ljudske stranke (SLS), Jugoslovenske nacionalne stranke — JNS (liberali Živkovića — Kramerovog pravca), Narodne radikalne stranke — NRS (slovenački radikali Ravniharevog pravca), Jugoslovenske demokratske stranke — JDS (liberali koji su se uključili u ponovo oživljenu Samostalnu demokratsku stranku — SDS), Samostojne kmečke stranke — SKS (Samostalna seljačka stranka — Puceljev i Marušićev pravac) i Socijalističke stranke Jugoslavije — SSJ, — i obrazovan je »Nacionalni savet« (Narodni svet) sa dr Natlačenom, kao pretdsednikom. Nacionalni savet je, dakle, bio sastavljen bez KPS i Natlačen u već pomenutom odgovoru dr Kreku piše: »Pretstavnici Komunističke partije su preko svojih zastupnika izrazili želju da saraduju u Nacionalnom savetu. Ta želja bila je jednoglasno odbijena zato što je sa principijelnog stanovišta bilo potrebno da Nacionalni savet zastupaju samo pretstavnici organizovanih i priznatih političkih partija«.⁸⁵ Tako je ujedinjena slovenačka buržoazija odbila saradnju pretstavnika KP u Nacionalnom savetu, a zašto — nije teško pogoditi.

Čitav suštinski rad Nacionalnog saveta do 10 aprila odvijao se oko toga kako bi se sačuvalo što veće jedinstvo

⁸⁵ Ukoliko se ne citira nešto drugo, svi podaci su uzeti iz Natlačenovog izveštaja za London, AMNO.

ujedinjene slovenačke buržoazije i kako bi se sprečila šteta na objektima u Sloveniji, osobito na mostovima, jer ih je već počela da ruši jugoslovenska vojska koja je i sama sve više propadala. Veću aktivnost ispoljili su Nacionalni savet i njegov pretstavnik 10 aprila, kad je postalo jasno da će Ljubljana biti uskoro okupirana i kad je proglašena NDH, čime je stvarno razbijena jugoslovenska državna tvorevina. Nacionalni savet je 10 aprila pre podne izdao sledeći proglašenje:

Slovenci! Ljubljjančani! Ljubljana, prestonica Slovenije, biće uskoro okupirana. Sačuvajmo u toj prilici onaj red i mir koji je kod nas tradicionalan... Dva najveća greha nad narodom su u to vreme moguća. Sada, kad je naša vojska otišla, bio bi najveći greh nad narodom ako bi civilno stanovništvo upotrebilo oružje prema tuđoj vojnoj sili ili prema domaćoj nacionalnoj manjini.⁸⁶ Drugi najveći greh bio bi potkazivanje, koje je nespojivo sa dostojanstvom čoveka⁸⁷.

Proglašenje je, objektivno uzev, svakako kapitulantski. Pre svega, interesantno je da se od stanovništva traži red i mir koji su bili nužno potrebni ujedinjenoj buržoaziji jer se bojala nereda koji bi opravdano mogli da nastanu. A ako bi nastali nemiri, predmet obračuna razgnevљenih narodnih masa bila bi najverovatnije i slovenačka buržoazija u kojoj je narod pravilno video krvica za sve svoje nedaće. Možda je u tom proglašenju bilo i nešto one sentimentalne buržoaske romantike da se slovenački narod sa dostojaštvom mirom dovede pod okupatorski jaram, ali glavni uzrok proglašenja jeste i ostaje: strah pred obraćunom narodnih masa koje su bile čak i naoružane. Vojnici su se, naime, posle sloma vraćali kući sa oružjem, a i onako je po čitavoj Sloveniji ležala tada ogromna količina oružja i municije.

Nacionalni savet je tog dana bio aktivan i po drugom pitanju. Već iz reči navedenog proglašenja (»Državna i samoupravna nadleštva ostaju na svojim mestima i nastaviće rad dok se drukčije ne naredi...«) vidi se da će se Nacionalni savet, koji je od 6 aprila i inače bio otsečen od beogradskog centra, ranije ili kasnije proglašiti za slovenačkog

⁸⁶ Misli se, naime, na Nemce i Italijane koji žive u Sloveniji.

⁸⁷ Slovenec 12 IV 1941.

»suverena«. To je i učinio 10 aprila po podne kad se Jugoslavija, posle otcepljenja NDH, stvarno raspala. Sada je tek počeo, doduše kratkotrajni, ali utoliko intenzivniji rad novog slovenačkog »suverena«. Kao pretsednik »suverenog« Nacionalnog saveta, Natlačen vodi noću 10/11 aprila pregovore sa dva jugoslovenska generala koji su komandovali jugoslovenskom vojskom u Sloveniji. Ako je tačan zapis u dnevniku jednog od očevidaca,⁸⁸ čitava je ova misija delegata Nacionalnog saveta bila onoliko izdajnička koliko je to bio i put Cvetkovića i njegovog ministra spoljnih poslova u Beč 25 marta. Predlog koji je, prema tom dnevniku, podnela delegacija Nacionalnog saveta jugoslovenskim generalima, glasio je: Slovenija se proglašava za samostalnu državu (što je 10 aprila pre podne već bilo izvršeno) i ta država pristupiće Trojnom paktu. Zato Natlačen od ovih oficira traži da jugoslovensku vojsku na slovenačkoj zemlji proglaše za slovenačku narodnu vojsku, koja će zatražiti primirje.⁸⁹

Ovi pregovori, koji su vođeni u s. Zagradecu, nisu uspeli, jer generali nisu pristali na predlog Nacionalnog saveta. Ali, time njegov rad i rad njegovog pretsednika ipak nije bio završen.

Nacionalni savet je i dalje insistirao na svojoj »suverenosti« i ljubljanski radio je 11 aprila objavio da su ban i Nacionalni savet za Sloveniju preuzeli na slovenačkoj zemlji vrhovnu izvršnu vlast — brigu nad redom i mirom i daljom sudbinom slovenačkog naroda.⁹⁰ Istovremeno Nacionalni savet i ban pozivaju sve oficire u Dravskoj banovini da bezuslovno, u redu i disciplini, održe svoje jedinice u dosadašnjim formacijama i obrazuju slovenačku legiju, vojni organ Nacionalnog saveta.⁹¹ Čitava ta »suverenost« i sva ta rešenja bili su, naravno, kratkog veka — od 10 aprila pre podne do 11 aprila po podne, kad su Ljubljani zaposeli bersaljeri. I pored toga, Nacionalni savet i njegov pretsednik ne puštaju lako da im se ta

⁸⁸ Franček Saje, Belogardizem, Ljubljana 1951, 19 s. (citriram: Saje).

⁸⁹ Isto

⁹⁰ Slovenec 12 IV 1941.

⁹¹ Isto

nazovi suverenost oduzme iz ruku. S obzirom na postojeći slom jugoslovenske vojske i Hitlerove namere sa Jugoslavijom, oni su položaj Jugoslavije procenili približno ovako: Jugoslavije više nema, dakle, nema ni uzroka zbog kojeg bi Slovenija trebala da bude napadnuta. A, pošto je u međuvremenu postala »suverena« država sa svojom državnim teritorijom, vrhovnom vlašću i armijom, ona će kao takva voditi pregovore za zaključenje primirja. Interesantno je pri svemu tome da je delegacija Nacionalnog saveta, iako su Italijani poseli Ljubljani već 11 aprila, ipak otišla u Celje na pregovore sa Nemcima. Ovaj put u Celje je, bez obzira na prisustvo Italijana u Ljubljani, sasvim razumljiv — ako se imaju u vidu pregovori u s. Zagradecu. Tako ga je morao razumeti i italijanski general Romero koji je Natlačenu, Ivanu Pucelju i dr Gosaru čak lično izdao propusnice za taj put. Nemci su bili glavni napadači i od njih će zavisiti da li će »samostalnu« Sloveniju primiti kao novu sapotpisnicu Trojnog pakta.

Delegacija Nacionalnog saveta stigla je u Celje 12 aprila. O čemu je sve Natlačen govorio sa nemačkim oficijom za vezu (general nije htio da ga primi) nije poznato. O sadržaju tih celjskih razgovora znamo zasada samo iz Natlačenovog odgovora poslatog Kreku u London, koji je, svakako, pisan tako da pisac samog sebe ipak nije suviše ocrnio, jer je on već tada bio veoma loše zapisan kod londonskih emigranata. Natlačen kaže da je predlagao obustavu neprijateljstava na slovenačkoj zemlji, zatim da slovenački vojnici i oficiri ne idu u nemačko vojno zarođeništvo i molio da ga komanda poveže sa nemačkom, vladom (!). Do pregovora između »suverena« i suverena, naravno, nije došlo i odlazak delegata Nacionalnog saveta u Celje bio je uzaludan. O sudbini Slovenije Hitler je odlučio istoga dana kad i o sudbini čitave Jugoslavije.

Po dolasku Italijana u Ljubljani i posle okupacije jednog dela Slovenije, prestala je funkcija Nacionalnog saveta i bana. Italijanski civilni komesar za okupiranu slovenačku teritoriju, Emilio Gracioli (Grazioli), preuzeo je civilnu vlast 20 aprila.⁹²

⁹² Službeni list kr. civilnega komisariata za zasedeno slovensko ozemlje 23 IV 1941.

5. Podela okupirane Slovenije

Već samovoljno nemačko određivanje demarkacione linije između obe okupatorske vojske u Sloveniji pokazuje da okupatori nisu bili jedinstveni po pitanju deobe plena. Oba su želela što više. Musolinijevi minimalni zahtevi obuhvatali su, osim Ljubljane, još ugljeni basen pored Save i železničku prugu Ljubljana — Zidani Most — Zagreb koja je Italijanima svakako bila potrebna radi nameravanog protektorata nad NDH. Već 12 aprila izdao je Hitler uputstva o podeli Jugoslavije,⁹³ u kojima je po pitanju Slovenije rečeno: »Područje bivše Štajerske, prošireno prema jugu oko 90 km širokim i 10—15 km dubokim pojasom, priključuje se pokrajini Štajerskoj«.⁹⁴ Severni deo Kranjske (Gorenjsko) sa granicom na Savi samo na najjužnijem delu (Črnuče) i severno od Ljubljane, pripojiće se Koruškoj, a Prekmurje u svojim istoriskim granicama pripada Mađarskoj. Šta će od Slovenije okupirati Italijani, Hitler će posebnim pismom odrediti Musoliniju. U koje vreme je Hitler pisao o tome Musoliniju, nije zasad poznato.

General Romero koji je, posle bersaljera i divizije »Re« stigao u Ljubljani 11 aprila sa štabom divizije »Izonco«, dočekao je na ulazu u Bansku palatu Natlačen i pozdravio rečima: »Dolaskom u Ljubljani, koja je prestonica Slovenije i centar slovenačkog političkog, privrednog i kulturnog života, preporučujem Vam da Ljubljani i čitavoj slovenačkoj pokrajini koju ste poseli, posvetite svu svoju brigu i naklonost«. Natlačen, međutim, kaže da je generala pozdravio »hladno«. Divizija »Izonco« svečano je umaršovala u grad 12 aprila i Romero je izdao prvu okupacionu naredbu u kojoj, osim početnih i uobičajenih italijanskih okupacionih odredbi o predaji oružja i zavodenju policiskog časa, stoji: »Današnjim danom preuzimam komandu nad gradom Ljubljana sa čitavom vojničkom i civilnom vlašću. Vaša svojina, vaši običaji i navike, poštovaće se pod uslovom da niko ne napadne ili vredna

⁹³ Procès XXVII, 60—62. — Zbornik II/2, 543—547 (II deo, prilog br. 14).

⁹⁴ Zbornik II/2, 546 (II deo, prilog br. 14).

oružane snage, koje u vašim krajevima pretstavljaju fašističku Italiju«.⁹⁵ Odmah sledećeg dana Italijani zabranjuju sve organizacije političkog i »iredentističkog« značaja,⁹⁶ a posebno Slovensku legiju Nacionalnog saveta, mada je ona trebala da se brine samo o redu i miru.⁹⁷

General Roboti je smatrao kao osobito važno da 13 aprila naglasi svojim jedinicama da ne zaborave da se nalaze u neprijateljskoj zemlji,⁹⁸ dok je sledećeg dana upozorio vojsku da ni u kog ne sme imati poverenja, da maršuje uvek sa obezbeđenjem i da uvek bude spremna da odgovori na svaki napad koji bi se mogao skrivati pod miroljubivim civilnim odelom.⁹⁹ Sličnih odredbi nema kod nemačkog okupatora. Roboti je 15 aprila naredio da se preda sve oružje, odredio je kazne za dela sabotaže i propisao zamenu novca po kursu od 100 dinara za 30 lira.¹⁰⁰ Međutim, on je želeo da njegove trupe budu pristojne i jako se ljutio na vojнике koji su krali (kokoske) u Ribnici, osuđujući ih kao vandale: »Moramo pokazati da smo spasoci tih ljudi od srpskog jarma«.¹⁰¹ Ovú Robotijevu ljutnju verovatno je prouzrokovao Musolinijev telegram komandantu 2 armije, u kome javlja: »Nužno je potrebno da ponašanje italijanske vojske na okupiranoj teritoriji bude u svakom pogledu korektno. To nije potrebno samo zbog prestiža naše vojske već i zbog naših opštih političkih ciljeva. Svakoga koji o tome ne vodi računa najstrožije kazniti«.¹⁰² Telegram i generalova reakcija na njega jasno otkrivaju italijanske početne okupacione težnje da pridobiju okupirane narode na lep način, dostojanstvenim i korektnim ponašanjem. Treba priznati da su Italijani takvom politikom uspevali sve dok je okupirani narodi nisu prozreli. I u Sloveniji su oni takvom svojom politikom uspeli upočetku i to utoliko lakše jer

⁹⁵ Službeni list Banske uprave Dravske banovine 16 IV 1941.

⁹⁶ Dep. Komande II ital. armije br. 34/25, segr. AMNO.

⁹⁷ Komanda II ital. armije br. 2878, AMNO.

⁹⁸ Dep. 2/5738.

⁹⁹ Dep. 2/3801.

¹⁰⁰ Sl. list Banske uprave Drav. banovine 16 IV 1941.

¹⁰¹ Dep. 3/8.

¹⁰² AMNO

su Nemci u okupiranoj Sloveniji već na početku okupacije postupali na potpuno drugi način.

Pošto je 20 aprila visoki komesar Gracioli preuzeo vlast, Natlačen nije bio više tako »hladan« kao kad je 11 aprila oslovio italijanskog generala. Tada je još bio »souveren« i nadao se da će Sloveniju priključiti Trojnom paktu. Gracioli je javio 22 aprila komandantu 2 armije da mu je Natlačen prilikom predaje dužnosti izrazio »živu želju stanovništva da sačuva veliku naklonost Dućea i zaštitu fašističke Italije«.¹⁰³ Gracioli kaže dalje da su mu Natlačen, Adlešić, Gosar i Pucelj predali za Musolinija spomenicu, a Musolini je 21 aprila odgovorio da je njome zadovoljan. Zatim da će fašistička Italija poštovati kulturu, navike i običaje slovenačkog stanovništva, da će dati Slovencima neku vrstu samouprave i da će se u Sloveniji verovatno uspostaviti državni organizam sličan onome u Slovačkoj.

Nije poznata ni sadržina spomenice, niti šta je sa njom htio Nacionalni savet. Može se čak pretpostaviti da je Gracioli, govoreći o njoj, preterivao, jer položaj u Sloveniji nikako nije bio takav kako ga je on opisivao. Istina je da je slovenačka buržoazija bila zadovoljna italijanskom okupacijom, jer su iz Štajerske i Gorenjskog već počele da dolaze prve izbeglice i prvi glasovi iz kojih se moglo jasno uvideti kako je Hitler zamislio okupaciju slovenačke zemlje. U delu pokrajine koji su okupirali Italijani bilo je u to vreme prilično drugačije: mali i srednji čovek, postavljen između dva zla, voleo je više nemačku nego italijansku okupaciju! Dok buržoazija u Ljubljani drhti da Nemci ne okupiraju i Ljubljana, mali slovenački čovek iz unutrašnjosti premešta italijansko-nemačku demarkacionu liniju — u korist Nemaca.

To je Italijanima bilo dobro poznato te se tako lakše može shvatiti isticanje početne Musolinijeve velikodušnosti u početnoj fazi italijanske okupacione politike. Kao što ni slovenačka buržoazija nije bila ubedena u stalnost nemačko-italijanske demarkacione linije u Sloveniji, nije u to bio ubeđen ni sam Musolini. Plašeći se svog velikog saveznika, Musolini je već u aprilu odlučio da prestigne

¹⁰³ Saje 28. -

Hitlera i da onom delu Slovenije koji su okupirali Italijani što pre dodeli konačnu pravnu formu da bi na taj način prestalo neprestano menjanje granice. Kad je Gracioli pozvao 30 aprila Natlačena, kazao mu je da će Mussolini onaj deo Slovenije koji su okupirali Italijani prisajediniti Italiji i time »učiniti kraj nesnosnoj propagandi koju vodi Nemačka u Ljubljani i njenoj okolini, što uzbuđuje slovenačko stanovništvo«.

Strah slovenačke buržoazije od nemačke okupacije, čije je prve posledice već jasno pokazivao veliki broj izbeglica iz Štajerske i Gorenjskog, imao je za posledicu da je i inače milija italijanska okupacija izgledala još blaža. To su, naravno, Italijani dobro iskoristili i tražili izjave odanosti, naročito od slovenačkih kulturnih ustanova. Tako je krajem aprila usledio niz izjava odanosti od strane: Akademije znanosti i umetnosti, Društva pravnika, Društva slovenskih književnika, Glasbene matice, Leonove družbe, Muzejskog društva za Sloveniju, Slovenske matice, itd. Sve su te izjave odanosti, iako veoma oprezne i date pod moralnim pritiskom, ipak proizilazile iz pogrešne pretpostavke da će pomoći njih biti osiguran opstanak ustanove kao i iz nerazumevanja da su takve izjave potrebne Italijanima. Spomenica Akademije znanosti i umetnosti, predata Gracioliju, bila je, pored spomenice Glasbene akademije, jedina pisana samo na italijanskom jeziku i u njoj se kaže: »Naša Akademija obraća se Vama sa punim poverenjem da će njene naučne i kulturne težnje naići na puno razumevanje kod naroda sa tako visokom i slavnom kulturom kao što je kultura italijanskog naroda«. Ostale kulturne ustanove izjavile su odanost dvojezičnim tekstom i kolektivno te su, pored ostalog, rekle: »Slovenačke kulturne ustanove obraćaju se Vama jer su ubedene da ćete biti kao upravitelj ove pokrajine najbolji prijatelj i branilac našeg naroda, njegove kulture i blagostanja. U tom smislu Vas molimo za naklonost i zaštitu, a sami Vas ubedujemo u potpunu korektnost i duboko poštovanje.¹⁰⁴

¹⁰⁴ AMNO, fasc. Circoli di cultura (Memoriali al R. Commissario).

Tako su i buržoaski kulturni vrhovi primili italijansku okupaciju i pomirili se sa njom, misleći da je italijanska okupacija ipak manje zlo od nemačke.

Potpuno drugačije mislila je u to vreme unutrašnjost Slovenije i Musolini nije bez razloga tražio da italijanska vojska zadobije prestiž u okupiranim krajevima. Mišljenje ljudi iz unutrašnjosti o Italiji i Italijanima nije bilo povoljno. Oni koji su se u Prvom svetskom ratu upoznali sa Italijanima na Sočkom frontu nisu mogli imati dobro mišljenje o hrabrosti italijanske vojske, a sasvim drugačije su mislili o Nemačkoj armiji. Isto tako ni slovenački seljak nije nikad odobravao fašističko ugnjetavanje primorskih Slovenaca. U svesti čoveka iz unutrašnjosti Italija i Italijani bili su za Slovence neprijateljski, nehrabar i siromašan narod. Sasvim drugačije je bilo mišljenje o Nemcima i to, s jedne strane, zbog loših socijalnih prilika u unutrašnjosti Slovenije, a sa druge, zbog demagoških vesti o tome kako dobro živi nemački čovek. Težak socijalni položaj seljaka i svih slojeva malih ljudi na selu (podeželski čovek), širom je otvarao vrata Hitlerovoj propagandi, koju su u Sloveniji uspešno širili hitlerovski agenti od putujućih nemačkih studenata do članova domaćeg »Kulturbunda« i domaće pete kolone u Mariboru, Celju, Ptiju, Brežicama, Kočevju i Ljubljani.

Razumljivo je onda što slovenački mali čovek, pod uticajem hitlerovske demagogije, nije »pozdravio« italijansku okupaciju i što je »želeo« nemačku. Ne sme nas, dakle, iznenaditi što je seosko stanovništvo u unutrašnjosti Slovenije premeštalo nemačko-italijansku granicu u korist Nemaca sve do kraja aprila, kad još nije bila ustaljena i kad je propaganda, naročito članova »Kulturbunda«, dosegla najveću aktivnost. Ljudi su cepali italijanske zastave i umesto njih isticali nemačke. Tih je pojava, razumljivo, bilo više u blizini demarkacione linije i u okolini Kočevja gde je bilo kočevskih Nemaca, ali ni Ljubljana nije bila izuzetak. Kad su Italijani 23 aprila naredili da se u s. Videmu (Dobrepolje) istaknu italijanske zastave, seljaci su ih pocepali i istakli nemačke. Isto se primećuje sve do početka maja gotovo u čitavoj dolini Ribnice i Loškom Potoku gde, osim italijanskih zastava, stanovni-

štvo cepa i pali i Musolinijeve slike.¹⁰⁵ Do većih demonstracija protiv Italijana dolazi 29 aprila u Št. Rupertu u Dolenjskom, gde su demonstranti hteli da skinu italijansku zastavu sa opštinske kuće.¹⁰⁶ Do pronemačkih demonstracija došlo je i 1 maja u Novom Mestu,¹⁰⁷ a 2 maja bile su velike demonstracije protiv Italijana kod s. Trebnja i one su dovele do prvih žrtava u Sloveniji. Demonstracije u Trebnju su, zapravo, nastavak prvomajskih demonstracija u Novom Mestu, u Šentrupertskoj i Mirnskoj dolini, u kojima su demonstranti tražili prisajedinjenje Nemačkoj. U Mirni se 2 maja sakupilo oko 200 ljudi, koji su krenuli sa hitlerovskom zastavom na čelu u pravcu Trebnja. Vest o dolasku demonstranata stigla je u Trebnje pre nego demonstranti. Seoski bogataši su tada nagovorili Italijane da spreče demonstracije. Italijani su presreli demonstrante na kraju sela i kad su se ovi približili — prema tvrđenju Italijana — otvorena je vatra iz njihovih redova, našta su i Italijani odgovorili vatrom. Posledica je bila — 7 mrtvih i 8 ranjenih demonstranata. U opštem bekstvu Italijani su pohvalali još 21 demonstranta i zatvorili ih.¹⁰⁸ Ne iznenađuje nas to što je među ubijenim bio, naprimer, crkvenjak podružničke crkve iz okoline, otac osmoro dece. Seoska sirotinja i srednji seljak u Dolenjskom tražili su nemačku okupaciju, jer su verovali i bili ubeđeni da će im Nemačka stvoriti bolje uslove za život nego siromašna Italija. Dokazano je da su sve ove demonstracije inscenirali Nemci i njihova peta kolona. O događaju u Trebnju poznato je da su demonstrante nagovorili Nemci i obećali im da će odmah posle njih okupirati Trebnje.

Izneto je već da je i zbog tih demonstracija, a svakako i usled nemačkog samovoljnog premeštanja granice, Musolini požurio i pripojio Italiji okupirani deo Slovenije. 3 maja 1941 godine objavljen je kraljev ukaz br. 291 o priključenju okupirane slovenačke teritorije Italiji. Ukaz ima 8 članova i u njima se određuje: da priključena teritorija postaje sastavni deo Kraljevine Italije i obrazuje

¹⁰⁵ Izveštaj CCRR Ljubljana, broj 69/3.

¹⁰⁶ Izveštaj Komande XI C.d.A. br. 2/4373.

¹⁰⁷ Dep. II armije br. 2/4407, AMNO.

¹⁰⁸ Dep. III grupe alpina br. 829; dep. Robotija br. 2/4441, AMNO.

t. zv. Ljubljansku pokrajinu, čije će se uređenje sprovesti na osnovu kraljevih ukaza a, zbog isključivo slovenačkog stanovništva, imaće autonoman značaj čime će se voditi račun o etničkim osobenostima stanovništva, geografskom položaju i posebnim lokalnim prilikama; izvršna vlast biće u rukama visokog komesara kome će pomagati savet od 14 pretstavnika iz produktivnih krugova slovenačkog stanovništva; vojna služba za slovenačko stanovništvo nije obavezna; nastava u osnovnim školama biće obavezno na slovenačkom jeziku, a u srednjim i višim školama nastava italijanskog jezika biće uslovna.¹⁰⁹

Jasno je da tu nije u pitanju potpuno priključenje Ljubljanske pokrajine, koja je imala oko 4.550,6 km² površine i 336.279 stanovnika. Ona, doduše, postaje sastavni deo Italije, ali stara italijansko-jugoslovenska granica ostaje i dalje zatvorena za stanovništvo ove nove pokrajine. Još pre objavljanja tog ukaza, Gracioli uvodi obavezne dvojezične natpise na tablama, kao i cenzuru i nadzor nad slovenačkom štampom.

Stvaranje Ljubljanske pokrajine nije naišlo u unutrašnjosti na onaj odjek na kakav je naišlo kod slovenačke buržoazije, prvenstveno u Ljubljani. List klerikalnog dela slovenačke buržoazije »Slovenec« pisao je 4 maja:

Ali u čast i slavu italijanske okupacione vlasti treba sa punim priznanjem kazati da je odmah od prvog momenta dalje razumela-naše duševno raspoloženje i nije učinila ništa što bi nas osramotilo ili unizilo... Ljubljana, slovenački kulturni i nacionalni centar — pod italijanskom okupacijom, potpuno je svesna da fašistička Italija dolazi kod nas kao velika vojna i kulturna sila koja nam nije neprijateljski, već prijateljski raspoložena i koja ume da ceni velike napore našeg bivšeg narodnog voćstva na iskrenom prijateljstvu sa Musolinijevom Italijom... Naš narod se u teškim danima sklanja pod zaštitu silne Italije sa ubedjenjem da će ona i njemu biti pravedna otadžbina u kojoj će imati obezbeđeno jemstvo života i garanciju budućeg razvitka... »Slovenec«, koji zastupa veliki deo javnog mišljenja, učiniće sve da saradnja Slovenaca sa vlastima bude što moguće lojalnija i da nas zajednički život sa Italijanima u zajedničkoj državi bude u što većoj meri prijateljski i srdačan.

Zbog glasova koji su u to vreme pristizali u Ljubljani iz Gorenjskog i Štajerske — gde su se, kao što navodi

¹⁰⁹ Sl. list kr. civil. komisariata 7 V 1941.

grob Čano u svom dnevniku, »događali najmračniji zločini« — izgleda na prvi pogled da je takvo pisanje slovenačke buržoazije razumljivo. Međutim, ono se ne može opravdati jer pretstavlja, ipak, suviše istinit i otvoren izliv misli i želja slovenačkih klerikalaca. Jasno su zapisane tri protivnarodne misli: pozivanje voćstva SL. S na zasluge za popularisanje naslona Jugoslavije na fašističku Italiju, zatim gotovo cinično zadovoljstvo sa »novom« domovinom — tačno po načelu da je domovina tamo gde je dobro, i, konačno, obećanje što je moguće lojalnije saradnje.

U suštini na isti način, samo nekako opreznije i manje otvoreno, pozdravio je ovo priključenje i list liberalnog dela slovenačke buržoazije »Jutro« u kome je 4 maja stajalo:

Današnji dan biće svetlim slovima zapisan u istoriji našeg naroda i zemlje na kojoj živi. Istorija Slovenaca okrenula je nov list i na njemu zapisala značajne reči: »Pokrajina Ljubljana, sastavni deo Kraljevine Italije... mudrom voljom ustanovitelja Italijanske imperije, Musolinija, dobila je slovenačka metropola sa čitavim zemljишtem što su ga zauzele čete pobedonosne... autonoman položaj... Talas zahvalnosti koji danas preliva slovenačka srca u Ljubljanskoj pokrajini sutra će se pretvoriti u neumoran, žilav slovenački rad za zajedničko blagostanje zajedničke velike države.

Razumljivo je i to što je i katolička crkva, verna službenica svake buržoazije, doprinela svoj ideo u ovoj slavopojci klerikalnog i liberalnog dela slovenačke buržoazije. Ona je, doduše, poručena od Italijana, ali je pisana slovenačkom rukom, iskreno i bez rezerve. Prema gledanju katoličke crkve, od boga je svaka ona buržoaska vlast koja štiti crkvu i daje joj istovremeno mogućnost i pravo da čuva buržoaziju. Zato je sasvim razumljivo što je biskup Rožman u ljubljanskom Škofijskom listu pisao, pored ostalog: »Zahvalni smo Bogu koji je Vodi Velike Italije (velika slova tražila je italijanska novinska cenzura) nadahnuo misli velikodušne pravednosti i uvidavne mudrosti kojom je Njegovom Veličanstvu... predlagao stvaranje Ljubljanske pokrajine«.¹¹⁰ Treba imati na umu da su ove reči obavezno čitane sa svih propovedaonica (u svim

¹¹⁰ Škofijski glasnik 4—6, 1941.

crkvama) Ljubljanske pokrajine. U ovo agitovanje za novu vlast »od boga« upregao je biskup čitavu tadanju versku štampu od »Revije katoličke akcije« do »Bogoljuba«, »Glasnika presvetega Srca Jezusovega«, »Cvetja z vrtov sv. Frančiška« itd.

Istina, svim slovenačkim revijama bilo je od strane Italijana naređeno da, povodom priključenja Ljubljanske pokrajine, donesu odgovarajuće članke. To su sve i učinile, ali nije slučajno što su se baš klerikalne i verske najviše isticale po svojim hvalopojkama i žurile da pričaju se oskom stanovništvu kako treba da napusti prazne misli o priključenju Nemačkoj, jer se u katoličkoj Italiji neće proganjati vera i sveštenstvo.

Na dan 27 maja Musolini je, na Graciolijev predlog, naimenovao *Konzultu* od 14 slovenačkih pretstavnika,¹¹¹ koja je 4 juna imala prvu sednicu. Tu je Gracioli dao smernicu rada Konzulti koji će biti »usmeren, pre svega, na podizanje i ubrzanje blagostanja naroda«. On je primet rekao da je lojalnost stanovništva potpuna, a njegova je namera da vodi novu pokrajinu sa odlučnošću i autoritetom. Među najvažnije radove u novoj pokrajini ubraja uređenje života, brigu za ishranu stanovništva, regulisanje cena, početak javnih drumskih radova, dopunu zgrada ljubljanske bolnice i univerziteta, unapređenje turizma i posete stranaca.¹¹² Dan kasnije članovi Konzulte su krenuli sa Graciolijem u Rim, gde su bili primljeni kod Musolinija i pape čime su i završili svoj rad u tom prvom vremenu okupacije.

Hitler nije morao da se žuri sa određivanjem pravnog položaja okupiranih teritorija, ali je ipak i on veoma rano to odredio. Zanimljivo je kakve je okupacione oblike primenio u Gorenjskom i Štajerskoj. Pri odlučivanju sudbine okupiranih pokrajina Hitler je primenio više formi koje je nacističko pravo delilo na tri, odnosno četiri okupaciona oblika. Najpotpuniji od tih oblika bile su »ponovo prisajedinjene pokrajine« (Wiedervereinigte Gebiete), oblik koji je Hitler primenio kod priključenja Austrije, krajeva sudetskih Nemaca itd. Drugi, manje potpun, o-

¹¹¹ Slovenec 28 V 1941

¹¹² Isto, 5 VI 1941.

blik su »priključene pokrajine« (Angegliederte Gebiete). U tu svrhu spada Češko-moravski protektorat i Poljski generalguvernman. Treći oblik su »pokrajine šefova civilne uprave« (Chef der Zivilverwaltung) i, konačno, »okupirana pokrajina« u kojoj je upravitelj istovremeno komandujući nemački general koji svoju civilnu vlast deli sa domaćim kvislinzima (ovaj oblik, naprimjer, vidimo u Srbiji gde komandujući nemački general deli civilnu vlast sa Nedićevom kvislinškom vladom).

Za Gorenjsko i Štajersku Hitler je odabrao oblik »šefa civilne uprave« i to: šefa civilne uprave za Gorenjsko (Chef der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains) i šefa civilne uprave za Donju Štajersku (Chef der Zivilverwaltung in der Untersteiermark). Tačkav se oblik okupacije nalazio dotad u okupiranom Alzasu i Lorenu, kao i Luksemburgu. Hitler ga je primenjivao kod onih okupiranih krajeva za koje je imao veliki interes. Naime, on bi najviše voleo da ih potpuno priključi Rajhu ali pokrajine, iz bilo kog razloga, još nisu bile za to zrele (naprimjer, nedostatak nemačke nacionalne svesti, neznanje nemačkog jezika). Da bi takve pokrajine postale što pre zrele za potpuno priključenje, Hitler je u njima postavljao šefa civilne uprave sa izuzetnim ovlašćenjima i jednim jedinim zadatkom — da pokrajinu učini što pre pogodnom za potpuno priključenje.

Tako možemo pravilno razumeti kratak i precizan zadatak koji je 26 aprila 1941 dao lično Hitler šefu civilne uprave za Donju Štajersku u Mariboru: »Učinite mi ovu zemlju nemačkom, tako nemačkom, kao što je ostala Štajerska«.¹¹³ Iz toga se može razumeti i sav rad oba šefa civilnih uprava u Sloveniji koji počinje najpre udarom po slovenačkoj inteligenciji, doseljavanjem nemačkih učitelja i konfiskovanjem čitavog slovenačkog i jugoslovenskog kapitala. Oba šefa civilnih uprava imala su zadatak da obe pokrajine načine što pre zrelim za priključenje Rajhu. Zato je trebalo naneti prvi udar po svemu onom što bi makoliko i u bilo kakvoj formi značilo prepreku denacionalizatorskom radu u Gorenjskom i Štajerskoj. To je, svakako, bila potpuno drugačija okupaciona taktika

¹¹³ Tagespost 26 IV 1941 (Grac).

nego ona koju su otpočeli Italijani u Ljubljanskoj pokrajini. Kuda bi vodila jedna ili druga, teško se može danas zaključiti, jer su obe propale. Međutim, možemo da tvrdimo objektivno da je, kako prvu tako i drugu, sprečila jedino Narodnooslobodilačka borba. U skladu sa nacističkom ideologijom, Hitler i Musolini su smatrali da je osnova i izvor nacionalne svesti buržoazija i inteligencija, pa je Hitler slovenačku buržoaziju i inteligenciju jednostavno proterao iz Gorenjskog i Štajerske, a Musolini se odlučio za duži put — da je pridobije na lep način. Međutim, ovo njihovo shvatanje bilo je pogrešno jer, iako su Gorenjsko i Štajerska posle okupacije zaista ostali bez slovenačke buržoazije, a ova u Ljubljanskoj pokrajini doduše ostala (ali se uglavnom povezala sa Italijanima), u Sloveniji je ipak otpočela Narodnooslobodilačka borba. Nosioci prave patriotske svesti su jedino narodne mase kojima je potrebno samo da se ta svest probudi i da im se pokaže pravi put. A to je bila u stanju da učini jedino Partiju.

Osvrнимо se najpre na tok početne faze okupacije u Donjoj Štajerskoj, gde je Hitler imenovao za šefa civilne uprave štajerskog gaulajtera dr Iberajtera (Ueberreither), koji je već 14 aprila izdao prvu okupacionu naredbu. Njome je u srezovima i gradovima Mariboru, Celju i Ptiju postavio komesare, uveo za razmenu novca relaciju 20 dinara za 1 marku, blokirao sve kreditne zavode i štedionice, zabranio svaki akt protiv imovine i lične bezbednosti i odredio kazne.¹¹⁴ To je temeljna okupaciona naredba na kojoj, uglavnom, bazira čitavo kasnije okupaciono zakonodavstvo. 16 aprila zabranio je rad svih društava i odredio im komesare za likvidaciju, a 22 aprila izdao je novu naredbu o jačanju nemačke narodnosti u Donjoj Štajerskoj. Prema toj naredbi, sva konfiskovana slovenačka i jugoslovenska imovina prelazi u poseban fond za snaženje nemačkih pozicija i obrazuje se naročiti organ za ponemčavanje Slovenaca.¹¹⁵ Kakva gorka ironija — kapi-

¹¹⁴ Verordnungs — und Amtsblatt des Chess der Zivilverwaltung in der Untersteiermark (VAZSt) broj 1, 15 IV 1941.

¹¹⁵ Dienststelle des Beauftragten des Reichskommissars für die Festigung deutschen Volkstums in Marburg, VAZSt 5, 24 IV 1941.

tal slovenačke i jugoslovenske buržoazije postaje baza za ponemčavanje slovenačke zemlje.

10 maja stvorio je Iberajter naročitu političku organizaciju — Steierischer Heimatbund (»Štajerski domovinski savez«) sa motivacijom, da se Nacional-socijalistička partija (Nacionalsozialistische deutsche Arbeiter Partei — NSDAP) u Donjoj Štajerskoj verovatno neće stvarati. Štajerski »Hajmatbund« je »velika organizacija koja će ujediniti sve Donjoštajerce i sunarodnike (Volksgenossen) koji rade na teritoriji Donje Štajerske u svim pozivima. Njen član može postati samo onaj koji se bez rezerve izjasni za firera i Rajh«. Za vođu »Hajmatbunda« postavio je Franca Štajndla.¹¹⁶

Odmah posle ove objave, u vremenu od 10 do 25 maja, vršila se velika propaganda za upis u tu organizaciju koja je bila stvorena da bi Slovenci što pre postali Nemci. Jednovremeno sa propagandom za upis Nemci pokazuju i svoje pravo lice. Na mnogobrojnim propagandnim govorima Štajndl naglašava da je prvi nemački zadatak da se iz Donje Štajerske protera sva inteligencija i svi oni koji su se uselili posle 1 januara 1914. Tako je Štajndl 22 maja kazao: »Tek kad otstranimo Slovence, bićemo u mogućnosti da otpočnemo raditi na tome da Donja Štajerska zaista postane nemačka«. Slovenački mali i srednji čovek, pritisnut takvom propagandom — bilo da je već i pre okupacije simpatisao Nemce ili ne — bio je stavljен pred izbor: ili će se upisati u »Hajmatbund«, ili će biti iseljen. Za vreme propagande za upis u »Hajmatbund« Nemci nisu ostali samo na rečima. Već 15 maja počeli su prvi put da zatvaraju »opasna lica«, i to na osnovu brižljivo izrađene kartoteke koju je u Štajersku doneo Gestapo. Tako je uskoro bilo zatvoreno 300 lica, a do kraja maja 1.300, među kojima: 130 sveštenika, 24 advokata, 26 lekara, 139 učitelja, 14 sudija, 14 inženjera, 13 direktora preduzeća, 186 činovnika i činovnica i 34 studenta. Za neke od njih (oko 500) bilo je već odlučeno iseljenje, a prema ostalima istraga još nije bila završena, ali su i oni docnije bili iseljeni. Čitava imovina

¹¹⁶ VAZSt 9, 10 V 1941.

zatvorenih bila je konfiskovana. Opunomoćeniku za jačanje nemačkih pozicija (nemštva) u Štajerskoj predata je 21 nekretnina, oko 700.000 dinara u gotovom i 4.000.000 dinara u štednim knjižicama. Osim toga, Gestapo je zatvorio još 1.100 osoba.¹¹⁷

U poređenju sa takvim izveštajem koji obuhvata tek prva hapšenja, u Ljubljanskoj je pokrajini bio pravi raj te ne treba da iznenađuje to što je upis u »Hajmatbund«, koji su Nemci proglašili za nekakav plebiscit, pokazao veoma visoke brojeve. U Donjoj Štajerskoj upisalo se u tu organizaciju 323.807 lica starijih od 14 godina, što čini 95% čitavog stanovništva. Od njih se za »Vermanštaft« (»Wehrmanschaft«) — naoružana formacija »Hajmatbunda« — prijavilo 66.566, a za »Dojče Jugend« (»Deutsche Jugend«) 33.463 lica.¹¹⁸ To su veliki brojevi, ali treba imati u vidu okolnosti pod kojima je ovaj upis vršen, metode koje su Nemci primenili u kampanji za upis i činjenicu da je veliki broj štajerskih malih i srednjih ljudi pao pod uticaj hitlerovske demagogije.

Nemci se, naravno, nisu zaustavili na tom »plebiscitu« jer su znali da samo upis u »Hajmatbund« neće pretvoriti Slovence u Nemce, tj. neće ih učiniti pogodnim za priključenje Rajhu. Uspesi se nisu mogli postići ni slanjem nemačkih učitelja u Pokrajinu, niti velikim pogromima na slovenačku reč, knjigu itd. Nemci su znali da akcija rađa reakciju pa su veoma rano pristupili zamašnom planu preseljavanja. Tako je po Hitlerovom odobrenju (25 maja) i sporazumno sa nemačkim Ministarstvom spoljnih poslova (31 maja) odlučeno 4 juna u Zagrebu da se izvede plansko preseljavanje, i to u tri etape. U prvoj etapi, i to već od 5 juna, iz Štajerske je imalo da se preseli 5.000 Slovenaca — politički sumnjivih i intelektualaca — i to, uglavnom, u Srbiju, izuzev nekoliko sveštenika koji su imali da se isele u Hrvatsku, ali se zato isto toliki broj pravoslavnih sveštenika iz Hrvatske imao preseliti sa porodicom u Srbiju. U drugoj etapi, od 10 do 30 avgusta, trebalo je

¹¹⁷ Izveštaj saveznog organa za vezu nemačkog Ministarstva inostranih poslova kod šefa civilne uprave, br. 7/41 od 30 V 1941, drž. arhiv u Mariboru (DAM).

¹¹⁸ DAM

preseliti iz Donje Štajerske u Hrvatsku oko 25.000 Slovenaca koji su u Štajersku došli posle 1914., a iz Hrvatske iseliti u Srbiju isti broj Srba, računajući tu i članove porodica onih pravoslavnih sveštenika koji su preseljeni u prvoj etapi. U trećoj etapi, od 15. septembra do 31. oktobra, trebalo je iseliti još oko 6.500 Slovenaca, većinom seljaka iz prigraničnog pojasa Štajerske (duž Save i iz brežičkog trougla) i 80.000 seljaka iz Gorenjskog. Svi su oni imali da se presele u Hrvatsku. Ako među iseljenicima iz Gorenjskog bude politički sumnjivih i intelektualaca, njih treba preseliti pravo u Srbiju, a sveštenike u Hrvatsku stim da se odgovarajući broj pravoslavnih sveštenika iseli iz Hrvatske u Srbiju. Svaki iseljenik smeо je da poneše najviše 50 kg prtljaga i 500 dinara.¹¹⁹

Već ovde treba reći da se ovaj veliki plan preseljenja nije u celini nikad izveo. Prva i treća etapa su izvedene donekle u redu, i to samo ukoliko su se odnosile na iseljenje iz krajeva duž Save i iz brežičkog trougla, dok je preseljenje 80.000 stanovnika Gorenjskog izostalo, kao što je izostala i čitava druga etapa. Uzrok je bila Narodnooslobodilačka borba i neslaganje između Himlera (Himmler) i Geringa. Himler je tražio da stanovništvo, duž italijansko-nemačke granice, a naročito u Gorenjskom, bude u rasnom pogledu potpuno čisto. Pošto Gorenjci, u smislu zahteva nemačke rasne komisije, nikako to nisu bili, trebalo ih je iseliti. Protiv toga je istupio Gering, jer se plašio da bi zbog toga stala sva njegova industrija u Gorenjskom. Ako bi se, pak, doselili tu radnici iz drugih krajeva, oni bi u rasnom pogledu bili verovatno još manje čisti od Gorenjaca. Spor je bio dostavljen Hitleru koji je odlučio da se ovo preseljenje izvrši tek posle završetka rata.¹²⁰

Šefovi civilne uprave za Donju Štajersku i Gorenjsko zamišljali su da će zadatak koji je postavio Hitler izvršiti nekako na ovaj način: svom snagom naneti udar slovenačkoj inteligenciji i preseliti sve što bi na bilo kakav način ometalo potpunu germanizaciju. Poseban zadatak

¹¹⁹ AVI, kutija 41 (»Nürnberg»).

¹²⁰ Zgodovinski časopis, 1951, 414 s.

trebalo je pritom da ima »Hajmatbund«. Još dok nije bio formalno ni organizovan, njegov budući šef Štajndl već je 25 aprila pisao: »Iz nacionalno-političkih obzira zainteresovani smo da iz Donje Štajerske što je moguće pre nestane sve što je štampano na slovenačkom jeziku«. Ili: »Molim da do 1 maja 1941 nestanu svi slovenački natpisi na ulicama, u varošicama i gradovima«. Iz »psiholoških razloga«, pak, savetuje 27 maja »neka se ostave slovenački natpisi na nadgrobnim spomenicima, ali svakako da se uklone svi slovenački natpisi po crkvama i u kapelama«.¹²¹

U Gorenjskom je u suštini bilo isto što i u Štajerskoj, samo se ovde sve odigravalo nešto kasnije, jer su oblast najpre okupirali Italijani. Nemci su svu teritoriju Koruške, koja je posle Prvog svetskog rata pripala Jugoslaviji (opštine Dravograd, Mežicu, Črnu, Prevalje i Guštanj), odmah vratili Koruškoj, dok su opština Jezersko u Gorenjskom još uvek ostavili pod nadležnošću Kranjske. Deset dana posle naimenovanja šefa civilne uprave za Donju Štajersku, Hitler je postavio i šefa civilne uprave za Gorenjsko, i to namesnika koruškog gaulajtera Kučeru (Kutschera). Ovaj je 24 aprila izdao sličnu naredbu kao i Iberajter.¹²² Na dan 2 maja on je kod svih društava postavio likvidacione komesare, a društva raspustio,¹²³ dok je 24 maja obrazovao političku organizaciju sličnu onoj u Štajerskoj, Kärntner Volksbund (»Koruški narodni savez«). To je bila jedina politička organizacija na »oslobodenim« teritorijama Koruške i Kranjske (pod Koruškom i Kranjskom podrazumeva se čitavo Gorenjsko — Korušku pretstavlja opština Jezersko, a Kranjsku ostali deo Gorenjskog) i ona je obuhvatala sve radne ljude u Gorenjskom. Za upis su se tražili isti uslovi kao i kod »Hajmatbunda«, a vođa organizacije bio je Viljem Šik (Schick).¹²⁴

¹²¹ AMNO

¹²² Verordnungs und Amtsblatt des Chefs der Zivilverwaltung für die besetzten Gebiete Kärntens und Krains (VAZK), br. 1, 24 IV 1941.

¹²³ VAZK 2, 2 V 1941.

¹²⁴ VAZK 9, 29 V 1941.

Tada je ovde otpočela ista ona kampanja za upis kakva je postojala u Štajerskoj, a odziv je bio čak za 2% (97%) veći nego u Štajerskoj.¹²⁵ Kao ni u Štajerskoj, ni ovde Nemci nisu verovali u iskrenost tog masovnog pristupanja »Volksbundu«, usled čega su odlučili da i odavde vrše iseljavanje. O tome je delimično već bilo govora prilikom iznošenja plana iseljavanja iz Štajerske. Osobenost nemačkog plana iseljavanja iz Gorenjskog sa stojala se u tome što se pre preseljavanja nad Gorenjcima vršila rasna istraga, a to štajerskim nacrtom nije bilo predviđeno. U uputstvima za iseljavanje iz Gorenjskog (Südkärnten) onih elemenata koji su strani nemačkoj nacionalnosti, sam Himler je naredio 28 marta da se, na predlog koruškog gaulajtera, svi Gorenjci podvrgnu rasnoj istrazi; rasno punovredne grupe (I i II) da se ne sele u Srbiju, već u Rajh u cilju »ponemčavanja« (Eindeutschung). Iz Gorenjskog su imali da se iselete svi oni koji su se uselili posle 1914 i koji su politički delovali neprijateljski prema Nemcima, i konačno svi koji su se uselili tek 1941, makar i ne delovali politički neprijateljski, ali bi činili teškoće pri »ponemčavanju«.¹²⁶ Prvi su imali da se iselete u Srbiju, a drugi po mogućству u Rajh. Isto je važilo i za stanovništvo pograničnog pojasa širokog 20 km, ukoliko bi ono ometalo »ponemčavanje«. Ivan Križnar navodi u svom radu *Priprave za NOB in prvi dve leti NOB na Gorenjskem*,¹²⁷ da je postojao nacrt po kome je preseljenje iz Gorenjskog trebalo da se izvrši u tri etape. U prvoj etapi trebalo je iseliti 2.600 lica, u drugoj 4.000, a u trećoj čak 100.000. Međutim, ni ovaj se nacrt nije nikad u potpunosti sproveo. Ostvarena je samo prva etapa, a druga i treća su izostale, i to zaslugom NOB.

O Prekmurju, njegovim okupatorima i početnim okupacionim metodima biće, zbog oskudnih izvora, ukratko rečeno na drugom mestu.

¹²⁵ Dr H. Carstanjen, Das Bekenntnis des Unterlandes, Marburger Zeitung, 7/8 VI 1941.

¹²⁶ Reichsführer SS, Reichskommissar für Festigung deutschen Volkstums, akt. br. I (Ko) 362. DAM.

¹²⁷ Prešernovom nagradom Ljubljanskog univerziteta nagrađen rad diplomanta Filozofskog fakulteta Ivana Križnara (cit. Križnar).

Upočetku je izgledalo da su Nemci i Italijani podelili slovenačku zemlju za sva vremena. Videli smo da su početni metodi i taktika kod oba glavnih okupatora bili različiti. Oba nemačka šefa civilnih uprava bila su pristalice što bržeg ispunjenja Hitlerove direktive po kojoj su obe pokrajine imale da se pripreme za priključenje Rajhu. Italijani su postupali »blaže«. To je, valjda, trebalo da im povrati već odavno izgubljeni prestiž i da, uz pomoć slovenačke buržoazije, učvrsti njihovu okupaciju.

DRUGI ODELJAK

STVARANJE OSVOBODILNE FRONTE SLOVENAČKOG NARODA I POČECI ORUŽANOG OTPORA

1. Pregled političkog života Slovenaca u bivšoj Jugoslaviji

Čini mi se da je iznošenje kratkog pregleda političkog života Slovenaca u bivšoj Jugoslaviji opravdano, jer će se tako bolje razumeti jedna od tipičnih osobenosti NOB slovenačkog naroda — prethodno slovenačko političko ujedinjenje. Ukoliko je prosečan Slovenac u bivšoj Jugoslaviji uopšte učestvovao u politici, on se politički izjavljavao u jednoj od tri glavne slovenačke grupacije: u brojno najjačoj klerikalnoj *Slovenskoj ljudskoj stranci*; u liberalnoj *Demokratskoj stranci* (upočetku Jugoslovenska demokratska stranka) ili u raznim socijalističkim partijama od kojih su bile značajne *Komunistička partija* i *Jugoslovenska socijaldemokratska stranka*, odnosno kasnije *Socijalistička stranka Jugoslavije*. Manjih partija bilo je i u Sloveniji mnogo, no one se na ovom mestu neće pominjati.

Klerikalna SLS imala je u Sloveniji apsolutnu političku prevlast i bila je sopstvenik pretežnog dela slovenačkog nacionalnog kapitala koncentrisanog u *Zadružnom savezu* (Zadružna zveza). U izborima za konstituantu (18 novembra 1920) postigla je, zbog tadanje revolucionarne situacije, samo relativnu većinu, dobivši 14 od 38 slovenačkih poslanika, a na svim ostalim parlamentarnim izborima pre diktature velikosrpske buržoazije dobijala je apsolutnu većinu (1923 od 26 poslanika 21, 1925 i 1927

po 20). Ona je bila veliki pobornik slovenačke autonomije sve do sredine 1927, jer pre tog vremena njen kapital nije uspeo da se poveže sa kapitalom velikosrpske buržoazije, uprkos raznih prethodnih pokušaja. Tek bledskom pogodbom od jula 1927 povezao se njen šef dr Korošec sa srpskim radikalima. Ovo povezivanje klerikalnog kapitala sa velikosrpskim ogledalo se spolja ne samo u Bledskom paktu već i u promeni političke linije SLS. Ono je dovelo do prvog većeg sukoba između voćstva SLS i hrišćanskih socijalista. Biskup Jeglič je, istina, uspeo svojim velikim autoritetom da ovog puta izgredi sukob, ali se ranije jedinstvo u SLS više nije moglo postići. U doba diktature velikosrpske buržoazije Korošec je, razumljivo, ostao još neko vreme u vlasti Živkovića, ali je zatim izišao iz dva razloga: prvo, da se prividnom opozicijom postigne ponovo jedinstvo u SLS koje je bilo neminovno potrebno srpskoj buržoaziji u njenoj borbi sa hrvatskom, i drugo, da u opozicionoj rezervi ostane do vremena kada će, posle pobjede nad hrvatskom buržoazijom, biti potrebno da se misli na ujedinjenje čitave jugoslovenske buržoazije i da se u celini osloni na strani kapital bilo kojeg bloka. Uprkos tom manevru, Korošec i srpska buržoazija nisu uspeli da sačuvaju jedinstvo SLS i poznate Korošecove separatističke punktacije od decembra 1932 postale su kasnije, za vreme vlade Stojadinović — Korošec, baza za odvajanje dela istaknutih klerikalnih političara od SLS. Pošto po Zakonu o udruživanju ovi političari nisu mogli osnovati svoju vlastitu partiju, stvorili su interesantnu, a u izvesnoj meri i naprednu frakciju, koja bi mogla da nosi naziv »stara SLS«.

Uporedo sa borbom za očuvanje jedinstva u SLS razvijao se i sukob između voćstva SLS i hrišćanskih socijalista. Hrišćanski socijalizam sam za sebe nije, do duše, značio ni po svetskom, ni po slovenačkom merilu, nešto progresivno. To je u suštini katolički socijalni pokret iz druge polovine 19 veka koji je nastao kao reakcija na sve više rastući marksistički socijalizam. Prvi koji je autentično i za katolike obavezno formulisao hrišćanski socijalistički program bio je rimski papa Leon XIII u poznatom cirkularu »Rerum novarum«. Tu on priznaje

da postoji socijalno pitanje, ali negira njegovo rešenje pomoću klasne borbe i podvlači da je to rešenje, pri čemu mora sarađivati i katolička crkva, država i radnička klasa, mogućno samo u okviru učenja evanđelja. Ideolog hrišćanskog socijalizma u Sloveniji bio je dr Janez E. Krek koji je, na osnovu direktiva papinog cirkulara, razvio veliku delatnost. Za zanatlije i seljake on je propagirao i osnivao zadruge svih vrsta, a za radnike stručne, sindikalne organizacije. Posle Krekove smrti 1917, za vreme stare Jugoslavije, hrišćanski je socijalizam, kao katolički socijalni pokret, još postojao i imao dovoljno jake pozicije u hrišćansko-socijalističkoj sindikalnoj organizaciji — Jugoslovenskom strukovnom savezu — JSS (Jugoslovanska strokovna zveza), te je sve više dolazio u sukob sa oficijelnom SLS, a time i na napredne pozicije. Borba pojedinih slovenačkih hrišćanskih socijalista sa zvaničnom i klerikalnom SLS, pa makar to bili i pojedinačni hrišćanski socijalisti — radnici ili akademski omladinci — značila je svakako napredan akt, i to napredan utoliko što je razbijala jedinstvo te monopolističke klerikalne partije u Sloveniji i što se borba pojedinih hrišćanskih socijalista sve više bližila platformi koju je 1937 godine postavila KPS za radničko jedinstvo, narodni front i jedinstvo akcije.

U vreme istoriske prekretnice subbine slovenačkog naroda stara je klerikalna politička grupacija bila, uglavnom, podeljena na zvaničnu SLS, koja je u potpunosti prihvatala program Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ), na grupu opozicione »stare SLS«, na pojedine hrišćanske socijaliste koji su u radu bili povezani sa KPS i na mnoštvo politički neorganizovanih Slovenaca koji su jednodušno osuđivali fašističku politiku Korošecovog naslednika dr Kuloveca, i posle njegove smrti dr Natlačena.

U vezi sa klerikalnom SLS treba pomenuti još dva pokreta koji su nastali u vreme opšteg slovenačkog »pokretaštva« (1935/36) — ultraklerikalne omladinske pokrete Stražara i Mladih boraca, o kojima će biti više govora u odeljku o slovenačkoj kontrarevoluciji.

Bivša liberalna *Narodno-napredna stranka* NNS bila je, doduše, brojno manja, ali se oslanjala na solidan ka-

pital slovenačke liberalne buržoazije. Sa postankom kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS) ona se spojila sa JDS, a kad se Pribićević otcepio od Davidovića, ova se slovenačka stranka spojilal sa SDS. Broj njenih poslanika bio je u poređenju sa poslanicima SLS neznatan. Za vreme diktature potpuno je podišla srpskoj buržoaziji u želji da prestigne Korošeca, jer nije znala za igru srpske buržoazije sa njegovom daljom perspektivom. Ova je partija stalno zastupala jugoslovensku integralnost i tvrdila da su Slovenci samo pleme, dakle, samo deo imaginarnog jugoslovenskog naroda.

Ova je politika dovela i u toj partiji do rascepa koji se širio uporedo sa cepanjem liberalnog kapitala. Manji deo želeo je da zadrži bar nacionalno obeležje, a veći se povezao istovremeno i sa klerikalnim i sa velikosrpskim kapitalom. Do rascepa i njegovog širenja u partiji došlo je iz dva idejna razloga: usled oštro principijelne borbe u ljubljanskom Sokolu s jedne, i borbe između progresivne omladine i starih u zvaničnim vrhovima partije, s druge strane. Na prekretnici slovenačke istorije tradicionalna liberalna partija bila je podeljena. Njen je zvanični deo bio za saradnju sa JRZ, bez obzira na to u kojim bi se političkim formacijama JNS i SDS nalazio, — dok su progresivnije frakcije bile jednim delom bliske KPS, a drugim se nalazile samo na poštenim pozicijama nacionalno svesnih Slovenaca.

Svoju posebnu partiju imao je i slovenački imućni seljak (kulak) sa nekolicinom advokata, trgovaca i drugih, čiji su interesi bili vezani za selo. To je bila *Samostojna kmečka stranka*. Sa parolom »seljaka neka vodi samo seljak« ona je na izborima za konstituantu dobila 8 poslanika, a na svim ostalim parlamentarnim izborima samo po jednog, jer joj je uskoro Radić počeo uveliko da konkuriše. S druge strane, klerikalne zadruge su čvršće stegle slovenačkog seljaka koji se do 1920 godine još uporno držao. Ova je partija bila bez političkog programa i vezala se jedanput sa liberalima, a drugi put sa Radićem. Značajno je da je, za vreme dok je diktatura Cvetković — Korošec bila na vrhuncu, KPS stekla snažne pozicije kod partiske omladine SKS koja je bila organizovana u Društvu kmečkih fantov in deklet.

Za sve ove tri slovenačke buržoaske partije karakteristično je to da se kod svake od njih na više ili manje vidan, ali svakako revolucionaran način, izvršilo diferenciranje, da se od njih otcepilo ono što je bilo zdravo i napredno i da je to zdravo i napredno više ili manje uspostavljalo dodire sa KP.

Radnička klasa u Sloveniji bila je u odnosu na seosko stanovništvo u manjini. U novostvorenu Kraljevinu SHS stupila je politički i profesionalno jedinstveno organizovana. Politička partija slovenačkog radnika i radnog intelektualca bila je u to vreme stara, u okviru Austro-Ugarske stvorena i organizovana, *Jugoslovenska socijaldemokratska stranka* (JSDS). U vreme velikih svetskih revolucionarnih potresa koji su uzdrmali i Jugoslaviju, pojavila su se pre 1 decembra 1918, u slovenačkoj i hrvatskoj JSDS prva trvjenja po pitanju da li JSDS, kao radnička partija, može sarađivati sa buržoazijom u nacionalnim savetima i Narodnom vijeću u Zagrebu i, kasnije, u privremenom narodnom predstavništvu i centralnoj vladi. Jasno je da je, u to vreme veoma zaplašena, buržoazija budnim okom motrila na taj proces u ranije jedinstvenoj radničkoj klasi i da je sa velikom radošću primala svaku njenu saradnju. To je u tadašnjim okolnostima značilo samo veliku pomoć buržoaziji u njenim naporima za što bržu konsolidaciju Kraljevine SHS. Načelno pitanje, da li treba sarađivati sa buržoazijom ili ne, nije bilo rešeno jedinstveno, već je dovelo do rascepa u JSDS. Iako je taj rascep u slovenačkoj JSDS bio već na njenom kongresu 1 novembra 1919 u Ljubljani očigledan, ipak se leva i desna grupa tada još nisu razišle već su, u vreme kada je revolucionarna kriza bila na vrhuncu, svoj nesporazum rešile kompromisno. Van sumnje je da su nesuglasice bile delimično načelnog značaja, ali je nešto išlo i na račun političke prevrtljivosti pojedinaca i besprincipijelnih frakcionaških i grupaških tendencija. A odmah sa postankom Kraljevine SHS počela je besprincipijelna frakcionaška borba koja je bila toliko karakteristična za čitav dalji razvoj radničkog pokreta u našoj državi i koja je — u redovima KP — prestala tek sa novim partiskim voćstvom sa drugom Titom na čelu.

Do stvarnog rascepa u slovenačkoj JSDS došlo je početkom marta 1920, kad se grupa levih proglašila sa-stavnim delom *Socijalistične delavske stranke (komunistov)* — SDS (k), i 11 aprila 1920, kad je ta partija za Sloveniju sazvala u Ljubljani *kongres ujedinjenja proletarijata* na kome je proglašeno spajanje sa *Socijalističkom radničkom partijom Jugoslavije (komunista)* — SRPJ (k). Istovremeno su i desničari (stara JSDS) sazvali svoj kongres u Mariboru. Do rascepa u tradicionalnoj slovenačkoj radničkoj partiji došlo je upravo u sudbonosnom vremenu, kad je revolucionarna kriza bila na vrhuncu, u predvečerje aprilskog generalnog štrajka koji je baš u Sloveniji doživeo svoj najtragičniji završetak na Zaloškoj cesti. Voćstvo štrajka bilo je podeljeno: političko rukovodstvo u rukama levice, a organizacijsko u rukama desnice.

Slovenački delegati SRPJ (k) učestvovali su i na Vukovarskom kongresu (20 do 25 juna 1920). Desničari oko svog organa »Naprej« pisali su o njima da u Vukovar idu »kao telad na klanicu«, dok su se delegati slovenačke levice podelili i u Vukovaru. Jedan deo delegata napustio je Kongres, a drugi je ostao i docnije biran u vrhovne partiske organe.

Uoči izbora za konstituantu postojale su, dakle, u Sloveniji JSDS (desnica) i dve frakcije levice, odnosno KPJ. Ona frakcija koja je napustila Vukovarski kongres ponovo se vratila u JSDS, tako da je bivša jedinstvena JSDS zastupana na izborima sa dve liste: listom KPJ i listom JSDS.

Treba pomenuti još jednu radničku političku formaciju — *Nacionalnu socijalističku stranku* (Nacionalna socijalistična stranka — NSS). To je ostatak jedne partije čije su ideje prenete iz Češke i koja se pre Prvog svetskog rata najviše razvila u Trstu među slovenačkim radnicima i sitnim činovnicima. Partija je isticala svoj nacionalni i socijalni program. Zanimljivo je to da se njen program skoro ni u čemu ne razlikuje od programa prvo bitne Hitlerove Nacional-socijalističke partije i njenog minhenskog programa od 24 februara 1920 godine. Ta je partija na izborima za konstituantu istupila samostalno, a kasnije se redovno vezivala sa liberalnim partijama.

Ti su izbori pokazali da je revolucionarna kriza, uprkos Zaloške ceste i svih buržoaskih pogroma koji su joj sledili, još uvek postojala, ali da je voćstvo radničkih partija nije umelo pravilno iskoristiti. JSDS dobila je 6 poslanika, KPJ 5 i NSS 2, tj. sve tri radničke partije zajedno samo jednog poslanika manje nego najjača buržoaska partija SLS.

Poznato je da je odmah posle izbora za konstituantu usledio prvi udarac velikosrpske buržoazije u obliku »Obznane«, a posle nje, 2 avgusta 1921, došao je i Zakon o zaštiti države. Njihove posledice bile su osetne ne samo zato što je KPJ bila prinuđena na ilegalnost i izgubila čitavu svoju imovinu itd., već i zbog toga što je sredinom decembra 1921 u Beogradu obrazovana *Socijalistička stranka Jugoslavije* (SSJ) koja je kod buržoazije nailazila na svu podršku i razumevanje. U Sloveniji je JSDS na svom kongresu u Trbovlju takođe primila statut ujedinjenih socijalističkih partija i promenila naziv u SSJ.

No, frakcionaške borbe nisu prestale. Aprila 1922 proglašila je slovenačka SSJ da će njen član biti ubuduće samo onaj koji bude priznao progresivnu partisku članarinu (plaćanje članarine srazmerno prihodima). Posledica toga bila je da su se još iste godine otcepile od nje dve frakcije. Tako su krajem 1922 postojali »naprejevcii« (socijalisti oko lista »Naprej« koji su bili za progresivni porez), »zarjani« (socijalisti oko lista »Zarja« koji su se nazivali i »Ljubljjančani«) i »Mariborčani« (socijalisti oko lista »Enakost«).

Šta je bilo sa levičarima koje je pogodio Zakon o zaštiti države? Oni su u Sloveniji počeli sredinom 1922 da izdaju svoj list »Delavske novice« i da se oko njega okupljaju. Januara 1923 obrazovali su legalno tolerisanu *Socijalistično stranko delovnega ljudstva* (SSDL) u koju su se uključili i ljubljanski »zarjani«.

Tako su za parlamentarne izbore 1923 postojale u Sloveniji kao radničke političke partije: SSDL i kranjski i štajerski socijalisti. Za izbore je u Ljubljani istakla listu samo SSDL, a u unutrašnjosti su socijalisti išli na izbore odvojeno od nje. Rezultat je, svakako, bio porazan: dok su na izborima za konstituantu pre tri godine radničke

partije dobile 13 mandata, dotle su sada socijalisti dobili 3,2% od svih glasova, a SSDL 7,5%, ali ni jedni ni drugi nisu dobili poslanika.

Protiv SSDL otpočela je uskoro oštra borba. U partiji je nastala frakcija koja je počela izdavati svoj list »Glas svobode«, a 15 aprila 1923 sazvala je kongres za ujedinjenje sa *Nezavisnom radničkom partijom Jugoslavije* (NRPJ), koja je osnovana 14 januara 1923 u Beogradu. Zanimljivo je kako je došlo do rascepa u SSDL. Posredi je bilo to što je jedan deo tvrdio da je NRPJ obrazovana, a drugi da nije, jer je policija 14 januara 1923 rasterala njen osnivački kongres. Tako je 15 aprila 1923 došlo do kongresa »ujedinjenja«, koji je u SSDL postavio novo voćstvo. Novo voćstvo je priključilo stranku NRPJ i iz svoje sredine isključilo »zarjane« i opoziciju koja je tvrdila da NRPJ nije osnovana. »Zarjani« su se odmah okrenuli ka SSJ, a isključena opozicija iz SSDL ka slovenačkim radikalima (!) i drugim buržoaskim formacijama. Tako početkom 1924 imamo u Sloveniji: SSDL, odnosno NRPJ sa pokrajinskim odborom u Ljubljani i SSJ sa »zarjanima«, i frakcijom SSJ (Bernot). NRPJ ispoljila je 1924 godine veliku aktivnost. U Ljubljani je sazvala konferenciju seljaka i obrazovala Radničko-seljački blok (Delavsko-kmečki blok). Veoma je aktivna bila omladina, ali su krvavi događaji od 1 juna 1924 u Trbovlju sprečili njen dalji rad.

Cim su 1925 godine bili raspisani izbori za Narodnu skupštinu, pojavio se zanimljiv poziv na jedinstven front radničkih partija. Ali, do toga nije došlo te su na izbore išli »dekalisti« (novostvorena levičarska grupa oko »Delavsko-kmečkega lista«) sa listom »Delavsko-kmečkog republikanskog bloka«, SSJ i SSJ (Bernot). Tada, razume se, nisu dobili nijedan mandat.

Godine 1926 došlo je do rascepa i kod »dekalista«. Tako su, gotovo do početka velikosrpske diktature u Jugoslaviji, u Sloveniji postojale sledeće radničke političke grupacije: levičarske: formacije levičara oko »Delavsko-kmečkega lista«, odnosno kasnije »Enotnosti«, i formacija nezavisne radničko-seljačke grupe »Zedinjenje« — i desničarske: SSJ i SSJ (Bernot) koja je na jednom od svojih poslednjih kongresa ponova promenila ime u

JSDS. Treba naglasiti da su slovenački socijalisti (SSJ i SSJ — Bernot) na izborima 1927 godine dobili jednog poslanika, i to jedinog za čitavu Jugoslaviju.

Iz ovog sumarnog pregleda vidi se: prvo, velika sklonost levice i desnice za frakcionaške borbe i drugo, gubitak ugleda kod radničkih masa.

Uprkos svih ovih deoba u vrhovima i voćstvu radničkih partija, radne mase su u suštini ostale zdrave i pravilno su reagovale u štrajkovima i po pitanjima nadnica, mada voćstvo nije bilo zdravo.

O počecima pravog voćstva u Sloveniji može se govoriti već od 1932, kad je potpuno novo voćstvo, i bez kontinuiteta sa starim, oformilo Pokrajinski komitet KPJ za Sloveniju. Umesto frakcionaških, grupaških, levičarskih i desničarskih borbi, u novom Pokrajinskom komitetu KPJ za Sloveniju mogu se uočiti sve one pozitivne osobine koje su ga, do sudbonosnih dana u istoriji slovenačkog naroda, sposobile i dale mu legitimaciju zakonitog voćstva slovenačkog naroda u borbi za nacionalnu i socijalnu slobodu.

Novo partisko voćstvo postavilo je kao osnovni zadatak kvalitativni i kvantitativni porast Partije u radničkim centrima, gradovima, pa i po selima. Otud je razumljivo što je njen dalji zadatak — stvaranje jedinstva akcije kroz ideju jedinstvenog fronta, ostvaren i što se primećuje sve tešnja saradnja sa svim onim elementima koji su se u razvoju nužno odvajali od svojih buržoaskih partija i grupacija i u Partiji prepoznali pravog vođu. U tom smislu treba tražiti povezanost Partije sa naprednim hrišćanskim socijalistima, svesnim i poštenim rodoljubima, pa i sa onim zdravim delom seoskih masa koji je sve više uviđao nacionalnu i socijalnu izdaju voćstva klerikalne SLS i Radićeve podružnice u Sloveniji, SKS, — tih dveju buržoaskih partija koje su se dotada najjače ukorenile kod seoskih masa. Istovremeno je Partija zadobijala solidan položaj u legalnim sindikatima Ujedinjenog radničkog sindikalnog saveza (URSS), odnosno u njihovom centru za Sloveniju, *Strokovnoj komisiji*.

Pogledajmo u kratkim crtama rad novog partiskog rukovodstva u Sloveniji u razdoblju 1933 — 1941. Jasno

je samo po sebi da je taj rad bio u najtešnjoj vezi sa radom čitave KPJ. Videli smo da je uoči diktature i velike svetske ekonomske i finansijske krize koja je obuhvatila i Jugoslaviju radnička klasa u Sloveniji bila potpuno pocepana, kao što je bio slučaj i sa demokratskim snagama slovenačkog naroda među intelektualcima i seljacima. Osnovni zadatak koji je bio postavljen pred novo partisko rukovodstvo u Sloveniji bio je udruživanje radničke klase u jedinstveni radnički front, rad u seljačkim masama i, najzad, rad na udruživanju svih demokratskih snaga slovenačkog naroda za jedinstveno istupanje i borbu protiv velike opasnosti sve više rastućeg fašizma i nacizma.

Rad novog partiskog rukovodstva bio je, prema tome, veoma raznovrstan, a njegova je intenzivnost u određenom pravcu bila zavisna od određene situacije kako u zemlji tako i u svetu. Ako bismo hteli da za to razdoblje damo samo kratak pregled rada partiskog rukovodstva u Sloveniji, mogli bismo utvrditi da se glavni rad odvijao u nekoliko pravaca: borba protiv fašizma i nacizma, borba za postizanje jedinstva u radničkoj klasi i borba za seljačke mase i nacionalno i borbeno jedinstvo svih pozitivnih i demokratskih snaga u Sloveniji u antifašističkom narodnom frontu. Čitav rad, uspesi i perspektive jasno su manifestovani na osnivačkom kongresu KPS, koji je održan 18 aprila 1937 na Čebinovom nad Zagorjem. Glavne tačke manifesta su:

1. Postojanje slovenačkog naroda koji je pocepan, nejedinstven i zato nesposoban za odbranu, sve je ugroženije s obzirom na rastući fašizam i nacizam.
2. Slovenski narod ne može se razvijati bez demokratskih sloboda (prava), bez slobodnog saveza bratskih naroda Jugoslavije u obliku savezne države i ne sme se odreći svog starog cilja — ujedinjenja svih Slovensaca u jedinstvenu i slobodnu Sloveniju.
3. Slovenski narod zahteva jačanje svih veza sa miroljubivim i demokratskim državama.
4. Dužnost svakog patriote je da podupire oslobođilačku borbu španskog naroda.
5. Privredno osamostaljenje slovenačkog naroda.

6. Treba prekinuti sa politikanstvom i međusobnim prepirkama u demokratskim redovima; sve snage kojima leži na srcu subrina slovenačkog naroda moraju se ujediniti.

7. Parole: U borbu za spas slovenačkog naroda! U borbu za bratstvo među Slovincima! Neka živi sloga slovenačkog naroda! Neka živi bratstvo naroda u borbi za slobodu!¹²⁸

Pogledajmo ukratko rad rukovodstva KP u Sloveniji na navedenim najvažnijim borbenim područjima. Ponovo podvlačim da taj rad Partije u Sloveniji uzimam kao rad čitave KPJ, a time hoću da označim samo one osobenosti koje su se odražavale na partiski rad u Sloveniji. Već IV konferencija KPJ, održana u decembru 1934 u Ljubljani, zatim pomenuti manifest osnivačkog kongresa KPS, a naročito rezolucija Plenuma KPJ od juna 1938, postavljaju borbu protiv fašizma i hitlerizma kao jedan od glavnih zadataka KPJ. U Sloveniji, stisnutoj na granicama u klešta italijanskog fašizma i nemačkog nacizma, dosledna i patriotska borba KPJ znatno je približila Partiju svim demokratskim i patriotskim elementima slovenačkog naroda. Možemo reći da je Partiji u razdoblju 1934 — 1941 pošlo za rukom da na pozicije protivfašističke borbe i borbe protiv vladajućeg režima, koji se sve više bratimio sa fašizmom, pridobije veliku većinu rodoljubivih intelektualaca u Sloveniji, skoro svu omladinu, hrišćanske socijaliste, deo socijalista, mariborsku frakciju SDS, demokratske frakcije Sokola, deo pokreta »Bojevnika«, mačekovsku grupu dr Lončara u Sloveniji i nekadašnji podmladak Puceljeve SKS, »Društvo kmečkih fantov in deklet«. Sve su se te grupe u načelu slagale sa KPJ u tome da je potrebna zajednička borba protiv unutrašnjeg i spoljnog fašizma. Tako se ne samo stvarala važna veza između Partije i rascepkih demokratskih frakcija u Sloveniji, nego su i nastali prvi počeci slovenačke narodno-demokratske jedinstve-

¹²⁸ Istoriski arhiv Komunističke partije Jugoslavije II, Beograd 1949, 404—409.

nosti koja je bila potrebna za uspešnu borbu protiv fašizma.¹²⁹

Centri borbe protiv fašizma i hitlerizma nastaju u Mariboru, Kočevju, Ptuju, Celju, Slovenskim Konjicama, Hrastniku, Šoštanju i Slovenskoj Bistrici. Svuda se osnivaju narodnoodbranbeni odbori i saveti u kojima je naročito aktivna omladina Ljubljanskog univerziteta. Organ te narodnoodbranbene akcije je *Slovenski poročevalc* koji je 1938 izšao u dva broja — prvi u julu, a drugi u oktobru.¹³⁰ Oba su broja izašla ilegalno, jer je režimska cenzura JRZ zabranila svaku antifašističku štampu, što se u prvom broju »Slovenskog poročevalca« izričito podvlači. U istom broju stoji da je narodnoodbranbeni rad u Sloveniji otpočeo naročito posle nasilnog priključenja Austrije Nemačkoj, dakle, u martu 1938, i da su se u to vreme počeli osnivati narodnoodbranbeni saveti i odbori u kojima su imale da rade i savetuju se sve narodnoodbranbene i ostale organizacije u Sloveniji o tome kako da se u Sloveniji spreči razvoj hitlerovske propagande i germanizacija slovenačkih krajeva i ljudi. U tom istom broju stoji i da se taj narodnoodbranbeni rad upočetku dobro odvijao, ali je protiv njega istupila policija i počela ga na sve moguće načine ometati. Naročitu aktivnost pokazao je narodnoodbranbeni rad za vreme »minhenske krize« u septembru 1938, kad je otpočelo prikupljanje dobrovoljaca za ugroženu Čehoslovačku Republiku. Ta se narodnoodbranbena akcija razvila u niz javnih manifestacija i skupova, ali je režim Stojadinović — Korošec zabranio svaki njen rad. U okviru akcije protiv fašizma moramo i za Sloveniju spomenuti akciju prikupljanja dobrovoljaca za Španiju. Baš u vreme osnivačkog kongresa KPS u Španiji se borila čisto slovenačka četa »Ivana Cankara«.

Kad je, dakle, KPS na početku okupacije domovine objavila rat fašizmu i hitlerizmu, za tu je borbu imala

¹²⁹ Upor. Ivan Kreft, Množično narodnoobrambno delo Partije v letih 1933—1941. *Vestnik* (Maribor), 26—31 avgust, 1—7 september 1952 i Spomini ljudskega agitatorja, Maribor 1954.

¹³⁰ Upor. Fr. Škerl, *Slovenski poročevalc* 1938—1941, Ljubljana 1951; 23—42 (preštampano izdanje).

u Sloveniji saveznike i saradnike baš u pomenutoj narodnoobranbenoj akciji.

Velika je i uspešna bila borba Partije za postizanje radničkog jedinstva u Sloveniji.

Jedan od velikih udaraca Aleksandrove diktature po radničkoj klasi Jugoslavije bio je raspушtanje URSS i njegovo kasnije prepuštanje socijalističkim reformistima. Posledica toga je bila ta da je ogromna većina radnika u Sloveniji ostala strukovno neorganizovana, dok su radnici, koji su bili organizovani u ponovo dozvoljenom URSS, tj. u »Strokovnoj komisiji sa Slovenijo«, postali plen socijalno-demokratskih reformista. Sem toga, u Sloveniji su postojale još dve strukovne organizacije: hrišćansko-socijalistička »Jugoslovanska strokovna zveza« i liberalna »Narodna strokovna zveza«. Tako je pri pojavi diktature radnička klasa bila bez ikakve orientacije i rascepkanja nego ikad ranije.

Posle dolaska Hitlera na vlast, a usled uporne borbe Partije za jedinstvo radničke klase, njen se položaj uneškoliko popravio. Po direktivi KPJ, radnici su trebali da ulaze u URSS, da se u njemu bore za sindikalno jedinstvo na borbenim osnovima i da u tim, dotad reformističkim sindikatima, osvoje što više pozicija. U tome su sindikati imali upočetku uspeh, a uticaj Partije počeo je da jača. Pošto je KPJ preživela 1936 godine svoju poslednju veću krizu, rad za sindikalno jedinstvo radničke klase uspešno je nastavljen, a kad je Partija uspostavila 1940 godine solidne veze sa delom pozitivnih hrišćanskih socijalističkih sindikalista iz Jugoslovanske strokovne zvezde i mariborskog frakcijom socijalista, stvoren je jako radničko akciono jedinstvo kao preteča kasnije Delavske enotnosti koja je u NOB odigrala veoma značajnu ulogu kao baza za okupljanje radničke klase i to bez obzira na pogled na svet i političku pri-padnost.

Pored borbe za sindikalno jedinstvo, Partija je u to vreme razvila veliku aktivnost i za postizanje političkog jedinstva radničke klase sa ciljem da osnuje jedinstvenu radničku partiju. To joj, doduše, nije uspelo, ali je od 1933 do 1936 godine izvela niz značajnih štrajkova koji

su znatno zbližili radnike u Sloveniji bez obzira na njihov pogled na svet i političku pripadnost. Tako se Partija početkom jula 1933 uspešno poslužila svojom legalnom organizacijom — »Društvom delovnih žena in deklet« (Društvo radnih žena i devojaka) i izvela veliku akciju u revirima Trbovlja. Preko 2.000 žena i devojaka zaposelo je pogone i tako pomoglo štrajk rudara. Posle godinu dana Partija je bila inicijator poznatog štrajka glađu u revirima Trbovlja. Radnici su tada ostali u jamama i pogonima i odbijali da prime hranu sve dok rukovodstvo rudnika nije pristalo na pregovore za povišenje nadnica. Organizacija i izvođenje tog originalnog štrajka svakako znači početak formiranja jedinstvenog fronta radničke klase u Sloveniji i to na borbenim klasnim osnovama. Iako je to radništvo bilo tada politički i sindikalno pocepano, a velikim delom i neorganizovano, ipak je rukovodeća uloga Partije u tom štrajku bila neosporna. Sledеći značajan korak koji je ustvari pretstavljao veličanstvenu manifestaciju revolucionarnog jedinstva radnika i seljaka je veliki slet socijalističkih kulturnih društava »Svobode«, održan 7. jula 1935 u Celju na kome je, na poziv Partije, učestvovalo 8.000 radnika i seljaka. Mada je celjska manifestacija toliko uzbudila dr Antona Korošeca da je raspustio sve organizacije »Svobode«, ipak nikakav policiski teror nije više mogao da zaustavi moćan uticaj Partije na radničku klasu i seljaštvo u Sloveniji. 1935 i 1936 su godine velikih štrajkova kojima je rukovodila Partija. U tim godinama štrajkuje u Sloveniji preko 25.000 radnika, i to svih struka: metalci, rudari, građevinari, tekstilni radnici, radnici drvne industrije, grafičari i radnici papirne, hemiske i staklarske struke. Veličanstven je bio generalni štrajk tekstilnih radnika 1936 godine koji je započeo u Kranju, a docnije zahvatio i tekstilne radnike u Mariboru.¹³¹

Veliki je rad Partije i u borbi za seljaka. Ukoliko je slovenački seljak uopšte bio politički aktivan, on je to bio kao pripadnik klerikalne SLS, Puceljeve SKS i dveju

¹³¹ Miha Marinko, Govor ob desetoj godišnjici KPS, Ljudska pravica 18 IV 1947. — Vlado Vodopivec, Iz boja Partije za enotnost delavskega razreda v Sloveniji, Delo 5, 1949, 43—54.

radićevskih frakcija u Sloveniji, u seljačkom pokretu advokata Kukoveca u Štajerskoj i u grupi prof. dr Lončara u Kranjskom. Još pre smrti kralja Aleksandra izgubila je centralistička JNS sav autoritet među slovenačkim seljačkim masama, a posle njegove smrti to je bilo i sa SLS, kada je ova ušla u Stojadinovićevu vladu, spojila se sa JRZ i definitivno se odrekla svog autonomističkog programa.

U tim okolnostima otpočela je Partija svoju borbu za seljake koja se naročito uspešno razvijala u Prekmurju i Beloj Krajini, dakle, u dve pogranične slovenačke pokrajine koje su bile najviše izložene uticaju Mačekovih agenata. Rad Partije među seljacima u najtešnjoj je vezi i sa osnivanjem jednog od najvažnijih partiskih organa u Sloveniji iz tog razdoblja, *Ljudske pravice*, o čijem je izdavanju odlučila pokrajinska partiska konferencija za Sloveniju 1934 godine. Prvi njen broj izšao je 5. oktobra 1934, a u uvodnom je članku istaknuto: »Naš list će stajati uvek na strani radnog naroda, seljaka i radnika, zanatlija i drugih, koji sa najvećim naporom jedva zarađuju svoj svakidašnji hleb«. 2. novembra 1934 stajalo je u njemu da je »Ljudska pravica« nezavisan list koji hoće da okupi oko sebe »sve naše obične ljude, koji treba da zajednički brane svoje interese i postavljaju svoje zahteve. Dosada su obični ljudi bili nejedinstveni i razdvojeni na sve moguće grupe... Seljaci i naši obični ljudi! Ne očekujte više pomoći od drugih; zato se okupite oko svog lista«.

Partija je pomoću »Ljudske pravice«, a naročito među seljačkim masama, otpočela pokret koji je stvorio »među običnim ljudima onu zajednicu koja je potrebna za uspeh njegove borbe za bolji život, svoj i svoje dece«.¹³² Pokret koji je imao svoje poverenike, omasovljavao se sve više 1935 godine. Kroz rubriku »Seljačko-radnička škola«, »Ljudska pravica« unosi u najšire mase pravi marksistički revolucionarni program na osnovu koga se počeo razvijati nekakav seljačko-radnički pokret kao preteča Narodnog fronta koji se, naročito u Prekmurju i Beloj Krajini, uspešno upleo u izbore za Narodnu skup-

¹³² Ljudska pravica 23 III 1935.

štinu 5 maja 1935. Posle tih izbora se, uprkos teroru, rad Partije među seljacima nastavlja i sve jače se vidi prava jedinstvena saradnja između radničke klase i seljačkih masa.

Tada je započelo jedno od najaktivnijih razdoblja: rad na osnivanju jedinstvenog antifašističkog, odnosno, Narodnog fronta u Sloveniji koji, preko Saveza radnog naroda Slovenije (Zveza delovnega ljudstva Slovenije — ZDLS) i akcije za osnivanje Društva prijatelja Sovjetskog Saveza, pretstavlja preteču kasnije OF, osnovane 27 aprila 1941.¹³³

Čim je KPJ dodala odlukama IV partiske konferencije i rezoluciju o osnivanju Narodnog fronta, čiji osnov treba da bude istinski savez proleterijata sa seljačkim masama i ugnjetenim narodima, i partisko rukovodstvo u Sloveniji razvilo je veliku aktivnost za njegovo osnivanje. Treba napomenuti da je rad na tome otpočeo najpre na terenu, u masama, a tek kad je postalo jasno da je Partija u svim tim akcijama rukovodeća snaga, otpočelo je zajedno sa rukovodstvima raznih progresivnih i demokratskih pokreta osnivanje Narodnog fronta i »odozgo«. Pritom Partija nikad nije potezala pitanje koalicionog oblika u rukovodstvu tog fronta.

Među takve masovne akcije za prikupljanje svih progresivnih snaga, u kojima je sve više preovladivala jačina i uticaj Partije na radničku klasu i seljačke mase, možemo svakako ubrojiti razbijanje Ljotićevozbora 13 aprila 1935 u Ljubljani. Za ovu je akciju Partija mobilisala preko preplatnika »Ljudske pravice« velik broj seljaka i univerzitetske omladine. Isto tako je Partija

¹³³ Vidi o tome više članaka Ivana Krefta: Ljudska pravica — organizator ljudskih množic, Ljudska pravica 9 X 1949; Razmah slovenskega ljudskega gibanja po partijskih konferencah 1934 leta, Vprašanja naših dni br. 10, 1950, 151—156 i br. 11, str. 172—174; Nastanek in razvoj progresivnega slovenskega tiska, Nova obzorja 9, 1951, 540—546; Delo Partije med kmečko mladino, Mladina 4 i 11 I 1951; Kratek pregled nastanka in razvoja KPJ 1919—1941, Naši razgledi 8, 1953; Od slovenske ljudske fronte do Zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slovenski poročevalec 4 V 1953; Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, Naša sodobnost, 1953, 357—367; Še enkrat o koaliciji v Osvobodilni fronti, Naša sodobnost, 1953, 1036—1047.

nastupila sa svojim saveznicima na skupu mačekovaca 2 maja 1935 u Ljubljani. Policija je bila zabranila skup jer se bojala snage komunista, usled čega je na ljubljanskim ulicama došlo pod rukovodstvom Partije do velikih demonstracija. Slet »Svoboda« 7 jula 1935 u Celju već smo spomenuli. Sličan veličanstven skup bio je 1 septembra 1935 u Ljutomeru, na kome je učestvovalo preko 3.000 ljudi. Prilikom intervencije žandarmerije koja je rastrelivala demonstrante, dejstvujući iz pušaka na njih, pale su tog dana u Štajerskoj prve žrtve frontovskog jedinstva u Sloveniji (1 mrtav, 2 ranjena), dok je prva žrtva u Beloj Krajini pala prilikom demonstracija 6 maja 1935 u Dragatušu, kad su žandarmi ubili seljaka Goršea.

Sve te i slične masovne akcije dale su povoda partiskom rukovodstvu za razmišljanje o objedinjavanju rada sa rukovodstvima različitih političkih struja i pokreta. Tako je Partija preko dva pretstavnika »Ljudske pravice« iskoristila sastanak koji je sazvala grupa mačekovskog pokreta u Sloveniji oko novina »Slovenska zemlja« i demokratski pokret oko organa »Bojevnik«. Taj je sastanak održan 24 novembra 1935 u Celju. I pored toga što na sastanak uopšte nisu bili pozvani, pretstavnici »Ljudske pravice« su odlučno istupili protiv cepkanja slovenačkih demokratskih snaga i pokreta. Sem toga, oni su bili protiv zavisnosti slovenačkog narodnog pokreta od hrvatskog, kao i protiv toga da se tim pokretom rukovodi iz Zagreba. Delegati su zatim zahtevali da se u Sloveniji stvori jedinstveni pokret u kome će rukovodeća uloga pripasti radničkoj klasi. Uspeh tog celjskog sastanka pretstavljaо je zaključak da se po tri pretstavnika pomenutih listova što pre sastanu i da se do 24 decembra 1935 izvrši likvidacija pomenutih listova tako da za Sloveniju ostane samo jedan list koji treba da bude jedini organ za sve pripadnike slovenačkog narodnofrontovskog pokreta.

Iako se mačekovci oko »Slovenske zemlje« nisu držali »celjskog ugovora«, ovaj celjski sastanak možemo smatrati početkom prikupljanja antifašističkih snaga u Sloveniji i početkom osnivanja Narodnog fronta »odozgo«. Posle celjskog bilo je još nekoliko sastanaka na kojima su učestvovali i novi pretstavnici naprednih grupa, kao:

komunisti oko novina »Delavski obzornik«, grupa hrišćanskih socijalista, mariborska frakcija bivše SAS, grupa oko časopisa »Mlada pota« i grupa književnika oko časopisa »Sodobnost« i »Ljubljanski zvon«.¹³⁴ Oblici Narodnog fronta postaju tako sve vidniji, a u njima Partija preuzima sve vidnije rukovodeću ulogu. Pomoću Narodnog fronta Partija razbija skupove JRZ i organizuje svoje od kojih su najvažnija dva: skup na Zavrču i na Harmici preko Sutle. Vredi spomenuti i veliku akciju prikupljanja potpisa kao protest protiv konfiskacije i zabrane »Ljudske pravice«. U toj je akciji sakupljeno preko 20.000 potpisa.

Još više se rad Narodnog fronta razmahnuo posle osnivačkog kongresa KPS. 1937 godine Narodni front održava niz skupova u obliku »tabora« ili izleta (na Ježici kod Ljubljane, na Starom Gradu nad Zalogom kod Ljubljane, nad Ihanom kod Domžala itd.). Razumljivo je što je policija pokušavala da omete te manifestacije, ali su ti pokušaji ostali bez ikakvog efekta. 1937 godine on organizuje veliku demonstrativnu akciju protiv predsednika JNS generala Živkovića prilikom njegove posete Sloveniji. Pored velikih demonstracija u Ljubljani, održane su slične demonstracije u Celju i Mariboru. Kao završetak akcija Narodnog fronta 1937 godine možemo smatrati veliki izlet 24. oktobra u Dobovu kod Brežica. Taj je izlet toliko izbacio žandarmeriju iz ravnoteže da se ponovo prihvatile oružja, ali joj ipak nije uspelo da uguši demonstracije.

Aktivnost Partije preneta je u Sloveniji 1938 godine prvenstveno na narodnoobranneni rad, ali je ona istovremeno pokušavala da u rukovodstvu Narodnog fronta postigne što veće jedinstvo. To je zahtevala situacija u domovini i svetu. Sve veće nezadovoljstvo usled omrznutog režima JRZ i sve veći teror režima protiv svake patriotske antifašističke akcije besumnje su zahtevali i što jače jedinstvo u Narodnom frontu. Događaji su, pak, sve više pokazivali da svet juri u novo krvavo klanje. Kad se požar Drugog svetskog rata već

¹³⁴ Vlado Kozak, O delu Partije med kmeti v prvem obdobju ljudske fronte, Delo 8, 1949, 38—51.

rasplamsao, sakupili su se 3 septembra 1939 delegati Narodnog fronta u Celju gde je ovaj dobio novo ime — Zveza delovnega ljudstva Slovenije (Savez radnog naroda Slovenije) — ZDLS. Sličan sastanak delegata održan je 29 oktobra 1939 takođe u Ljubljani. Celjski i ljubljanski skup ujedinili su, ali ne u obliku koalicije niti u partiju, pored komunista, i seljačko-demokratski pokret pod voćtvom dr Kukoveca, Seljačku prosvetu (Kmečku prosvetu) u koju je u celini uključeno Društvo kmečkih fantov in deklet i utvrdili povezanost sa hrišćanskim socijalistima.

Ako bacimo letimičan pogled na brošuru koju je izdalo rukovodstvo ZDLS krajem novembra 1939,¹³⁵ videćemo da je u njoj, pre svega, istaknuto da ZDLS nije partija nego samo objedinjavanje seljačkog i radničkog pokreta radi zajedničke borbe, a da se nikome pritom ne naturaju pogledi na svet drugih grupa niti se iko odvraća od svojih ideooloških i organizacijskih tradicija. Dalje, ZDLS nije partija jer će biti organizovana tako da će u njoj po svim seljačkim pitanjima odlučivati sami seljaci, o radničkim radnicima, a o zanatlim zanatlje. Zato će se pri Glavnem odboru ZDLS, a isto tako i u sreskim i opštinskim odborima, osnovati seljački i zanatlski pod-odbori. Svi slojevi u ZDLS biće u svojim zahtevima podržani, a u zajedničkim političkim pitanjima biće podređeni Glavnem odboru u kome će biti predstavnici svih radnih slojeva. U brošuri se ponovo ističe da ZDLS nije partija jer za određene zajedničke zahteve i ciljeve prikuplja za zajedničku borbu ljudi najrazličnijih pogleda na svet i političkih ubedjenja. To je, dakle, blok radnika, seljaka i srednjih slojeva, stvoren radi borbe za zajedničke zahteve i ciljeve.

Kao što nije partija, ZDLS nije ni koalicija partija niti će to postati. U njoj su se povezale razne političke grupacije seljačkog i radničkog pokreta zato da bi ujedinjenim snagama »podigle iz masa radnog naroda najsvesnije, najsposobnije i najpoštenije radnike, seljake, zanatlje i intelektualce... koji su se dosad ubrajali u jednu ili drugu od tih grupacija ili ni u jednu, da bi njihovom

¹³⁵ V obrambo demokratičnih svoboščin, Zagreb 1939.

pomoći stvorile nov, jedinstven i zdrav politički organizacioni aparat ZDLS. Ona neće uništiti organizacione i ideološke tradicije dosadašnjih grupacija, nego će ih samo ujediniti, umnožiti i obnoviti». Iako ZDLS nije koalicija partija, ona će biti trajna, jer su njeni osnovni zahtevi: borba za mir, za jednakopravnost Slovenije, za slobodu štampe, udruživanja skupova itd., za najširu demokratiju, za to da narod sam odlučuje o svojim zahtevima. Sve je to zajedničko čitavom radnom narodu, kao što je i saznanje da će svi radni slojevi imati koristi ako poduprnu druge slojeve u borbi za njihove zahteve.

U apelu koji je izdalo početkom novembra 1939 »Svemu radnom narodu Slovenije«, ZDLS poziva u borbu za slobodu i jednakopravnost slovenačkog naroda, za demokratska prava radnog naroda, za bolji život, za prava narodna država, a protiv rata i ratnih huškača, za jak mirovni savez balkanskih država naslonjen na Sovjetski Savez i za uređenje diplomatskih i trgovačkih odnosa sa Sovjetskim Savezom.

Taj je poziv, kao i osnivanje ZDLS, veoma uzrujao vladu i njenu policiju koja se sa punim elanom bacila na traganje i hapšenje 92 potpisnika tog poziva. Jačina i ugled Partije naglo su porasli u tom razdoblju, a to je režim pokušao da parališe ministarskom uredbom od 15 decembra 1939, u kojoj je u drugom članu rečeno da upravnopoliske vlasti I stepena mogu poslati na prebivanje u druge krajeve (internirati) osobe koje ruše red i mir i da je protiv takvog rešenja dozvoljena žalba (rekurs) upravnoj vlasti II stepna u roku od osam dana. Na osnovu te odredbe počeli su se puniti logori za internirce u Bileći, Ivanjici itd. Istog dana (15 decembra) izšao je u Zagrebu prvi i jedini broj *Nove ljudske pravice*, organa ZDLS. Iz njega smo saznali da će o konačnom karakteru ZDLS, organizacionom obliku i programu, odlučivati tek budući kongres koji je u pripremi. Osnovna njene organizacije biće na selu selo, a u gradu rejon.

Uprkos teroru, zatvaranju i progonu komunista, ZDLS se širila. Do najavljenog kongresa 1940 godine doduše nije došlo, ali je ZDLS u to vreme već imala 21 sresku organizaciju. Uspostavljanjem diplomatskih odnosa između SSSR i Kraljevine Jugoslavije nastaje nov

momenat u životu ZDLS, a to je onaj kad se njena ljubljanska organizacija sva posvetila velikoj akciji za osnivanje Društva prijatelja SSSR. Na inicijativu CK KPS prijavili su istaknuti pretstavnici slovenačkog javnog i kulturnog života vlastima osnivanje tog društva i predložili pravila koja ban Dravske banovine dr Natlačen nije htio potvrditi, te do osnivanja društva nije došlo. Ali je Partija već započela široku akciju prikupljanja potpisa za osnivanje tog društva. Tako je za vrlo kratko vreme prikupljeno preko 30.000 potpisa iz redova svih Slovenaca. Program tog društva koje bi se moralno osnovati bio je: akcija za mir i protiv rata, protiv skupoće, protiv fašizma, za sklapanje ugovora o prijateljstvu između Jugoslavije i SSSR i udruživanja KPS sa novim demokratskim snagama u Sloveniji koje formalno još nisu bile u ZDLS, i to pre svega sa hrišćanskim socijalistima i demokratskim krilom u državnoj organizaciji za telesno vaspitanje — Sokolu.

Vreme je od revolucionarnih hrišćanskih socijalista sve više zahtevalo jasno opredeljenje: ili da i dalje laviraju pomoću kompromisa između pokornosti i crkvenih autoriteta ili da u društvenom pogledu prihvate sve smernice socijalizma za koje se borila KP. Hrišćanski socijalisti su se na sastanku u Laškom 1940 odlučili za ovaj drugi put i rešili da potraže vezu sa pretstavnicima KP. Tako je došlo do sastanka sa Kidričem koji je kao prvi uslov postavio saradnju i povezanost hrišćanskih socijalista u akciji za osnivanje Društva prijatelja SSSR. Uporedo sa tim počinje se pomoću hrišćanskih socijalista kovati još veće jedinstvo radničke klase i osnivati odbori Radničkog jedinstva (Delavske enotnosti).¹³⁶

Sa Partijom se povezalo i demokratsko krilo Sokola koje se oformilo u borbi sa reakcionarnim ljubljanskim rukovodstvom (ovo je, pak, htelo da ljubljansku sokolsku organizaciju, zasnovanu na demokratskim tradicijama, upregne u jaram režimske JRZ i da je fašizira). To je demokratsko krilo uspostavilo prvi kontakt sa KP krajem 1940 godine. Tom su sastanku usledila još dva. Na svim tim sastancima bilo je govora o idejnim pogledima,

¹³⁴ Tone Fajfar, Nekaj spominov ob petletnici Osvobodilne fronte, Novi svet, 1946, 313—325.

o Društvu prijatelja SSSR i o praktičkom radu. Na širem sastanku tog demokratskog krila, održanom 13 februara 1941, sređena je njegova organizacija koja je imala solidne oslonce, pre svega, u Ljubljani, u Notranjskom, Gorenjskom, a delom i u Dolenjskom i Mariboru. Tada je prihvaćena odluka da se pristupi akciji za Društvo prijatelja SSSR.¹³⁷

Tako je Partija u Sloveniji uspela da od 1935 do 1939 godine, stvaranjem Narodnog fronta, odnosno ZDLS, preteče kasnije OF, asimiliše demokratski pokret »Bojevnik«, pojedine socijalističke organizacije, demokratski pokret dr Kukoveca i grupaciju bivših socijaldemokrata u Mariboru. Akcijom za Društvo prijatelja SSSR ona je pridobila dva važna saveznika — hrišćanske socijaliste i demokratsko krilo Sokola, dok je grupa progresivnih kulturnih radnika bila još ranije uključena u ZDLS. Tako je Partija, uoči velike narodne katastrofe, uspela da udruži u jedinstveni front sve pozitivne snage u Sloveniji. Tek sada možemo shvatiti veoma rano osnivanje OF u Sloveniji (27 aprila 1941) koja je, sa znatno širom platformom i programom, logičan nastavak ranijeg rada KPS na udruživanju.

Na ovom mestu moramo baciti pogled i na moćno oružje KP u Sloveniji pri okupljanju radnog naroda u jedinstveni front — na njenu štampu. Partija je napustila ilegalnu štampu i prihvatile se legalne da bi, uprkos svih udaraca režima, izdavala i širila svoje legalne novine, časopise i brošure.¹³⁸ Za vreme šestojanuarske diktature izlazila je neko vreme samo ilegalna štampa. 1929 godine je u Sloveniji izlazio partiski ilegalni organ *Delo*, 1932 i 1933 izlaze *Rdeči prapor* i *Boljševik*, a od novembra 1932 pa do kraja 1934 *Rdeči signali*. U to vreme izlazi i *Mladi komunist*, koji se docnije naziva *Mladi udarnik*, i *Mladina*.

¹³⁷ Zoran Polič, *Vloga sokolske organizacije v zgodovini slovenskega naroda*, Ljubljana 1952 (osobito str. 42—45).

¹³⁸ Upor. Edvard Kardelj, Prekmurskemu ljudstvu ob 20 letnici »Ljudske pravice«, Ljudska pravica — Borba 2 X 1954. — Boris Ziherl, Govor na proslavi naprednega tiska v Ljubljani, Ljudska pravica 6 X 1954. — Ivan Kreft, Nastanek in razvoj progresivnega slovenskega tiska, Nova obzorja, 1951, 540—546.

Legalna partiska štampa i ona koju je usmeravala Partija i služila se njome bila je po mestima izlaženja sledeća:

— Ljubljana: *Književnost*, mesečnik (decembar 1932 — decembar 1935); *Sodobnost*, časopis (1933 — 1941); *Akademski glas*, nedeljni list (septembar 1933 — mart 1936); *1551*, nedeljni list (septembar 1936 — jun 1938); *Nova mladina*, mesečnik (jedan broj februara 1934); *Vestnik založbe »Nova knjiga«* (jedan broj maja 1934); *Ljudska pravica*, 14-dnevnik (22 oktobra 1935 — 6 marta 1936); *Delavski obzornik*, 14-dnevnik (8 oktobra 1935 — 10 juna 1936); *Mlada pota*, 14-dnevnik (8 novembra 1935 — 23 juna 1936); *Stara pravda*, nedeljni list (21 maja — 16 juna 1936); *Slovenska zemlja*, 14-dnevnik (30 jula — 10 septembra 1936); *Kmečka sloga* (21 augusta — 15 septembra 1937); *Tabor* (30 jula — 10 decembra 1938); *Delavski list* (15 juna — 3 decembra 1937); *Slovenska mladina* (1 juna 1938 do 1940); *Srednješolec* (1940, dva broja); *Naša žena* (1941, broj 1—3).

— Dolnja Lendava: *Ljudska pravica*, 14-dnevnik (5 oktobra 1934 — 1 septembra 1935).

— Kranj: *Mladina* (11 februara — 30 aprila 1937, šest brojeva); *Sobota* (7 avgusta 1937 — 13 avgusta 1938).

— Maribor: *Neodvisnost* (1 decembra 1936 — 11 oktobra 1937).

— Murska Sobota: *Mladi Prekmurec*, polumesečnik (jun 1936 — 1940).

— Sjedinjene Američke Države (Čikago): *Prosveta* (izlazi i danas); *Naprej* (1925 — 1939) — od godine 1935 propagira narodni front pod rukovodstvom komunista.

— Argentina: *Njiva* (od godine 1936 piše kao *Naprej*).

U drugoj polovini 1940 stvoreno je Akciono jedinstvo, odnosno, radni sporazum KPS sa hrišćanskim socijalistima, demokratskim delom Sokola i naprednim slovenačkim kulturnim radnicima u okviru akcija i priprema za Društvo prijatelja SSSR, koje je »dakle, u mnogočemu značilo polaznu tačku za kasniju Osvobodilnu frontu slovenačkog naroda, a i za dublje promene u

slovenačkom političkom i javnom životu».¹³⁹ Drug Kidrič naglašava da svakako ni to jedinstvo akcije ne bi nikad došlo do vidnog i masovnog izražaja da KPJ nije već tada politički i akciono uhvatila dosta jak koren u narodnim masama, i zatim navodi momente koji su ubrzali hvatanje korena: iskustvo ilegalnog rada i snažno razgranat ilegalni partiski aparat po čitavoj pokrajini; mase su se, naročito kod većih međunarodnih i unutrašnje političkih zaokreta, na sopstvenim iskustvima uveravale u pravilnost politike i linije KP; pravilan stav KP prema ratu, koji je CK KPJ kod svih zaokreta jasno naglašavao (do septembra 1939 opšte sakupljanje antifašističkih snaga za borbu protiv nemačkog i italijanskog agresora, od septembra 1939 razjašnjavanje narodnim masama da je jedini spas u naslonu Jugoslavije na neutralni Sovjetski Savez kao na zaštitnika malih i neutralnih naroda, pri čemu ipak nije prestala sa okupljanjem antifašističkih snaga za borbu protiv fašizma); pravilan rad u sindikalnim organizacijama i pravilan odnos sa hrišćansko-socijalističkom grupom; snažna tradicija u borbi za narodne mase i njihovo jedinstvo (Narodni front, ZDLS iz septembra 1939); akcije za ekonomske zahteve radnika, seljaka, intelektualaca i zanatlija koje je organizovala KP.

Iz svega ovoga vidi se sledeće: 1) Vrhovi slovenačke buržoazije u staroj Jugoslaviji traže čitavo vreme samo svoje uske klasne koristi. Sa velikosrpskim kapitalom spojio se najpre slovenački klerikalni a zatim i liberalni kapital, ali ipak ne u celini. Sve što je bilo poštено u redovima svih slovenačkih buržoaskih partija našlo je u vreme povezivanja tradicionalnih slovenačkih kapitala sa srpskom buržoazijom put do one platforme udruživanja slovenačkih narodnih masa koju je postavila Partija. 2) Radničke partije nisu mogle postati avangarda slovenačkih narodnih masa sve dok u KPJ nije došlo potpuno novo voćstvo. 3) U vreme sudbonosne prekretnice u istoriji slovenačkog naroda buržoaske partije hitaju da spasu samo svoje lične koristi i naslanjaju se na okupatora, a KP ostaje jedina istinski narodna partija koju su slove-

¹³⁹ Boris Kidrič, Kratek oris razvoja OF in sedanja politična situacija, rukopis iz jeseni 1944 (Arhiv CK ZKS).

načke narodne mase počele da neprekidno slede u NOB.
(Propuštena 1918 godina javlja se, dakle, ponovo aprila
1941.)

2. Stvaranje Osvobodilne fronte

Rečeno je već da je KPS posle 27 marta 1941 istupila iz ilegalnosti i poslala delegaciju u štab Dravske diviziske oblasti sa predlogom da komunisti sarađuju u odbrani domovine. Bez obzira na to što ovaj izrazito rođoljubivi gest nije bio prihvaćen, CK KPS je 6 aprila ipak proglašio mobilizaciju komunista — dobrovoljaca, a od Nacionalnog saveta je tražio da u njega uđe i predstavnik CK KPS. I pored toga što je Partija u najbližoj prošlosti najmanje u dva maha ispoljila izrazito patriotička nastojanja (27 marta i 6 aprila 1941), slovenačka je buržoazija, ujedinjena u Nacionalnom savetu, odbila njenu saradnju pod praznim izgovorom o kome je već bilo reči. Njoj nije bilo stalo do sudbine naroda; najzad, okupacija ipak nije isto što i izbori, a samo uoči izbora je buržoazija pokušala da se približi narodnim masama.

Legitimacija narodnog voćstva prešla je okupacijom Slovenije sa buržoaskih partija na KP formalno, ali još ne i materijalno, jer je čitava NOB, istovremeno sa borbom protiv okupatora, bila i revolucionarna borba za narodnu vlast. Partija je u punoj meri bila svesna da treba raditi brzo. Zato CK KPS već 27 aprila saziva svoje saradnike i saveznike iz Akcionog jedinstva tj. predstavnike hrišćanskih socijalista, demokratskog dela Sokola i naprednih slovenačkih kulturnih radnika. U istoriji slovenačkog naroda ovaj se sastanak tretira kao osnivački sastanak Osvobodilne fronte (odnosno, prvobitno *Protiiimperialistične fronte* koja je, posle nemačkog napada na Sovjetski Savez, promenila naziv u *Osvobodilnu frontu*). Osnivački sastanak OF radio je potpuno u duhu aprilskog savetovanja KPJ u Zagrebu 1941 na kome je KPS dobila sledeći zadatak: »*Okupljati slovenački narod u svim okupiranim područjima, pa i u onim koja su u prošlom imperialističkom ratu bila ugrabljena Sloveniji, u borbu protiv okupatora i okupatorskih zvjerstava...* Komunisti

*Slovenije moraju biti ona spona koja će spajati borbu slovenačkog naroda sa borbom svih ostalih naroda Jugoslavije za njihovo nacionalno i socijalno oslobođenje.*¹⁴⁰

Taj se osnivački sastanak, prema rečima druga Kidriča, održavao u najmračnijim danima slovenačke istorije. U unutrašnjosti je hitlerovska demagogija imala trenutnog uspeha, a u Ljubljani su bile istaknute italijanske i hitlerovske zastave; bivši vlastodršci, režimski političari i partijaši, kojima su još do pre kratkog vremena bila puna usta nacionalnih fraza, počeli su se odmah javno ulagivati okupatorima i na prvi pogled je izgledalo da je slovenački narod izgubio svaku perspektivu.

Na ovom osnivačkom sastanku drug Kidrič je u ime CK KPS izneo analizu situacije, perspektive mogućeg daljeg razvoja i nekoliko ukratko skiciranih tačaka po kojima su se saglasili svi prisutni:¹⁴¹ 1) Uspesi tudinske demagogije su samo trenutni, na horizontu je svenarodni masovni pokret. 2) Slovenački narod će se oslobođiti svojim vlastitim snagama. 3) Pojedinci i krugovi, odgovorni za poraz i porobljavanje, postaće oslonac stranih zavojevača. 4) Sovjetski Savez je nada slovenačkog narodno-oslobodilačkog pokreta. 5) Sa radom treba početi odmah. U pogledu sadržine, te su tačke zapisane i rukom druga Kidriča u jesen 1944 gde stoji: 1) Za uspeh hitlerovske demagogije među slovenačkim narodnim masama kriva je protivnarodna politika nekadašnjih vlastodržaca. Ti su uspesi samo prolaznog značaja i na vidiku je masovni pokret za oslobođenje i ujedinjenje porobljenog i raskomadanog slovenačkog naroda. 2) Nosioci protivnarodne politike u predaprilskoj Jugoslaviji ispoljiće se i u NOR kao protivnarodni i petokolonaški elementi. 3) Sudbina i budućnost slovenačkog naroda najtešnje su povezani sa sudbinom i budućnošću velikog ruskog naroda i čitavog Sovjetskog Saveza. 4) Odmah treba početi sa okupljanjem slovenačkih masa na bazi borbe za oslobođenje i ujedinjenje slovenačkog naroda.

¹⁴⁰ Zbornik II/2 13 s, dok. 1.

¹⁴¹ Tačke citiram po najstarijem zapisu u reviji Osvobodilna fronta 1, novembar 1941.

Prvobitni naziv *Protiimperialistična fronta* drug Kidrič tumači tadanjom spoljnopolitičkom situacijom. Zaraćena su bila dva imperialistička bloka: zapadnih evropskih država i fašistički, a Partiji je mnogo stalo do toga da se sudsudbina slovenačkog naroda ne veže ni za jedan od njih. Pritom Partija podvlači da će se slovenački narod u svojoj oslobodilačkoj borbi boriti protiv imperializma uopšte, a istovremeno, da je oblik neposrednog imperialističkog ugnjetavanja slovenačkog naroda nemacki, italijanski i mađarski okupator, rasparčanost slovenačke zemlje i odnarodjivanje slovenačkih masa okupatorskim merama.

Radi lakšeg razumevanja nabrojaće se već na ovom mestu grupe koje su preko svojih delegata učestvovali na osnivačkom sastanku OF: KP, hrišćanski socijalisti, demokratski deo Sokola i napredni slovenački kulturni radnici. To su bile *osnivačke grupe OF*. Iz izloženog razvoja delatnosti Partije vidi se da se kod OF ne može govoriti o koaliciji partija u pravom smislu reči, već samo o novoj, proširenoj formi akcije sa kojom i ka kojoj će Partija uz pomoć svojih saveznika privlačiti i privući najšire narodne mase slovenačkog naroda, bez obzira na to kako su bile u staroj Jugoslaviji politički organizovane i kakav je bio njihov pogled na svet. To treba podvući zbog toga što se u prvom razdoblju OF, u njenim vrhovnim organima, može primetiti izvesna formalna i prividna koalicija, koja je potpuno nestala tek u jesen 1944. U vodećim organima OF su, naime, dosledno zastupani predstavnici osnivačkih grupa OF. No, ta se koalicija ne može posmatrati u smislu buržoaske koalicije čija je suština u tome da se buržoaske partije povežu radi neke određene akcije i pritom podele nadležnosti. Primer prave koalicije vidimo u voćstvu italijanskog oslobodilačkog pokreta, tj. u Odboru za narodno oslobođenje, (Commitato di liberazione nazionale — CLN), oformljenom 8. septembra 1943, u koji su stupile sve italijanske antifašističke partije i pokreti, ali su toliko očuvale svoj autonomni položaj, da je svaka imala čak i svoje partizanske jedinice. Tako su, naprimjer, komunisti imali garibaldiske brigade, socijalisti, brigade »Matteotti« itd. U pogledu »koalicije« u OF samo je u pitanju nekakav formalni, ali koristan kontinuitet

sa istorijom slovenačkog političkog života, pri čemu je KP, osnivač OF, imala uvek neospornu hegemoniju. Pомисао, односно, i kasniji prigovor slovenačke kontrarevolucije da je KP u OF usurpirala vlast i da će njeni saveznici u Fronti doživeti sudbinu Kerenskog, ne može se istoriski prihvati. OF nije nastala tek 27 aprila 1941. Njeni počeci datiraju još od 1935. Za čitavo to stvaranje Fronte značajno je upravo to da je njeno formiranje iznutra dobrovoljno, a diktirano je samo spoljašnjim okolnostima koje su pretile da slovenački narod nacionalno i socijalno uniše. Ko god nije bio ravnodušan prema sudbini vlastitog naroda, pa bio to pojedinac ili grupa, našao je svoje mesto u Fronti i pritom nije mogao da se pita kakav će i koliki ideo imati u vlasti Fronte koja je nastajala tek u borbi protiv nacionalnog i socijalnog ugnjetavanja. Na takvo »koalicisko« gledanje na OF nailazi se samo kod nekadašnjih »iskusnih« političara, a ne i kod borbenog i poštenog slovenačkog pojedinca ili grupe. Potpuno je razumljivo što je Partija delila u Fronti vlast sa svojim saveznicima. Poznate su reči druga Kidriča da je to vršeno prema intenzivnosti, iskrenosti i spremnosti za borbu grupe ili pojedinca, ali uvek pod pretpostavkom da Partija zadržava hegemoniju. To takođe ukazuje da kod OF nije u pitanju neka politička koalicija.

Po pitanju da li je u rukovodećim organima OF u prvom razdoblju bila koalicija ili ne, došlo je na nekim mestima do veoma temperamentne polemike između istoričara dr France Škerla i publiciste Ivana Krefta.¹⁴² Dok Škerl tvrdi da je u početnom stadijumu koalicioni oblik postojao u rukovodstvu OF, dotle Kreft to odlučno pobija, pozivajući se pritom na analogiju i kontinuitet OF, pre svega, u odnosu na ZDLS.

Tačno je da je u prvim razdobljima u rukovodstvu OF bilo neke, i to samo formalne koalicije, kao što je

¹⁴² F. Škerl, Politični tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, *Zgodovinski časopis*, 1951, 7—86 i Problem koalicije v Osvobodilni fronti, *Naša sodobnost*, 1953, 955—960, 1030—1035. — Ivan Kreft, Politički tokovi v Osvobodilni fronti v prvem letu njenega razvoja, *Naša sodobnost*, 1953, 357—367 i Še enkrat o koaliciji v Osvobodilni fronti, *Naša sodobnost*, 1953, 1036—1047.

tačno i to da se u prvom razdoblju OF, tj. sve do sredine 1942, pitanje koalicionog oblika nije u rukovodstvu OF nikad postavljalo. Marijan Breclj u članku *Zborovanje na pugledu*¹⁴³ ističe taj »više ili manje koalicioni karakter« u početnom periodu OF, i to u pogledu srazmene između osnivačkih grupa OF (KP, hrišćanski socijalisti, demokratsko krilo Sokola i predstavnici progresivne slovenačke kulture). Breclj ističe dalje da je taj koalicioni karakter OF u godinama 1941—1942 bio »potpuno prirodan jer je odgovarao političkoj grupaciji naprednih snaga u našoj prošlosti i bio za organizaciju narodnog otpora nužno potreban oblik koji je služio za aktivizaciju našeg naroda«. (Breclj time pokazuje i to da je platforma OF bila znatno šira nego platforma ZDLS ili akcije za Društvo prijatelja SSSR.) Ta se koalicija odražavala spolja u tome što su u pojedinim odborima OF bili predstavnici osnivačkih grupa i što su ove izdavale svoje liste i proglašene i imale svoje aktiviste. Jasno je da se pri toj koaliciji radilo na formalnoj i spoljašnjoj koaliciji koja je, kao što kaže Breclj, bila »izraz našeg stepena razvijenosti i stvarna potreba, koja nam je diktirala da uzimamo u obzir slovenačku političku prošlost«.

Breclj naročito ističe da OF, uprkos ovakvih spoljnih koalicionih oblika, ima »već od svog početka jake elemente ne samo jedinstvenog narodnooslobodilačkog pokreta nego i političke organizacije«.

Breclj ističe dalje da problematika tog koalicionog oblika u OF nije u njenom prvom razdoblju bila tako izrazita ali je to bila onda kada je u Sloveniji optočela jaka kontrarevolucija i kada je u OF došlo do unutrašnjih poteškoća, prouzrokovanih naročito posle velike italijanske ofanzive u jesen 1942.

Problem, dakle, da li koaliciju ili ne, postao je akutan kada su se u redovima hrišćanskih socijalista u OF pojavile tendencije za sopstvenom političkom organizacijom. E. Kardelj u članku *Ob desetletnici Delavske enotnosti*¹⁴⁴ nastavlja sa analizom tog, za jedinstvo OF, kritičnog razdoblja i kaže da su se u krugovima koji tada još nisu

¹⁴³ Slovenski zbornik 1945, 60 s.

¹⁴⁴ Delavska enotnost 1942—1944, Ljubljana 1954, 7—11.

definitivno raskrstili sa političkom tradicijom, pojavile jake tendencije za slabljenjem unutrašnjepolitičkog jedinstva OF, za »njeno pretvaranje u partisku koaliciju, za njeno napuštanje fronta oružane borbe... i čak za razbijanje OF. Pojavile su se neke samostalne grupice unutar OF, čiji glavni cilj nije više bio interes oslobođilačke borbe, nego nekakav njihov poseban partiski ili ideološki interes«. Kardelj dalje pokazuje kako je Partija paralisala te opasne tendencije unutar OF (mere vojničkog i političko-taktičkog karaktera) i kako je došlo do formalnog okončanja te »koalicione krize« u Dolomitskoj izjavi, o čemu će biti govora na drugom mestu.

Odmah posle osnivačkog sastanka OF počele su osnivačke grupe, u prvom redu Partija, da u svim centrima Slovenije, uprkos njene podele od strane okupatora, održavaju niz konferencija i političkih sastanaka koji su uskoro pokazali prve uspehe. Počela se dizati slovenačka nacionalna svest koja je duboko pala, dok je hitlerovska demagogija opadala ili se bar obuzdavala, pri čemu su se stvarali sve bolji uslovi za buduću masovnu borbu. Baš ti sastanci i konferencije omogućili su ono što je u bivšoj Jugoslaviji bilo praktično veoma teško dostižno, a to je da je KP došla u dodir sa svim onim slovenačkim rođljubima kojima je rad Partije bio dotada stran, ali ih je narodna katastrofa navela na put borbe.¹⁴⁵

- Tako je CK KPS u svom proglašu krajem aprila 1941, pored ostalog, mogao da zapiše i to da se čitavo slovenačko ljudstvo mora ujediniti u jedinstveni narodni front protiv imperijalističkih okupatora i ugnjetača. U tu borbu KPS poziva čitav radni narod, sve političke grupe i sve rodoljubive pojedince koji se protive narodnom ugnjetavanju. U tom pogledu Partija prvi put poziva u borbu postavljajući konkretne zadatke, u borbu za pobedu programa koji se može nazvati prvim programom OF. Tako Partija poziva u borbu: »1. protiv rasparčavanja i porobljavanja Slovenije, za oslobođenje, nezavisnost i ujedinjenje slovenačkog naroda; 2. za slogu i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije i svih balkanskih naroda, za bratsku zajednicu slobodnih i jednakopravnih naroda; 3.

¹⁴⁵ Kidrič, rukopis.

protiv imperijalističkog rata, za mir bez aneksija i kontribucija na osnovu prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključivši i pravo otcepljenja i ujedinjenja s drugim narodima; 4. protiv privrednog uništavanja slovenačkog življa, protiv skupoće i oskudice, protiv rekvizicija, protiv nepravedne zamene novca, protiv uništavanja domaće industrije i zanatstva; 5. protiv terora i proganjanja, protiv vanrednih okupacionih mera, protiv odnarodavanja, raseljavanja slovenačkog naroda i kolonizacije tuđinaca, protiv kulturnog ugnjetavanja, protiv otpuštanja slovenačkog činovništva i nameštenika, protiv potudivanja i protiv zapostavljanja slovenačkog jezika«.¹⁴⁶

Tako je prvi borbeni program OF¹⁴⁷ izrazito partiski, a ipak takav da je svaki pravi patriot mogao pristati na borbu za njegovo ostvarenje, bez obzira na svoj pogled na svet i političko ubedjenje. Partija je u tom prvom programu OF najavila borbu okupatoru i čitavom njegovom početnom teroru na slovenačkom tlu. Ta će borba biti, dakle, narodnooslobodilačka, a na toj platformi i u tom obliku istovremeno i borba za ujedinjenu Sloveniju i drukčiju Jugoslaviju (pravo na samoopredeljenje).

Partija se odmah posle osnivanja OF prihvatile jednog od osnovnih zadataka — popularisanja i proširivanja OF, tj. da što pre ujedini čitav napredni deo slovenačkog naroda na platformi koja je prihvatljiva svakom poštenom Slovencu. Osnivanjem kao i kvalitativnim i kvantitativnim porastom OF, Partija je u istoriji slovenačkog naroda ostvarila upravo genijalno delo. Teško bi bilo zamisliti neku formu koja bi više odgovarala i, što je još važnije, koja bi mogla da sa više uspeha povede slovenački narod — ako se ima u vidu njegova dotadanja potpuna politička rascepkanost i nezainteresovanost. Kardelj smatra osnivanje OF za jedan od »najvažnijih uslova za uspešnu pripremu oružanog ustanka do koga je moralo doći«.¹⁴⁸

Doduše, već godinama pre okupacije Partija je objektivno (ali ne i subjektivno) bila jedini vođ kome bi

¹⁴⁶ Zbornik VI/1 11, dok. 1.

¹⁴⁷ U skladu sa svojim razvojem OF je 1941 godine izdala tri svoja programa.

¹⁴⁸ Deset let ljudske revolucije, Novi svet 1951, 408.

mase svesno sledile i priznavale ga. Treba pomisliti samo na ekonomski i moralni pritisak SLS na slovenačkog seljaka, pa i varošanina, kojima je upravo njen šef, Korošec, pokušavao svim sredstvima da ulije u glavu ubedjenje da je KP opasna ne samo za klerikalizam već i za skromnu imovinu malog slovenačkog čoveka. Prosečnom Slovencu počinju se otvarati oči tek za vreme okupacije kad se ispoljila puna izdaja slovenačke buržoazije i kad je zbog intenzivnijeg rada Partije počeo da opada uticaj hitlerovske demagogije. Tada se on prvi put ozbiljno zamislio nad tim da li sve reči i delovanje vođa nisu bili njemu samome neprijateljski. I baš u tom momentu, koji je bio kritičan za ogromnu većinu slovenačkog naroda, pojavljuje se Partija sa OF i njenim programom u kome je slovenački čovek mogao odmah da prepozna upravo ono što je i sam tražio. To je genijalno delo Partije. Ona je shvatila veličinu vremena i veliki preokret koji je nastao u slovenačkom čoveku i dala mu onaj široki program na koji je mogao da pristane bez rezerve. Istoriska je činjenica da bi bilo teško zamisliti NOB u Sloveniji bez OF kojoj je Partija bila osnivač i vođ. U brzom i gotovo neverovatnom početnom porastu OF, koja prelazi u NOB sa revolucionarnim programom, ne može se videti nikakav pritisak iznutra, nikakav partiski politički manevar, već revolucionarno okupljanje i usmeravanje najširih narodnih masa u borbu koju su same želele, ali do koje same ne bi nikad našle pravi put.

Kad je već poznata osnovna platforma — OF borba protiv okupatora, borba za ujedinjenu Sloveniju, priznavanje jugoslovenskog kontinuiteta, dopunjeno revolucionarnim zahtevom za samoopredeljenje jugoslovenskih naroda — interesantno je pitanje: kako i na koji način su se narodne mase uključivale u OF? Nije bilo ni upisa, ni legitimacija. Jasno je takođe da je upočetku bila dovoljna svest o pripadanju Fronti, a zatim ispunjavanje prvih Frontinih naređenja i zapovesti.

Kakvim putem i na koji način su se narodne mase uključivale u Frontu? Mada je tu bilo mnogo načina, uglavnom se može govoriti o dva osnovna: odozgo, tj. uključivanjem preko osnivačkih i ostalih grupa u voćstvu OF i odozdo, na samom terenu, što pretstavlja neu-

poredivo značajniji i masovniji način. Slovenski je čovek prihvatao platformu i program OF jer je u njima video svoje političko, kulturno, nacionalno pa i ekonomsko shvatanje ili, pak, zato što je bio deo velikog revolucionarnog pokreta koji je zahvatio najšire narodne mase, a one nisu pitale i još manje nagađale da li je ovo ili ono shvatanje prihvaćeno od voćstva OF, već su hteli da se bore i izvajuju nacionalnu i socijalnu slobodu. Ovaj drugi način uključivanja je kvalitativno viši i masovniji. I upravo taj je način uslovio revolucionaran razvoj OF, tako da je ona već u prvim počecima postala istinski masovna i jedinstvena, a ne koaliciona tvorevina. Još jednom naglašavam: u vreme kad se pojavljuje OF, u vreme kad se za slovenski narod postavlja pitanje biti ili ne biti, slovenske narodne mase nisu pitale da li im voćstvo OF garantuje ovo ili ono ideološko shvatanje time što se u njemu nalaze ove ili one grupe. One su hteli da se bore. To je bio i jedini imperativ potrebe i vremena. Tražiti, dakle, koaliciju u OF kao celini istoriski je besmisleno, uprkos formalne koalicije koja je postojala u voćstvu.

Masovnost OF, koja se razvila i nastala na terenu, uslovila je u srazmerno kratkom vremenu još jedan izuzetno značajan revolucionarni proces. Ona je na terenu tako zahvatila i prožela slovenskog čoveka, da je njegova aktivnost već postala odraz nečega što se dotad nije moglo primetiti u čitavoj istoriji slovenskog naroda — pojavili su se prvi revolucionarni elementi nove narodne vlasti. Ta masovnost OF na terenu postala je tako snažna, da je vladala terenom ne samo formalno, već i stvarno. Što god je nameravao da učini slovenski čovek, on je najpre pomislio na to da li mu je korak u skladu sa intencijama OF. To je bio velik, kvalitativan i revolucionaran skok, koji je vodio istovremeno ka prvoj i stvarnoj diferencijaciji u slovenskom narodu.

Program OF bio je tako širok da ga je mogao prihvati svaki slovenski patriot. Da Partija nije vodila računa o političkom kontinuitetu, političkoj rascepkanosti, frakcionaštvu i grupaštvu koji su za slovenski narod bili tako karakteristični, učinila bi veliku grešku koja bi joj se pre ili posle svetila u razvoju OF. Zato je odmah posle osnivanja OF Partija počela da privlači u Frontu

sve one najraznovrsnije političke, kulturne i društvene grupacije koje su u bivšoj Jugoslaviji u borbi sa slovenačkom i jugoslovenskom buržoazijom značile napredne pojave. Osnivačke grupe su već poznate. O hrišćanskim socijalistima, demokratskom delu Sokola i pretstavnicima progresivne slovenačke kulture već je rečeno da su to bile izrazite ali ne i velike grupe u partiskom smislu reči. To su bile samo frakcije koje su se kao zdrava opozicija razvile kod dva velika slovenačka politička bloka i koje su našle najtešnji dodir sa Partijom. Demokratski deo Sokola pretstavlja je opoziciju slovenačkoj liberarnoj buržoaziji koja se povezala sa velikosrpskom, a grupa hrišćanskih socijalista grupaciju koju su sačinjavale: grupe radnika, organizovanih u hrišćansko-socijalističkom sindikalnom Jugoslovenskom strukovnom savezu, grupa katoličkih intelektualaca oko revije »Dejanje« i grupa akademskog društva »Zarja«. Grupu slovenačkih progresivnih kulturnih radnika predstavljali su oni koji su se u bivšoj Jugoslaviji sakupljali prvenstveno oko revija »Književnost« i »Sodobnost«, preko kojih su vodeći slovenački komunisti (Kardelj, Kidrič, Ziherl i dr.) objavljivali svoje najznačajnije rade.

Uskoro posle 27 aprila Partija je povezala u OF sledeće grupe:

1) Društvo kmečkih fantov in deklet koje je prema svom razvoju bilo u prvo vreme podmladak SKS (Pucelj — Prepeluh), ali kada se voćstvo te stranke počelo sve više približavati bilo Radiću bilo kasnije JNS, u Društvu se javila jaka opozicija koja je počela da održava kontakt sa Partijom.

2) Kmečko-delavsku stranku, frakciju SKS, koja se u doba diktature taktički vezivala uglavnom sa Hrvatskom seljačkom strankom (HSS), a za vreme Narodnog fronta i ZDLS približavala se Partiji. Ta frakcija je fusija mačekovskog pokreta u Sloveniji pod rukovodstvom dr Kukoveca i dela mačekovskog pokreta u Sloveniji oko »Slovenske zemlje« pod rukovodstvom dr Lončara.

3) Frakciju SKS koja je prilikom vezivanja sa OF dobila naziv »Ministrska skupina«. Ona, doduše, nije imala nigde u unutrašnjosti svojih naročitih pozicija, ali su bivši ministri (Sernek, Marušić, Novak), koji su sači-

njavali ovu grupu, imali izvestan uticaj kod stanovništva Ljubljane i bivših pristalica SKS. Drug Kidrič piše o njoj: »Pristup te grupe je tada OF omogućio, odnosno olakšao te je, osim ostalih slovenačkih društvenih klasa i slojeva, pretstavlja i onaj deo slovenačke buržoazije koji se nije još odmah posle aprilskog sloma vezao sa okupatorima«.¹⁴⁹

4) Grupu Stare pravde, koja je nastala tek posle izvršene okupacije, a sačinjavali su je razni elementi iz bivše JNS. Vodio ju je inž. Nagode (Dihur—Tvor). On je ubrzo posle osnivanja OF pokušao da omete okupljanje narodnih snaga u jedinstveni i oslobodilački pokret, govorio je pogrdno o Partiji i istovremeno pokušao da suzira OF time što je primenjivao ultralevičarske socijalne parole. Dihur je konačno bio raskrinkan na pitanju Draže Mihailovića i decembra 1941 zajedno sa svojom grupom izbačen iz OF.

5) Delavsku enotnost. Mada se ne može ubrojiti u političke formacije uključene u OF, ona ipak pretstavlja značajno udruženje slovenačkog radništva u OF. Partija je dala odmah posle okupacije potstrek za organizaciju konferencije Delavske enotnosti Slovenije, na kojoj su učestvovali pretstavnici CK KPS, hrišćanskih socijalista iz Jugoslovenskog strukovnog saveza i ostalih organizacija amsterdamskog sindikalnog pravca. Na toj je konferenciji ostvareno značajno jedinstvo svih slovenačkih radničkih sindikalnih organizacija, a posle napada na Sovjetski Savez priključili su se i pretstavnici socijalista, i to kao politička struja. Drug Kidrič kaže da je time uspostavljeno u Sloveniji radničko jedinstvo u svakom pogledu i da je na taj način radnička klasa Slovenije učestvovala u oslobodilačkom pokretu kao kompaktna celina. Delavska enotnost stupila je u OF i kao celina i preko pojedinih svojih delova. U Ljubljani je bio osnovan Glavni odbor Delavske enotnosti Slovenije. U njega se uključio i pretstavnik amsterdamskih sindikalnih organizacija, dok pretstavnici voćstva Socijalističke stranke Jugoslavije to nisu učinili, ali su pristali na učešće Delavske enotnosti u OF i stupali u njene lokalne organi-

¹⁴⁹ Kidrič, rukopis.

zacije. Drug Kidrič naglašava da je voćstvo SSJ time praktično likvidiralo svaku političku ulogu socijalne demokratije, jer se Delavska enotnost uskoro razvila u potpuno jedinstven pokret i, naročito u prvoj fazi OF, odigrala vanredno značajnu ulogu. U radničkim krajevima Slovenije osnivaju se, pored osnovnih organa OF, i osnovni organi Delavske enotnosti. Bilo je i takvih primera da se u nekom radničkom kraju upočetku iz makakvog razloga nije mogao osnovati terenski odbor OF, a postojao je organ Delavske enotnosti. U takvom slučaju ovaj je organ, pored svoje osnovne uloge, vršio u punoj meri i dužnost terenskog odbora OF.

6) Kazano je već da je u SLS došlo do rascepa u rukovodstvu kada je deo istaknutih političara koji su bili nezadovoljni partiskom politikom, počeo da osuđuje protivslovenačku i besprincipijelnu delatnost Korošeca. Kad je ovaj uključio SLS u JRZ, od SLS se odvojila »stara SLS« sa federalističkim i autonomističkim programom. Tu je grupu Partija u celini priključila OF.

7) Grupu aktivnih oficira bivše jugoslovenske vojske. Drug Kidrič je o njima kazao da većina sedi po ljubljanskim kafanama sa italijanskim penzijom i kuje planove za »oslobodenje«. Pošto je ta grupa imala izvestan uticaj u malograđanskim redovima, pretstavljala je u takvom besposličenju objektivnu rezervu Draže Mihailovića, dok je Partiji bilo potrebno njihovo stručno znanje u njenoj nameri da podigne slovenački narod, ujedinjen u OF, na oružani otpor. Zato je Partija preduzela mere i uspela da poveže deo tih oficira u grupu i da ih uključi u OF. Pukovnik Avšič i major Novak ponudili su svoju saradnju neposredno kasnijem Glavnom poveljstvu slovenskih partizanskih čet koje je obrazovano 22. juna 1941. Novak je bio sumnjiv CK od samog početka zbog svojih zahteva da se organizuje »crvena vojska«, umesto narodnooslobodilačke. On je stavio CK KPS sledeće uslove: 1. Nikakve regrutacije u naoružane odrede u sadašnjoj situaciji; za oružanu borbu pripremati samo: spiskove obveznika, mobilizacijski plan, slagališta oružja itd. 2. Kad se bude pristupilo mobilizaciji, vojska će se zvati »crvena vojska«. Na tim je uslovima Novak bio uporan u toku dva razgovora koje je Bebler imao s njima u ime CK KPS i to

jedanput sam, a jedanput je bio prisutan i pukovnik Avšić, koji je uglavnom podržao Beblerove, tj. partiske teze (da se odmah pristupi oružanoj akciji i da je značaj nove vojske širok — narodnooslobodilački).¹⁵⁰ Oba oficira, Avšić i Novak, bila su u vezi sa već pomenutom ministarskom grupom.

U početku NOB nije u Sloveniji bilo još ništa poznato o izdaji Mihailovića u Srbiji, a na propagandu londonskog radija gledalo je voćstvo OF sa nepoverenjem. Odmah čim je jugoslovenska vlada u Londonu poverila, u jesen 1941, Mihailoviću vrhovnu komandu nad svim jugoslovenskim oružanim snagama, ministarska grupa, sa znanjem voćstva OF, poslala je Avšića i Novaka kod Mihailovića radi informacija, ali bez ikakvih obaveza za OF. Oba su oficira stigla do Mihailovića, ali je za vreme njihovog povratka voćstvo OF primilo pismo od Vrhovnog štaba da je Mihailović, uprkos sporazuma, napao partizane, kad su Nemci otpočeli veliku ofanzivu na oslobođenu teritoriju u Zapadnoj Srbiji. Prve vesti o Draži Mihailoviću dobio je Izvršni odbor u izveštaju Vrhovnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda od 17 novembra 1941, koji je objavljen u »Slovenskom poročevalcu« broj 29 od 9 decembra 1941. U istom broju je objavljeno i »Pismo iz Srbije« sa istim datumom kao i izveštaj Vrhovnog štaba. U tom se pismu takođe govori o izdajstvu Draže Mihailovića. Sačuvano je i pismo člana Vrhovnog štaba Kardelja Glavnom štabu Slovenije, u kome se takođe govori o izdajstvu Draže Mihailovića. Ono je pisano krajem novembra ili početkom decembra 1941.¹⁵¹ Voćstvo OF preduzelo je odmah masovnu kampanju protiv Mihailovića i ona je potpuno uspela. U to vreme su se vratila oba oficira, Avšić sa ovlašćenjem kojim ga Mihailović postavlja za svog komandanta u Sloveniji, a Novak kao njegov načelnik štaba. U kampanji protiv Mihailovića koja se vodila u Sloveniji, Avšić i ministarska grupa stavljaju se na stranu OF, protiv Mihailovića, a Novak postaje agent Mihailovića. OF je poverila Avšiću da u njeno ime prikuplja bivše aktivne oficire jugoslo-

¹⁵⁰ Podaci od Aleša Beblera.

¹⁵¹ Zbornik VI/1 153—156, dok. 70.

venske vojske, stim da će voćstvo OF odlučivati o tome ko će od njih biti primljen u partizanske jedinice.

8) Grupa dobrovoljaca iz vremena aprilskog fašističkog napada na Jugoslaviju sastojala se od studenata dobrovoljaca koje su za vreme napada na Jugoslaviju organizovali razni nacionalistički krugovi. Ova je grupa prešla kasnije gotovo u celini pod uticaj SKOJ-a.

9) Grupa štajerskih emigranata. U Ljubljani se zateklo mnogo štajerskih emigranata koji su pred Hitlerovim terorom napustili Štajersku i oni su se, uglavnom, uključili u OF.

10) Grupa slovenačkih dobrovoljaca koji su za vreme Prvog svetskog rata bili na strani Antante takođe se uključila u OF gde je dobila i svog pretstavnika.

Osim ovih grupa, u OF se uključio veći broj drugih kulturnih, sportskih, ženskih i profesionalnih organizacija. Ukupno se u OF uključilo preko 20 raznih grupa.

Može se neko zapitati zašto se Partija toliko zalagala za ovo takozvano »skupinsko« ujedinjavanje u OF i zašto ne bi bilo dovoljno ujedinjavanje odozdo, tj neposrednim pristupanjem slovenačkih narodnih masa u OF? U Sloveniji je bila potrebna primena oba načina jer je tako, i sa formalne strane, sa gledišta slovenačkog političkog kontinuiteta OF postala jedini stvarni pretstavnik slovenačkog naroda. Drug Kidrič kaže: »Treba biti, naime, svestan da bi u Sloveniji, s obzirom na gustinu saobraćajnih veza i svih vrsta komunikacija, i usled neobične velike gustine nemačkih i italijanskih okupacionih posada, partizanski pokret bio potpuno nemoguć ako ne bi postojalo čvrsto, planski stvoreno i vođeno masovno političko zaleđe.«

Treba razmotriti još vertikalnu strukturu OF. Njen vrh pretstavlja *Vrhovni plenum OF*, sastavljen od pretstavnika svih pomenutih grupa koje su se uključile u OF. Izvršni organ Vrhovnog plenuma je *Izvršni odbor OF*, sastavljen od pretstavnika osnivačkih grupa, i *Sekretarijat IOOF*, sastavljen od po jednog pretstavnika KP, hrišćanskih socijalista i demokratskog dela Sokola. Niži organi OF su okružni odbor, »okrajni« (rejonski) odbor i konačno, osnovne i najvažnije jedinice, terenski odbori.

Imperijalistički, Drugi svetski rat, dobio je 22 juna nov značaj, značaj otadžbinskog rata, a tada je i Proti-imperijalistična fronta promenila svoj naziv u OF. »Slovenski poročevalec«, list OF koji je počeo da izlazi još maja 1941, doneo je 22 juna drugi, još precizniji osnovni program OF: 1) pravo slovenačkog naroda na samoopredelenje, uključujući pravo na otcepljenje i udruživanje sa drugim narodima; 2) oslobođenje i ujedinjenje rasparčanog slovenačkog naroda, uključujući koruške i primorske Slovence; 3) bratstvo i jedinstvo porobljenih naroda Jugoslavije i čitavog Balkana u njihovoj borbi za oslobođenje; 4) Sovjetski Savez je vodeća sila i glavni oslobođenac u oslobođilačkoj borbi slovenačkog naroda i svih ugnjetenih naroda; 5) oslobođenje slovenačkog naroda moguće je samo na ruševinama imperijalizma; 6) bez borbe protiv sopstvene izdajničke kapitalističke gospode porobljeni se narod ne može oslobođiti; 7) bratstvo i mir među narodima.¹⁵²

Dakle, naglašena je ujedinjena Slovenija, jugoslovenski kontinuitet i prvi put je jasno ukazano da će NOB istovremeno biti i narodna revolucija (borba protiv sopstvene izdajničke kapitalističke gospode).

3. Pripreme za oružanu borbu

Početak NOB u Sloveniji manifestuje se kroz ujedinjavanje slovenačkog naroda oko borbenog programa OF i sam početak borbe sa okupatorom i domaćom buržoazijom. Ako su ujedinjenje slovenačkog naroda i slovenački politički kontinuitet ostvareni uz velike napore KPS, još teže i veće napore iziskivao je početak borbe. Prelaz od načelnog pristanka da se učestvuje u oružanoj borbi na stvarno vođenje borbe svugde je težak (nedostatak lične hrabrosti, oportunizam, najraznovrsniji obziri), a u Sloveniji je bio otežan i posebnim okolnostima među koje treba ubrojiti nedostatak borbene tradicije. Tu se ne misli na nedostatak lične hrabrosti slovenačkog čoveka kao pojedinca ili člana kolektiva, već se ističe istoriska

¹⁵² Škerl, 67.

istina da se on još nikad nije kolektivno borio s oružjem u ruci za svoje nacionalno i socijalno oslobođenje. Seljačke bune u XV, XVI pa i sledećim vekovima rečit su dokaz hrabrosti slovenačkog seljaka u borbi protiv feudalaca. Slovenački narod doprineo je svoj ideo i u velikom »proleću naroda« 1848 godine. Pa ipak, ovi slučajevi nemaju obeležje borbe celokupnog slovenačkog naroda za nacionalno oslobođenje. I kao austrijski vojnik, slovenački čovek je često dokazivao svoju hrabrost u borbi ali je tada, nažalost, branio interes austrougarske buržoazije koja mu je u svakom pogledu bila neprijateljska.

Od vremena turskih napada pa do poslednjeg pucnja na Pijavi slovenački čovek je pokazao da je sin junačkog naroda, ali sopstvenim snagama nije uspeo da se oslobodi magične paučine u koju su ga splele niti svih onih koji su ga uzimali u obzir samo ukoliko im je odgovarala njegova marljivost, istrajnost i poslušnost, pri čemu je i značaj slovenačke teritorije igrao vidnu ulogu. Zato u istoriji slovenačkog naroda uzalud tražimo njegove sopstvene borbene tradicije. Godina 1941 prošla bi takođe pored slovenačkog naroda kao i 1918, da ga Partija nije probudila i uputila u nov život. To nije bilo lako učiniti. Pored ostalih, mogao se opravdano staviti i ovaj prigovor: šta može učiniti šačica ljudi u poređenju sa okupatorском vojskom koja je više nego zasićena najmodernejnjom vojnom tehnikom?

Čini mi se da je pokretanje slovenačkog naroda bez borbene tradicije u pravu i uspešnu NOB bio jedan od najtežih problema, a Partija ga je potpuno uspešno rešila.

Drugi momenat koji je takođe bio nepovoljan i ometao početak kao i nastavak oružane borbe bio je izuzetan geografski položaj Slovenije. Preko nje su vodili najvažniji saobraćajni pravci okupatora koji su vezivali istok sa zapadom i sever sa jugom. Čitava Slovenija prekrivena je železničkom i drumskom saobraćajnom mrežom. Neke od železničkih pruga bile su za Nemce i Italijane od životnog značaja. U Sloveniji je teško ili čak nemoguće naći kompaktan zemljišni deo od nekoliko kvadratnih kilometara preko kojeg ne bi vodila železnička pruga ili bar drum, ili put kojim može proći svako vojno vozilo. Moglo se opravdano postaviti pitanje: gde treba stvoriti

osnovicu za početak oružane borbe? Ta je osnovica stvorena, i to baš u Ljubljani, koja je bila upravo prezasićena italijanskom vojskom.

Sledeći momenat koji je kočio bio je u tome što su postojali razni okupatori koji su primenjivali različite okupacione metode. Nemci su u Gorenjskom i Štajerskoj odmah upočetku pokazali svoje pravo lice i time okupiranom narodu jasno predočili da je došlo u pitanje biti ili ne biti. Zato su u Gorenjskom i Štajerskoj bili povoljniji uslovi za oružani ustank nego u Ljubljanskoj pokrajini, gde su Italijani primenjivali »blagu« taktiku, ili u Prekmurju, gde su Mađari upočetku proganjali samo poznate komuniste, a ne i nacionalno svesne Slovence.

Već samo ovi momenti — a mogli bi se nabrojati i drugi — jasno pokazuju sve teškoće sa kojima je Partija morala računati, a ipak otpočeti borbu. Sve je stajalo na njenim leđima, na leđima onih pravih komunista koji su prvi otpočeli borbu. Danas zvuči sasvim jednostavno da su počeci NOB bili vidni i uspešni upravo tamo gde je Partija bila kvalitativno i organizaciono najjača. A sa kakvim su teškoćama i žrtvama bili vezani ti počeci, o tome se retko misli.

Prema direktivama CK KPJ, Partija se u Sloveniji još od 1940 pripremala za rat. Pri CK KPS bila je obrazovana Vojna komisija za partiski rad u bivšoj jugoslovenskoj vojsci, za borbu protiv sve veće svetske opasnosti od fašističke agresije i protiv sve veće aktivnosti pete kolone. Rad Partije za vreme aprilskog napada već je poznat. Odmah čim je nastalo rasulo jugoslovenske vojske, počele su partiske organizacije sakupljati oružje i municiju i kod svih komiteta stvorene su vojne komisije koje su se nalazile pod Vojnom komisijom CK KPS. U strogoj konspiraciji prikupljali su se podaci o okupatoru, organizovale se prve borbene grupe koje su se sistematski vežbale u rukovanju oružjem, određivali se pogodni rejon za osnivanje budućih partizanskih jedinica i održavali se sanitetski i radiotelegrafski kursevi.¹⁵³

Partija je bila svesna teškoća vezanih za početak oružanog ustanka u Sloveniji te je svu inicijativu pre-

¹⁵³ Zbornik VI/1 13, prim. 3, dok. 1.

uzela u svoje ruke, prenela sve teškoće organizovanja prvih borbenih grupa na komuniste i pritom pravilno predviđala da će prvi učinjeni borbeni koraci probiti led i da će se tim prvim naoružanim komunističkim grupama uskoro priključiti i ostali slovenački rodoljubi, bez obzira na njihovo političko ubedjenje. Tako se objedinio rad KP, kao inicijatora borbe, i rad OF, kao sveslovenačke političke organizacije za okupljanje masa u neiscrpne rezerve slovenačke partizanske vojske.

U Ljubljani je 1 i 2 juna održana partiska konferencija KPS, i to već pod perspektivom bliskog napada na Sovjetski Savez koji je drug Kardelj tačno predviđao. Kardelj ističe na toj konferenciji da se okupatoru treba odupreti svim snagama i da treba organizovati pravi narodni ustank, jer samo u tome leži spas slovenačkog naroda. O organizacionoj strani priprema za oružani ustank na konferenciji je govorio Aleš Bebler, koji je istakao potrebu proširivanja i produbljivanja rada vojnih komisija, sakupljanja i smeštaja oružja, uspostavljanja dobre obaveštajne službe i sakupljanja hrane i odeće.¹⁵⁴ Posle te konferencije članovi Vojne komisije i CK KPS obišli su sve komitete.

Partiske organizacije u Sloveniji bile su razgranate u okruzima: Ljubljana (16 rejona), Notranjsko, Novo Mesto (5 podokruga i 2 rejona), Grosuplje, Kočevje, Bela Krajina, Jesenice (3 rejona: Jesenice, Bled, Radovljica), Kranj (3 rejona: Tržič, Kranj, Škofja Loka), Kamnik, Maribor, Ptuj, Murska Sobota, Celje i Trbovlje. Pojedine partiske organizacije bile su još u Krškom, Rogaškoj Slatini, Prevalju i Dravogradu.¹⁵⁵

Kod svih tih partiskih foruma počinju se u okviru vojnih komisija formirati prve borbene grupe. Na dan napada Nemačke na Sovjetski Savez osniva se u Sloveniji *Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet*. Nastaje, dakle, faza prvih oružanih borbi u Sloveniji, koje sredinom jula 1941 u Gorenjskom, a naročito u Kamničkom srezu, prerastaju u širi oružani ustank.

¹⁵⁴ Tomo Brejc-Pavle, Iz naroda hlapcev — v narod junakov, Borec 1951, 214—218.

¹⁵⁵ Zbornik VI/1 13, prim. 3, dok. 1.

Najpovoljniji objektivni i subjektivni uslovi za početak oružanog ustanka u Sloveniji pojavili su se u Gorenjskom, dakle, na zemljištu okupiranom od strane Nemaca (početna iseljavanja, snažna i kvalitativna Partija u industriskim centrima). Do dolaska instruktora CK KPS Žagara Staneta, sredinom jula 1941, u Gorenjskom (od Jesenica do Kamničkog sreza) je prikupljeno u ilegalstvu već nekoliko grupa komunista, i to Jeseniška, Dovška, Jeloviška, Tržiška, Kranjska i Šmarnogorska (Rašiška i Radomeljska) grupa.

Tom prilikom je Žagar Stane preneo odluku Glavnog poveljstva od 16. jula 1941 da iz faze priprema treba preći u oružanu borbu. Posle sastanaka održanih 17 i 20. jula na gorenjskim partiskim voćtvom, ovu je odluku trebalo što pre realizovati.¹⁵⁶ Kao prva priprema za ustanak u Gorenjskom može se smatrati formiranje dotadanjih ilegalnih partiskih grupa u partizanske jedinice, proširene sa partizanima koji nisu bili komunisti.

Vrlo je verovatno da je Žagar Stane doneo tom prilikom i prva pisana pravila Glavnog poveljstva o ustrojstvu, radu i zadacima partizanskih četa, takozvani *Partizanski zakon*.¹⁵⁷ Odmah u drugom članu ovog zanimljivog i za istoriju NOB važnog dokumenta već se kaže da u partizanske jedinice može stupiti »svako, bez obzira na političko i versko uverenje ili nacionalnu pripadnost«. U petom članu nabrajaju se dužnosti i prava partizana. Disciplina je glavna partizanska dužnost, ona je dobrovoljna i zasnovana na svesti da se bez njenog gvozdenog ispunjavanja ne može pobedosno okončati oslobodilačko delo. Dalje dužnosti i prava su: svesno vršenje stražarskih dužnosti, trezveno i promišljeno čuvanje sopstvenog života i života drugova i komandanta; čuvanje lične časti i časti partizanske jedinice; dostojanstven postupak sa ranjenim ili zarobljenim neprijateljem koga treba ubediti u pravednost partizanske borbe; obavezno javljanje komandantu i drugovima o svakoj pojavi kršenja partizanske discipline u svojoj jedinici; na slučaj razbijanja partizanske jedinice mora se odmah javiti susednoj jedinici;

¹⁵⁶ Isto, 31, prim. 2, dok. 5.

¹⁵⁷ Isto, 22—32.

mora se čuvati tajnost naređenja, uputstava i planova svoje jedinice, pogotovu ako se padne u ruke neprijatelja; svaki partizan ima pravo da podnese molbu ili žalbu preko svog neposrednog pretpostavljenog starešine; u slučaju bolesti ili povrede mora se javiti određenom lekaru koji je dužan da ga odmah pregleda i preduzme potrebne mere; konačno, partizan ne sme vredati verska osećanja svog religioznog druga koji će isto tako kao i svi ostali partizani žrtvovati sve svoje snage za rad na oslobođenju slovenačkog naroda.

U šestom se članu predviđa partizanska zakletva; u sedmom se određuju dve partizanske zastave, crvena i slovenačka nacionalna sa znakom i amblemom partizanskih jedinica i sa parolom »Za svobodu«; u osmom se predviđa partizanski pozdrav — stisnuta pesnica desne ruke, podignuta do suncobrana kape sa uzvikom »U boj!« u jedanaestom se predviđa deoba partizanske vojske na vodove, čete, bataljone i brigade; u dvanaestom se predviđa u svakoj partizanskoj jedinici komandant i politički komesar koji ima zadatak da vodi brigu o političkom i stručnom vaspitanju partizana i da podiže borbeni duh, jednodušnost, političko jedinstvo, red i disciplinu; sa komandantom zajedno komesar je odgovoran za ispunjavanje vojničkih zadataka; političke komesare vodova postavlja Glavno poveljstvo na predlog štaba bataljona, a komesare viših jedinica Glavno poveljstvo neposredno; u četrnaestom se određuje da komandira voda biraju sami partizani većinom glasova, a izbor potvrđuje štab bataljona koji ga može i razrešiti dužnosti; komandire četa postavlja komandant bataljona sporazumno sa štabom brigade, a komandante bataljona postavlja Glavno poveljstvo; u petnaestom se predviđaju partizanski sudovi koje sačinjavaju presednik, četiri porotnika i partizanski tužilac; presednika suda u svakom konkretnom slučaju postavlja komandant bataljona iz redova komandira ili političkih komesara, porotnike bira partizanska jedinica kojoj je optuženi pripadao, a tužioca imenuje Glavno poveljstvo; manje disciplinske istupe kažnjavaju sami komandanti, a za veće greške sudi sud; ako je u pitanju izdaja, a sud se ne može sastati, smrtnu presudu može izreći sam kolektiv pod presedništvom političkog kome-

sara; u članu šesnaestom predviđaju se kazne: opomena, ukor, obavljanje težih i neprijatnih radova i streljanje.

To su osnovne crte slovenačkog Partizanskog zakona, koji je sa malim izmenama ostao, uglavnom, u važnosti sve dok praksa i novi uslovi (naprimer, uvođenje redovnih vojnih sudova) nisu uslovili ograničenja i ukidanje pojedinih članova. Treba imati na umu da je Partizanski zakon služio kao osnov za formiranje prvih partizanskih jedinica u Sloveniji 1941, a najverovatnije i prve slovenačke brigade krajem marta 1942.

Na oba sastanka Staneta Žagara 17 i 20 jula 1941 sa vodećim komunistima u Gorenjskom bilo je odlučeno: 1. da oružani ustank otpočne što pre; 2. određeno je rukovodstvo ustanka za jeseničko, kranjsko i kamničko područje i 3. da se formiraju: Jeseniška (od ilegalnih grupa na Mežakli i pod Stolom), Jeloviška, Kranjska i Tržiška četa. Od svih tih četa treba da se formira Gorenjski bataljon, odnosno dva bataljona: Gorenjski u čiji će sastav ući Jeloviška i Jesenička četa, i Tržiški (Storžički, Kranjski) u čiji će sastav ući Kranjska i Tržiška četa.¹⁵⁸

Tako su na području Kranja nastale do kraja jula 1941 sledeće čete: *Tržiška i 2 kranjska četa* pod Storžičem, *1 kranjska (Nartnikova četa)* na Mohoru pod Sv. Joštom, *Jeloviška* na Jelovici nad Besnicom i *Poljanska* nad Poljanskim Dolinom.¹⁵⁹ Na području Jesenica je 22. jula 1941 osnovana *Jesenška četa*, koja se zvala i *Četa Ivana Cankara*, a imala je dva voda: jedan na Mežakli, a drugi pod Stolom.¹⁶⁰ Najrazvijenije je bilo područje Kamnika,

¹⁵⁸ -vr, Pod Malim Gregorjevcem 17. julija 1941, Ljubljanski dnevnik 11 VII 1953. — F. Konobelj-Slovenko, Pod Možakljo in Karavankami so se uprli, Jesenice 1954, 107. — Tomo Brejc-Pavle, Iz naroda hlapcev — v narod junakov, Borec 1951, 214—218. — -k-, K orožju! je šel julija 1941 glas po vsej Gorenjski, Slov. por. 22. VII 1952.

¹⁵⁹ 22. julij 1951 — dan vstaje slovenskega naroda, Gorenjski glas 19 VII 1951. — Franc Štefe-Miško, Rojstvo Kokrškega odreda. Glas Gorenjske 11 IV 1953. — 1. avgust — občinski praznik Kranja, Glas Gorenjske 1 VIII 1953. — Prvi rafal, Ljubljanski dnevnik 21 VII 1953.

¹⁶⁰ Ivan Bertoncelj, Zaprisega na Gradišču, Ljubljanski dnevnik 21 VII 1953. — Ob desetletnici Cankarjeve čete pod Stolom, Jesenički kovinar 14 i 21 VII 1951. — Ivan Jan, Pred dnevom oboroženega odpora, Ljudska pravica 10, 12 i 13 VI 1951. — Zbornik VI/1 46, prim. 7 i 3. — Borec 1953, 222.

gde su se krajem juna 1941 počeli skupljati komunisti na Rašici i Dobnom i gde je do 27. jula nastala *Rašiška četa*, a pored nje još pet partizanskih grupa: *Kamniška*, *Dupliška*, *Radomeljska* (po s. *Radomlje*), *Mengeška* i *Domžalska*.¹⁶¹

Teško je danas utvrditi brojno stanje tih prvih partizanskih četa u Gorenjskom. Jeseniška četa je za vreme formiranja imala oko 30 boraca, Jeloviška je do kraja jula imala takođe do 30 boraca,¹⁶² Tržiška i 2 kranjska zajedno 65 boraca¹⁶³ i Rašiška 40 boraca.¹⁶⁴

U Gorenjskom i na području Kamnika može se odmah u početku partizanskog razvoja primetiti težnja za formiranjem dve veće jedinice, dva bataljona. Do njihovog formiranja došlo je nešto kasnije nego što je bilo predviđeno. Druga značajna karakteristika pri nastanku prvih partizanskih jedinica u Sloveniji je u tome što su te jedinice osnovane u blizini većih industriskih centara gde je Partija bila najjača, i što su po njima, uglavnom, dobile i svoje nazive.

U Štajersku je direktivu Glavnog poveljstva od 16. jula 1941 doneo sekretar PK za Štajersku, drug Slander Slavko. Kao i u Gorenjskom, i u Štajerskoj su se još pre 22. juna počele pojavljivati ilegalne grupe komunista. Iz žandarmeriskog okruga Trbovlje javlja se 15. jula da je posle 22. juna iz rudarskih revira pobeglo 72 »delom vođećih komunista i sada lutaju po okolini«.¹⁶⁵ Sve do velikih izdaja i provokacija sredinom i krajem avgusta 1941, pripreme za ustank u Štajerskoj dobro su se odvijale. Na sastanku pretstavnika Partije i hrišćanskih socijalista, 20. maja kod Rimskih Toplica, osnovan je Pokrajinski odbor OF za Severnu Sloveniju!¹⁶⁶ Iz svih štajerskih ilegalnih grupa razvile su se do kraja jula 1941 sledeće čete: 1) *Pohorska* koja je do sredine jula narasla na 74 borca;

¹⁶¹ Zbornik VII/1 36, prim. 3, dok. 8.

¹⁶² Isto, 46, prim. 7, dok. 12.

¹⁶³ Isto, 47, prim. 3, dok. 13.

¹⁶⁴ Isto, 36, prim. 3, dok. 8.

¹⁶⁵ Isto, 270, dok. 103.

¹⁶⁶ Zgonik Mavricij, Iz zgodovine osvobodilnega gibanja v Mariboru, Vestnik 17, 18 i 19 VII 1951. — France Filipič, Pohorski bataljon, Maribor 1952, 21.

2) Savinjska koja je prilikom formiranja brojala 17 boraca;¹⁶⁷ 3) Revirska kojoj se priključila Trboveljska grupa, sastavljena od trbovljanskih komunista na Velikoj (Čemšeničkoj) Planini, i Zagorska grupa u koju su se okupljali komunisti u brdima iznad s. Zagorja; obe su se grupe ujedinile 31 jula, a 1 avgusta se na Čemšeničkoj Planini formirala Revirska četa koja je brojala 47 boraca.¹⁶⁸ 4) Celjska čete se formirala u julu i upočetku je imala 14 boraca.¹⁶⁹ Zbog nameravanog početka oružanog ustanka, u Stajerskoj su se formirale u julu, osim ovih četa, još Mislinjska i Šaleška grupa, a u okolini Ptuja, Ptujška grupa.¹⁷⁰

Nešto kasnije počeo je razvoj partizanskih jedinica u Ljubljanskoj pokrajini. Tu je okupator bio drukčiji i, izuzev Ljubljane, nije bilo industrijskih centara u kojima bi Partija imala snažne oslonce. Kao i u Gorenjskom i Stajerskoj, i u Ljubljanskoj je pokrajini dužnost komunista bila da formiraju prve partizanske jedinice, koje su i ovde bile formirane u blizini industrijskih centara. U Ljubljani i njenoj najožoj okolini, a naročito u njenom istočnom delu, dejstvovala je Molniška četa koja je istovremeno bila i najstarija partizanska četa u Pokrajini. Sa njenim formiranjem počelo se sredinom jula, a upočetku je imala oko 20 boraca.¹⁷¹ Kasnije je narasla i od nje se odvojio jedan deo koji je otišao na Mokrec (tt 1058) i počeo se nazivati Mokrškom četom.¹⁷² Već sredinom jula formirala se od ribničkih komunista Ribniška četa jačine 6 boraca.¹⁷³ Krajam jula se iz nešto ranije stvorene Vrhniške partizanske grupe formirala u brdima nad Borovnicom Borovniška četa koja je u avgustu imala 10 boraca.¹⁷⁴ Istog meseca su formirane tri grupe belokrajinskih partizana. Zatim je u okolini Novog Mesta for-

¹⁶⁷ Zbornik VI/1 80, prim. 8, dok. 31.

¹⁶⁸ Isto, 46, prim. 6, dok. 12.

¹⁶⁹ Isto, 61, prim. 5, dok. 21.

¹⁷⁰ Isto, 61, prim. 2, dok. 21.

¹⁷¹ Ob obletnici Molniške čete, Ljublj. dnevnik 11 VII 1953.

— Maks, Spomini na Pugled, Slov. por. 29 VII 1947.

¹⁷² Zbornik VI/1 44, prim. 5, dok. 11.

¹⁷³ Isto, 61, prim. 6, dok. 21.

¹⁷⁴ Isto, 124, prim. 3, dok. 54.

mirana Novomeška partizanska grupa, a u okolini Stične, Stiška grupa.¹⁷⁵

Sve su te formacije istovremeno i najstarije partizanske jedinice. Značajno je to da su one nastale po planu Glavnog poveljstva početkom oružanog ustanka — u toku jula ili bar početkom avgusta. Kao što se ni pri osnivanju OF nije vodilo računa o okupatorskim granicama, o tome se nije vodilo računa ni prilikom formiranja partizanskih jedinica koje su nicale po čitavoj Sloveniji. Njihovo je formiranje izvršeno pomoću jezgra koje su činili komunisti. Veoma rano pojavila se težnja za udruživanjem tih četa u veće jedinice — bataljone, pri čemu je Ljubljanska pokrajina zaostajala za Gorenjskim. Prve su jedinice bile srazmerno male, ali su se oko njih, kao jezgra, počeli uskoro da okupljaju partizani — nekomunisti, baš kao što je bilo predviđeno u drugom članu Partizanskog zakona.

Odluka Glavnog poveljstva od 16. jula bila je dobro poznata svim vojnim komisijama kod rejonskih komiteta i u drugoj polovini jula zapaža se kako po celoj Sloveniji počinju da rastu prve partizanske jedinice. Time je, uglavnom, izvršen i prvi deo odluke Glavnog poveljstva. Ostao je još drugi deo, tj. gde i kad će otpočeti prva borba.

Po pitanju početka partizanske borbe u Sloveniji treba razlikovati dve stvari: gde i kad je na okupatora ispaljena prva partizanska puška i gde su uslovi za oružani otpor bili već tako sazreli da su partizanska jedinica i organizacija KPS i OF bile u mogućnosti da dignu na ustanak i narodne mase. Ovim bi se pitanjima moglo dobiti još jedno: u koje vreme je okupator primetio i počeo registrirati prve početke organizovanog otpora. To je pitanje vezano sa prvim. Najpre će se izneti u koje je vreme opaljena prva partizanska puška, odnosno, kad je okupator zabeležio prvi akt — sabotažu i ocenio ga kao neprijateljski, mada neorganizovan.

Prvu sabotažu zabeležili su Nemci rano, još pre 30. maja 1941. U pitanju je bilo spaljivanje dva vojna kamiona u Mariboru, kojom je prilikom Gestapo zatvorio 60

¹⁷⁵ Podaci u AMNO.

omladinaca. Ovo je dragoceni podatak koji pokazuje da Partija nije bila razbijena i da je, uprkos već otpočetom teroru, bila aktivna.¹⁷⁶

Prvi italijanski podatak pominje već 15 aprila, dakle, nekoliko dana posle početka italijanske okupacije, »bande di terroristi« na području Kočevja,¹⁷⁷ ali ovo nikako ne može biti u vezi sa NOB. Međutim, dva italijanska podatka iz maja 1941 već ukazuju na rad prvih partiskih diverzanata. Italijani dvaputjavljaju da su na području Kočevja ispaljeni meci na italijanske vojниke.¹⁷⁸

Interesantniji je događaj koji se desio 13 maja 1941 u okolini Ribnice. Tog dana, verovatno zbog izdaje, okružilo je pet karabinijera u nekoj kolibi na Maloj Gori kod Ribnice tri člana primorske antifašističke organizacije TIGR (Trst—Istra—Gorica—Rijeka) koja se u toku dva-desetogodišnje okupacije razvila u Primorskem. Na poziv karabinijera da otvore vrata, okruženi su odgovorili vatrom te je ranjen jedan Italijan. Karabinijeri su pozvali pomoći posle čega je došlo do oštре borbe. Jednom od okruženih, Majniku Antonu, učitelju iz Ribnice (pao je kao partizan krajem oktobra 1943), uspelo je da se probije; drugi, Zelen Danilo, bio je ubijen, a treći Kravanja Ferdo-Skalar, tada pod imenom Jovanović Đuro, bio je ranjen. Njega su Italijani odveli u bolnicu u Kočevje, a posle u Ljubljalu; odakle je pobegao i kasnije poginuo kao sekretar Zapadnoprимorskog okruga.¹⁷⁹

Isto tako zanimljiv događaj, mada druge vrste, desio se 12 maja u s. Dolžu ispod Gorjanaca. Tog dana je u Dolž došao deo 24 puka divizije »Izonco« i ostavio posadu jačine jednog voda. Kad su vojnici počeli pozivati stanovništvo da skine nemačke zastave i istakne italijanske, muškarci su se sklonili u okolne šume, a žene su »cep-

¹⁷⁶ DAM

¹⁷⁷ Izveštaj CCRR br. 34/10 (ako se ne citira drukčije, svi ovi podaci su iz AMNO). Italijani koji su nadirali u Sloveniju bili su pod utiskom da se naročito u šumskim predelima Slovenije kriju »četnici« i kasnije su počeli da ih nazivaju »bande di terroristi«.

¹⁷⁸ Dep. 2 puka div. »Granatijeri di Sardenja«, br. 1689.

¹⁷⁹ Izveštaj CCRR Ribnica od 14 V 1941 u TMG 1941, fasc. 241—298. — Dep. gen. Robotija br. 2/4976. — AVI, fasc. 21W. — Podaci od dr I. Juvančiča.

cima« (ručna naprava za mlaćenje žita) i srpoprima napale Italijane koji su se morali braniti bajonetima i samo je malo falilo pa da budu proterani iz sela.¹⁸⁰ Interesantan je i događaj od 12 juna sa italijanskim vojnicima u Golom kod s. Iga kad su ih nenaoružani Goljani prinudili da se povuku¹⁸¹.

Ovih bi se primera moglo nabrojati i više, a iz svih njih se vidi da se borbena svest slovenačkog čoveka počela buditi sredinom maja. Nema sumnje da je to buđenje u vezi sa masovnim pokretom OF i sa sistematskim radom partijaca na terenu.

Nešto posle 10 maja počeo je izlaziti, naravno, u dubokoj ilegalnosti, jedan od najvažnijih listova slovenačkog oružanog otpora i, kasnije, zvaničan organ OF, *Slovenski poročevalec*¹⁸².

Prava i masovna aktivnost nastala je u Ljubljanskoj pokrajini u junu. Prema italijanskim podacima; u toku juna su izvršena sledeća »subverzivna« dela: 3 napada na italijanske vojнике, 4 slučaja sramoćenja i psovanja italijanskih vojnika, 2 slučaja sramoćenja kralja i Musolinija, 4 slučaja crtanja komunističkih simbola, 4 slučaja širenja letaka i listića, 10 slučajeva prevratničkih govorova.¹⁸³ To su, naravno, samo one akcije kojima je ušla u trag italijanska policija i karabinieri.

Već 5 juna zapisala je italijanska kvestura u Ljubljani: »U ovom gradu kao i drugim mestima Ljubljanske pokrajine postoje udruženi ili usamljeni elementi; oni vrše komunističku delatnost, koja se sastoji u održavanju sastanaka i rasturanju i sastavljanju subverzivnih letaka«.¹⁸⁴ Ovaj izveštaj kvesture pruža jasnu sliku o postojanju i delovanju OF po čitavoj Ljubljanskoj pokrajini. Već jedan dan iza toga ispaljeni su prvi meci u Ljubljani na dva slovenačka policiska agenta u službi italijanskih okupatora; jedan od njih bio je ranjen i dobio je nagradu od 50 lira. 7 juna su »prevratnička« akta zabeležena i u Ribnici. Tog dana javlja obaveštajna slu-

¹⁸⁰ Izveštaj šefa »dei centri di Assistenza« Gracioliju, AMNO.

¹⁸¹ Zbornik VI/1 240, dok. 84.

¹⁸² Škerl, 16. — Zbornik VI/1 20, prim. 1, dok. 4.

¹⁸³ Zbornik VI/1, prilog 2.

¹⁸⁴ Zbornik VI/1 239, dok. 83.

žba 2 italijanske armije o »... nekim znacima komunističke delatnosti, osobito među radništvom, pa i u izvesnim kulturnim krugovima«.¹⁸⁵ Italijanski karabinijeri zapisali su 12 juna »... da se iz dana u dan pojačava po celoj Sloveniji, a naročito u Ljubljani i okolini, aktivnost jedne široke komunističke organizacije, koja raspolaže i periodičnim listom, bilo štampanim bilo u ciklostilu, na slovenačkom jeziku, pod naslovom »Slovenski poročevalec«. Taj list se naveliko rastura u Ljubljanskoj pokrajini i u zoni okupiranoj od nemačkih trupa. Prema obaveštenjima... komunisti takođe prikupljaju oružje i municiju radi osnivanja tajnih slagališta«¹⁸⁶.

Na dan 15. juna nekoliko omladinaca napalo je nožem jednog fašistu na drumu Devica Marija u Polju — Hrastje (okolina Ljubljane). Napad zbog neposredne blizine železničke pruge koju je osiguravala straža nije uspeo, jer se napadnuti fašista počeo da dere na sav glas.¹⁸⁷

Istog dana je bilo prvo zasedanje Vrhovnog plenuma OF — naravno u dubokoj ilegalnosti.¹⁸⁸

Do 22. juna, tj. do dana nemačkog napada na Sovjetski Savez (istog dana i Italija je objavila rat SSSR-u), može se bar za Ljubljansku pokrajinu govoriti o priličnoj razgranatosti OF, pa i o prvim akcijama, mada se one sa vojničkog gledišta mogu smatrati samo kao početni i pripremni akti. Napadom Nemačke na Sovjetski Savez nastupa u razvoju NOV nov momenat. Zato proglaš CK KPS naglašava sledeće misli: 1) NOB slovenačkog naroda pojavljuje se kao ravnopravan ratni drug na strani Sovjetskog Saveza protiv zajedničkog fašističkog napadača koji je porobio i raskomadao slovenačku zemlju. 2) Slovenački narod neće u toj borbi odustati dok fašisti ne budu uništeni, a čitava Slovenija ujedinjena (»od Jadranskog Mora do severnih slovenačkih predela, od Koruške do Sutle«) i oslobođeni svi narodi Jugoslavije. 3) Svi Slovenci neka se udruže u OF.¹⁸⁹

¹⁸⁵ AVI, fasc. 1 I.

¹⁸⁶ Zbornik VI/1 241, dok. 85.

¹⁸⁷ Izveštaj štaba 38 bat. CCNN, br. 96 Ris.

¹⁸⁸ Škerl, 289, prim. 90. — Zbornik VI/1 43, prim. 3, dok. 10.

¹⁸⁹ Škerl, 277 s.

U proglašu CK KPS pozivaju se svi Slovenci u jedinstvenu OF, u borbu protiv okupatora, u »jedinstveni blok svih potlačenih naroda pod voćtvom SSSR-a i radničko-seljačke Crvene armije« — a pritom se izričito naglašava da se slovenački narod pridružuje borbi Sovjetskog Saveza kao jednak i ravnopravan drug, bez ikakvih subordinacija ili čak stapanja.

Razumljivo je što je posle 22 juna NOB u Sloveniji, kao i u čitavoj Jugoslaviji, dobila veći i puniji razmah. U pozivu KPJ na borbu protiv fašističkog okupatora na strani Sovjetskog Saveza, a u prvom redu za nacionalno i socijalno oslobođenje, ne treba gledati samo pravilan patriotski i internacionalistički gest, već i realnu analizu dva novonastala uslova: vezivanje glavnine dotad nepobedive nemačke armije za ogromni nemačko-sovjetski front i pozitivno gledanje jugoslovenskih naroda na slovenski Sovjetski Savez. Tako 22 jun 1941 i u slovenačkom narodu znači u neku ruku prvi realniji znak buduće pobeđe a sa druge strane, i prvi opipljiviji dokaz opravdanosti neodložnog početka borbe koja će biti uspešna.

Drugo vidno obeležje da se NOB slovenačkog naroda pojavljuje kao ravnopravan partner i vojni saveznik na strani Sovjetskog Saveza protiv fašističkog okupatora, je stvaranje *Glavnog poveljstva slovenskih partizanskih čet* koje je 22 juna 1941 oformio CK KPS kao vojno rukovodstvo oružane borbe slovenačkog naroda.

Povećanje aktivnosti slovenačke oslobodilačke borbe posle nemačkog napada na Sovjetski Savez predviđao je i general Roboti. Već dan posle napada on opominje potčinjene jedinice: »Moguće da zbog našeg ulaska u rat protiv Rusije i usled događaja na Istočnom evropskom frontu dođe do reperkusija kod mnogih komunističkih i drugih buntovničkih lokalnih elemenata. Već juče, u nedelju, posle podne pojavili su se neki znaci i došlo je do nekoliko incidenata¹⁹⁰. Istog dana u izveštaju 2 armiji on javlja da su se u mestima Šmartno, Devica Marija u Polju, Kašelj i Sostro i zoni istočno i severoistočno od Ljubljane vršile prevratničke demonstracije.¹⁹¹ To je

¹⁹⁰ Zbornik VI/1 242, dok. 86.

¹⁹¹ Isto, 243 s, dok. 87.

jasan dokaz kako je 22 juna mislila Ljubljana sa svojom bližom okolinom. Roboti javlja detaljno o hapšenjima 22 juna u Vevču i o streljanju u Sneberju. Da je počela veća aktivnost, dokaz je i govor Graciolija na drugoj sednici Konzulte 26 juna.¹⁹²

Porast oslobođilačkog pokreta u julu prikazuju Italijani sledećim brojkama: 13 oružanih napada na vojnike, 3 slučaja psovanja vojnika, 5 slučajeva sramoćenja italijanskog kralja i Musolinija, 1 napad na javne objekte, 9 napada na telegrafske i telefonske linije, 4 napada na železničke pruge, 19 slučajeva crtanja komunističkih simbola, 17 slučajeva širenja letaka i listića i 9 slučajeva sakrivanja oružja i eksploziva.¹⁹³

Roboti je izneo 1 jula komandantu 2 armije analizu situacije u kojoj je na prvom mestu podvukao da se držanje stanovništva u Pokrajini menja sporo, ali sigurno. Tu je konstataciju zasnivao na sledećim znacima: sve veća hladnoća Slovenaca prema Italijanima od strane većeg dela stanovništva i »sve brojniji i izrazitiji izlivi netrpeljivosti prema našim trupama od strane nižih slojeva (skori događaji u Golom: napad civila na inžinjerce; — u vozlu Kočevje — Ljubljana: ismejavanje oficira na službi od strane nekog studenta; — u Polju: izrugivanje jednog centuriona milicije; prevratnički uzvici i otvaranje vatre na patrole milicije; — sve brojniji antifašistički, antiitalijanski, filoboljševički napisи ...). Dalje, Roboti kaže: »Ovi ljudi uopšte, — koji zaista ni dosada nisu pokazivali premnogo oduševljenja prema nama, ali su se držali ispravno i prilagodljivo (možda i zbog upoređenja postupka koji smo mi primenjivali prema njima i onog koji su podnosili od drugih trupa ...), mada se tradicionalna dobrota i ispravno držanje naših trupa uopšte, kao i dobro vaspitanje naših oficira nije izmenilo, — usmeravaju svoje držanje u smislu preziranja, suprotstavljanja, u smislu netrpeljivosti, jednom reči, u takvom obliku koji sve više otkriva njihovu zluradost«.¹⁹⁴

To je verna slika tadanjeg porasta aktivnosti OF. Već se počela ispunjavati perspektiva data na osnivačkom

¹⁹² Slovenec 28 VI 1951.

¹⁹³ Zbornik VI/1, prilog⁻² uz ob. vesnik 23.

¹⁹⁴ Isto, 247 s, dok. 91.

sastanku OF, da će neprijateljska demagogija prestati i da je na vidiku masovan narodnooslobodilački pokret.

Kako je bilo u Gorenjskom i Štajerskoj? U izveštaju Propagandnog ureda od 3 VII 1941 sa Bleda Centru za nacionalsocijalističku propagandu u Celovcu rečeno je da deo komunista luta, »po alpiskom području Jesenice — Dovje. Od toga vremena dalje (približno 10 dana) na tom području tako su se množile provale u planinarske kuće, krađe ovaca i mazanje planinarskih kuća amblemima boljševizma, da žandarmi, koji tamo dejstvuju, nisu u stanju da prilikom svojih obilaženja odlučnije tome stazu na put«.¹⁹⁵ Zato komandant žandarmerije u Gorenjskom, pukovnik Handl, naređuje snagama 181 rezervnog policiskog bataljona u Jesenicama da pretraže to područje. Tako već posle 3 jula dolazi u Gorenjskom do prve nemačke hajke na prve partizanske grupe koje još nisu bile ni organizovane u čete. O rezultatima tog prvog čišćenja nije nam ništa poznato. Naređenje pukovnika Handla jasno ukazuje kako su Nemci odmah bili spremni da odlučno uguše svaki i najmanji partizanski pokret. Karakteristika nemačkog okupatora bila je da udari odmah i čitavom snagom.

Prvi nemački podatak o raspoloženju u rudarskim revirima datira od 10 jula 1941. U izveštaju žandarmerijske stanice u Trbovlju kaže se da se posle hapšenja nekih komunista i iseljenja nekoliko porodica može primetiti da je stanovništvo jako neprijateljski raspoloženo prema Rajhu. Razlog treba tražiti i u tomé što je veći deo komunista pobegao iz rudarskih revira još pre 22 juna te se zato nije mogao uhvatiti. Ti ljudi tumaraju zasad po šumama i uzvišicama revirske okoline i propagandom utiču na političko stanje. U izveštaju se dalje govori da se od 5 jula na Mrzlici zadržava velik broj ljudi. Tamo pevaju engleske i ruske pesme. Između ostalog, tu se govorilo da će igra početi za nekih 8 dana i da ima dovoljno oružja i municije. Na ovim sastancima, gde su u pitanju, uglavnom, mladi ljudi, treba da učestvuju raniji članovi Sokola i socijalisti. Posle toga, sa rada su izostali

¹⁹⁵ Isto, 249 dok. 92.

u prvom redu komunisti, ukupno 72 radnika iz Trbovlja, Hrastnika i Zagorja.¹⁹⁶

Mada ni sastanak na Mrzlici nije opisan sasvim tačno (žandarmi su im javljali što im je došlo do ušiju i kako su tu novost shvatili), ipak je jasno da je tu u pitanju neki sastanak Fronte (pristalice Sokola i socijalisti).

O veoma živoj komunističkoj delatnosti u Kamničkom srežu javlja nemački politički sreski komesar 9. jula.¹⁹⁷ O rudarskim revirima ponovo izveštava žandarmeriska stanica u Zagorju 9. jula. Na početku izveštaja stoji: »Izveštava se da se u poslednje vreme, i to od početka rata sa Rusijom, među ovdašnjim stanovništvom pronose obespojkavajuće glasine, naime, da će 13. i 14. jula 1941. godine u svim industriskim oblastima predasnje Slovenije izbiti planski komunistički ustanak«. Vest je interesantna jer je odjek slične vesti, koja se tih dana širila naročito u Ljubljanskoj pokrajini i, pre svega, u Ljubljani, da će prilikom godišnjice pada Bastilje, 14. jula, izbiti opšti ustanak u čitavoj Sloveniji. Italijani su ovoj vesti temeljito naseli i već od 12. jula bili u punoj bojnoj pripravnosti.¹⁹⁸ U izveštaju se dalje kaže: »Ustanak su, izgleda, organizovali komunisti uz pomoć klerikalaca, predasnih pripadnika Sokola i drugih nezadovoljnih elemenata;¹⁹⁹ opšti znak za njegov početak treba da bude napad na telefonske linije, važne komunikacije i tome slično. Sem toga, treba da budu smaknuta sva lica koja se osećaju kao »folksdojčeri« ili važe kao simpatizeri Nemačke. Uzrok širenja ovih glasina mogao bi biti taj što se oko 80% stanovništva, koje je ranije pripadalo ilegalnim komunističkim organizacijama, ili pak legalnim sokolskim i klerikalnim društvima, oseća solidarnim sa Rusijom«.²⁰⁰

U žandarmeriskom izveštaju iz Trbovlja od 15. jula takođe se govori da se opšta politička situacija u industriskom području od izbijanja rata sa Rusijom znatno pogoršala: »Dok se do ovog datuma ne samo celokupno

¹⁹⁶ Isto, 258 s, dok. 96.

¹⁹⁷ AMNO

¹⁹⁸ Upor. Zbornik VI/1 261, dok. 98.

¹⁹⁹ Podvukao autor, jer je dobro istaknuta aktivnost OF.

²⁰⁰ Zbornik VI/1 261 s, dok. 98.

seosko stanovništvo, već takođe radništvo velikih rudnika u Trbovlju, Zagorju i Hrastniku, potpuno lojalno držalo i nigde nije otvoreno neprijateljski istupalo, već krajem juna 1941 počela je prilično živa komunistička propaganda, povezana sa širenjem najluđih glasina o vojnim porazima nemačke vojske u Rusiji... Centrala kom. propagandista nalazi se, po primljenim izveštajima, u Ljubljani... «²⁰¹

Mada nemački izveštaji za ovu prvu fazu aktivnosti OF za Celjski i Mariborski srez zasad još nisu poznati, veoma je verovatno da su slični ovima. Iz svih tih nemačkih podataka vidi se da je Partija sama ili već u okviru OF aktivna, i to u tolikoj meri da ju je registrovao već i okupator. Tačno je da je za mnoge aktivnost Partije i OF okupator saznao pomoću izdaje, ali se nemačkim organima bezbednosti svakako činilo značajnim da o tome i dalje izveštavaju. Možemo, dakle, kazati sa punom verovatnoćom da je do sredine jula 1941 već i OF bila razgranata po čitavoj Sloveniji i njenim važnijim centrima.

Tako je *Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet* moglo na svojoj sednici od 16. jula 1941 odlučiti da se iz početnih priprema, iz faze priprema, pređe u stvarnu, oružanu borbu.²⁰²

²⁰¹ Isto, 270, dok. 103.

²⁰² Isto, 28, prim. 2, dok. 5.